

LAUREA
AMMATTIKORKEAKOULU

Uuden edellä

Keinotekoiset varallisuusjärjestelyt luottoyhteiskunnassa

Huhtala, Pauliina

2014 Hyvinkää

Laurea-ammattikorkeakoulu
Laurea Hyvinkää

Keinotekoiset varallisuusjärjestelyt luottoyhteiskunnassa

Huhtala, Pauliina
Yrittäjyyden ja liiketoimintaosaami-
sen koulutusohjelma,
Julkisen sektorin oikeudellinen
sääntely
Opinnäytetyö
Tammikuu, 2014

Pauliina Huhtala

Keinotekoiset varallisuusjärjestelyt luottoyhteiskunnassa

Vuosi

2014

Sivumäärä

67

Keinotekoisia varallisuusjärjestelyjä koskeva ulosottolain säännös astui voimaan vuonna 1999. Säännös antaa ulosottomiehelle toimivallan muodollisesti ulosottovelalliselta sivulliselle siirretyn omaisuuden ulosmittaamiseen, mikäli omaisuuden siirron todellinen tarkoitus on ollut ulosoton välttäminen.

Opinnäytetyössäni käsittelen yhteiskunnallisesta näkökulmasta maksuhäiriöpolitiikkaa ja sen vaikutuksia maksuhaluttomuuteen. Selvitän niitä keinoja, joita ulosottomiehellä on käytettävissään velallisen epärehellisiä toimia ja ulosoton välttelyä vastaan.

Opinnäytetyössäni tarkastelen lisäksi ulosottokaaren 4 luvun 14 §:n keinotekoisten järjestelyiden sovellettavuutta rikoslain 39 §:n velallisen epärehellisyyden ja velallisen petoksen tunnusmerkistöihin. Tutkin rikosoikeudellisten sääntelyn ja ulosottokaaren keinotekoisten varallisuusjärjestelyiden välistä suhdetta. Tähän liittyy monia mielenkiintoisia oikeudellisia kysymyksiä, jotka liittyvät eri oikeudenalojen keskinäiseen vuorovaikutukseen sekä ratkaisujen ennakoitavuuteen ja asianosaisten oikeusturvaan.

Oikeuskäytäntö on osoittanut keinotekoisten varallisuusjärjestelyiden soveltamisen lainkäytössä olevan yleistä. Säännöksen soveltamisen ohella joudutaankin harkitsemaan myös muita vaihtoehtoisia oikeudellisia menettelykeinoja. Tällaisia voivat olla oikeustoimien pätemättömyysperusteet, valeoikeustoimet taikka takaisinsaantiperusteet, jotka liittyvät todellisiin omaisuuden luovutuksiin.

Asiasanat: keinotekoiset varallisuusjärjestelyt, valeoikeustoimi, maksuhäiriöpolitiikka, maksuhaluton velallinen

Pauliina Huhtala

Artificial property arrangements in credit society

Year	2014	Pages	67
------	------	-------	----

The regulation of the enforcement code concerning artificial property arrangements came into force in 1999. This regulation authorizes bailiff to distrain properties which have been formally moved to outsider to evade the recovery proceedings.

The purpose of this thesis is to study the bad credit policy and its effects on payment unwillingness from a society point of view. I clarify methods which the bailiff has available against the dishonest actions of the debtor and against the evasion of the recovery proceedings.

In addition the purpose of this thesis is to study how the law applies between the artificial arrangements of the enforcement code in chapter 4 section 14, and dishonesty and fraud characteristics by the debtor in the criminal law chapter 39. I study the relationship between the regulation of criminal law and the artificial arrangements. Many interesting legal questions are related to this mutual interaction of different branches of jurisdiction and predictability of judgment concerning the due process of parties.

The legal praxis has proven that dispensing the law of the artificial property arrangement is high. In addition to this, also other alternative legal procedures must be considered like principle incompetence of legal acts, false legal act or recovery principles related to real disposal of the property.

Keywords: artificial arrangements, false legal act, bad credit policy, unwilling to pay debtor

Laki- ja lyhenneluettelo

ETL	Esitutkintalaki 805/2011
HL	Hallintolaki 6.6.2003/434
HLL	Hallintolainkäyttölaki 26.7.1996/586
KonkL	Konkurssilaki 20.2.2004/120
KSL	Kuluttajansuojalaki 20.1.1978/38
PeL	Perustuslaki 11.6.1999/731
RL	Rikoslaki 19.12.1889/39
UK	Ulosottokaari 15.6.2007/705
HolTL	Laki holhoustoimesta 1.4.1999/442
PerintäL	Laki saatavien perinnästä 22.4.1999/513
TakSL	Laki takaisinsaannista konkurssipesään 26.4.1991/758
TilaaajaVL	Laki tilaajan selvitysvelvollisuudesta ja vastuusta ulkopuolista työvoimaa käyttäessä 1233/2006
VJL	Laki yksityishenkilön velkajärjestelystä 57/1993
YSL	Laki yrityksen saneerauksesta 25.1.1993/47
OikTL	Laki varallisuus oikeudellisista oikeustoimista 13.6.1929/228
VeroTPL	Laki verojen ja maksujen täytäntöönpanosta 706/2007

Sisällys

1	Johdanto	8
1.1	Yleistä	8
1.2	Tutkimusaihe	9
1.3	Tavoitteet	10
1.4	Tutkimusmetodi ja -menetelmät	10
2	Insolvenssilainsäädäntö	11
2.1	Lähtökohdat Euroopassa	12
2.2	Insolvenssimenettelyt	12
2.3	Eurooppalainen insolvenssioikeus	13
2.4	Insolvenssioikeuden oikeuslähteet	13
2.5	Euroopan ihmisoikeussopimus	14
3	Ulosotto-oikeus	15
3.1	Ulosottoasian vireille tulo ja ulosottomenettely	16
3.2	Ulosmittaus ja ulosmittava omaisuus	17
3.3	Eurooppalainen ulosottomenettely	19
4	Konkurssimenettely	19
5	Harmaa talous	21
5.1	Harmaan talouden torjuminen	22
5.2	Ulosoton erikoisperintä	24
6	Insolvenssi- eli maksuhäiriöpolitiikka	25
6.1	Maksukyvyttömyys ja maksuhaluttomuus	27
6.2	Maksukyvyttömyyden ja -haluttomuuden yhteiskunnalliset vaikutukset	28
7	Tahdon ja oikeustoimen sisällön poikkeavuus	30
7.1	Valeoikeustoimi	31
7.2	Takaisinsaanti	32
7.3	Sivullinen ulosotossa	33
8	Keinotekoinen järjestely ulosotossa	34
8.1	Lamavuosien vaikutukset	34
8.2	Valeoikeustoimet ja ulosmittaus	35
8.3	Valeoikeustoimet ja keinotekoiset järjestelyt	37
9	Valeoikeustoimet konkurssissa	38
9.1	Itsekriminointisuoja	39
9.2	Konkurssi ja keinotekoinen varallisuusjärjestely	41
10	Velallisen rikokset	42
10.1	Velallisen petoksen ja epärehellisyyden välinen rajanveto	44
10.2	Velallisen petos	45
10.3	Velallisen epärehellisyys	46

10.4	Velallisen petoksen ja velallisen epärehellisyyden suhde keinotekoiseen varallisuusjärjestelyyn	48
10.5	Velallisen rikokset konkurseissa	50
11	Valeoikeustoimien ja keinotekoisien järjestelyjen tunnistamisesta ja arvioinnista .	51
11.1	Oikeustoimen valeluontoisuus oikeuskäytännössä.....	54
11.2	Näyttökysymykset keinotekoisissa varallisuusjärjestelyissä	55
11.3	Sivullisuuden arvioiminen.....	56
11.4	Valeoikeustoimien ja keinotekoisien varallisuusjärjestelyjen arviointi rikosoikeudessa	58
12	Lopuksi	60
13	Johtopäätökset	61
	Lähteet.....	65
	Kirjallisuuslähteet	65
	Sähköiset lähteet.....	65
	Virallislähteet.....	66
	Oikeuskäytäntö	67

1 Johdanto

1.1 Yleistä

Luotonannon sanotaan muodostavan selkärangan markkinataloudelle. Luotonannon vapauduttua ja yleistyttyä markkinatalouteen perustuvista maista on muodostunut luottoyhteiskuntia, joissa velkaantumisesta on tullut arkipäiväistä. Velkaantuminen tapahtuu luotonottoon järjestäytyneiltä luottomarkkinoilta. Velkaantumisessa ei kuitenkaan ole aina kyse nimenomaisesta päätöksestä ottaa luottoa. Velkaantuminen voi johtua myös siitä, että talousyksiköt maksavat saamansa palvelut tai toimitukset jälkeenpäin.¹

Yhteiskunnan kannalta velkaantuminen on pääasiassa myönteistä, sillä talous ja hyvinvointi kasvavat rahan liikkuvuuden lisääntyessä. Itsessään velkaantuminen ei ole siis lainkaan huono asia, mikäli velan takaisinmaksaminen sujuu määräpäiviä noudattaen. Luottoyhteiskunnan kannalta katsottuna maksumoraalin toteutuminen on tärkeää.²

Rahoituspalveluja koskevan sääntelyn purkaminen on tavallisten kansalaisten näkökulmasta aikanaan mahdollistanut luoton saamisen ja toisaalta myös altistanut ihmiset maksuhäiriöille talouden käännyttyä laskuun. Jokainen talouskriiseistämme on vaikuttanut osaltaan velkaongelmaisten määrän kasvuun. Talouskriisejä kohdanneiden maiden hallitukset ovat eri keinoin pyrkineet ratkaisemaan ylivelkaantumiseen liittyviä ongelmia.³

Ylivelkaantuminen puolestaan on seuraus tilanteesta, jossa velallinen ei kykene maksamaan velkojaan niiden erääntyessä. Maksuongelmien vaikeusasteet vaihtelevat maksuviiveistä tilanteeseen, joissa velat eivät tule koskaan kokonaan maksetuiksi. Velkaantuminen on tällöin sekä velallisen että huonoon harkintaan mahdollisesti syyllistyneen velkojan ongelma. Tämän lisäksi luottoyhteiskunnassa ylivelkaantuminen on myös poliittinen ja yhteiskunnallinen ongelma. Joukkomittainen ylivelkaantuminen vaikutti suuresti Suomessa vuosina 1990-1993 niin luottomarkkinoiden toimijoihin kuin koko kansantalouteenkin.⁴

Maksukyvyttömyys on tavallisesti maksujen laiminlyönnin seurausta. Maksukyvyttömyys merkitsee sitä, että velallisella ei ole tarvittavaa varallisuutta velkojen hoitamista varten, eikä myöskään toisaalta mahdollista saada luottoa niiden hoitamiseksi. Mikäli velallisella on varoja, eikä hän syystä tai toisesta maksa velkojaan, on hän maksuhaluton. Maksukyvyttömyyden ja maksuhaltomuuden oikeudelliset seuraamukset vastaavat toisiaan. Insolvenssimenettely

¹ Koulou ja Lindfors 2010, 3.

² Koulou ja Lindfors 2010, 4.

³ Niemi 2012, 287.

⁴ Koulou ja Lindfors 2010, 4-5.

pitää sisällään velkojan lakiin perustuvan oikeuden, jonka avulla velkoja voi lakiin perustuvien oikeuksiensa puitteissa pakkotoimin periä velalliselta tämän laiminlyömän suorituksen.⁵

Ulosottomenettely on julkisen vallan käyttöä, jossa toteutetaan viranomaisten avulla velallisen laiminlyömiä suoritusvelvollisuutta. Ulosottomies toimii puolueettomana lainkäyttöviranomaisena. Ulosottokaaren joustavat menettelytavat mahdollistavat nopean sekä tehokkaan toiminnan antamalla samalla ulosottomiehelle varsin laajat sekä avoimet valtuudet asioiden hoitamiseen, kuitenkin eri osapuolten oikeusturva huomioon ottaen. Ulosottokaari edellyttää, että ulosottomies hoitaa perinnän tehokkaasti eli tavalla, jolla hän saa aikaiseksi mahdollisimman nopeasti parhaan mahdollisen perintätuloksen.⁶

Perinnän ja velkojien ongelmana on tavallisesti se, että velallinen on kykenemätön suoriutumaan velvoitteistaan. Toisin sanoen velallinen on varaton. Varattomuus ei kuitenkaan aina ole todellista. Velallinen saattaa näyttää varattomalta, mikäli omaisuus on näennäisesti siirretty pois hänen hallinnastaan. Yleisen oikeustajun vuoksi täytyisi myös näennäisesti varattomat velalliset saada juridiseen vastuuseen velvoitteistaan ja viranomaisten käytettävissä tulisi olla riittävän tehokkaita keinoja tilanteen selvittämiseksi.⁷

Keinotekoiset varallisuusjärjestelyt ovat puolestaan tulleet 1990-luvun laman jälkeen pinnalle, kun ulosottotoimien ja konkurssien yhteydessä velallisten todettiin tehneen velkojien vahingoksi erilaisia varallisuusjärjestelyitä. Velalliset ovat käyttäneet sinänsä laillisia oikeustoimia tarkoituksenaan estää varallisuus oikeudellisten velvoitteiden täytäntöönpano. Poliittinen paine ajoi kehittämään rikos- ja maksukyvyttömyyslainsäädäntöä vastaamaan monimutkaistuneen yhteiskunnan vaatimuksia. Keinotekoisien varallisuusjärjestelyjen kanssa läheisiä termejä ovat dissimuloitu eli peitelty oikeustoimi, valeoikeustoimi ja peitelty varaus, joista jokaisessa on jollain tavoin kyse tekijän tahdon ja oikeustoimen sisällön poikkeavuudesta toisiinsa nähden.⁸

1.2 Tutkimusaihe

Yksittäisinä oikeustoimina tehdyt omaisuuden todelliset luovutukset voivat olla laillisia, mutta kokonaisuutena arvioitaessa ulosottokaaren 4 luvun 14 §:n mukaisesti sivuutettavia. Näennäisten luovutusten tarkoitus voi olla omaisuuden salaaminen valeoikeustoimia tekemällä.⁹ Näiden yhteys velallisen epärehellisyyteen ja velallisen petokseen on kiinnostava tutkimusaiheena.

⁵ Koulou ja Lindfors 2010, 5.

⁶ Havansi 2007, 194-195.

⁷ Lilja 2007, 2.

⁸ Lilja 2007, 2.

⁹ Kukkonen 2007, 12.

Opinnäytetyössäni tarkastelen ulosottoaaren 4 luvun 14 §:n niin sanottujen keinotekkoisten järjestelyiden sovellettavuutta rikoslain 39 §:n velallisen epärehellisuuden ja velallisen petoksen tunnusmerkistöihin. Tutkin rikosoikeudellisten sääntelyn suhdetta ulosottoaaren keinotekkoisiin varallisuusjärjestelyihin. Tähän liittyy monia mielenkiintoisia oikeudellisia kysymyksiä eri oikeudenalojen keskinäisestä vuorovaikutuksesta, ratkaisujen ennakoitavuudesta ja asianosaisten oikeusturvaan liittyvistä seikoista.

Tavoitteena on pyrkiä ristiriidattomuuteen oikeudenalojen välillä. Keinotekkoisiin varallisuusjärjestelyihin liittyviä oikeudenaloja ovat esimerkiksi esine-, varallisuus-, yhtiö-, ulosotto- ja rikosoikeus. Mielenkiintoista on myös eri oikeudenalojen yleisten periaatteiden vaikutus ulosottolain ja rikoslain tulkintaan. Varallisuus-oikeus sääntelee taloudellisia suhteita yksityisten henkilöiden välillä, ja siihen kuuluvia keskeisiä osa-alueita ovat esine- ja velvoiteoikeus. Esineoikeus määrittelee omistusoikeutta ja sen kohteena olevia esineitä ja niihin liittyviä sivullisuojaongelmia. Velvoiteoikeuden piiriin kuuluvat velkojan ja velallisen suhteet toisiinsa. Varallisuus-oikeus puolestaan muodostaa oikeudellisesti määrättävän kiinteän ja irtaimen omaisuuden.¹⁰

1.3 Tavoitteet

Opinnäytetyöni tarkoituksena on kuvata ulosottoaaren säädöksiä sisällöllisesti kirjallisuuden ja oikeuskäytännön pohjalta ja niiden sovellettavuutta, kun ne liittyvät velallisen maksuhaluttomuuteen, velallisen petokseen ja epärehellisyyteen.

Tavoitteena opinnäytetyössäni on lisäksi verrata ulosotossa ilmenevien näennäisten, muodollisten ja todellisten omistusoikeuksien sovellettavuutta velallisen epärehellisuuden ja velallisen petoksen tunnusmerkistöihin. Tarkastelen aihetta myös yhteiskunnallisesta näkökulmasta saadakseni luottoyhteiskunnan ulottuvuuden opinnäytetyöhöni.

1.4 Tutkimusmetodi ja -menetelmät

Opinnäytetyöni kuuluu oikeusdogmaattisen tutkimuksen alaan. Metodina on oikeussääntöjen tulkitseminen ja systematisoiminen. Teoriaosuudessa selvitan vallitsevaa tilannetta kirjallisuuden, lainsäädännön ja tutkimusten avulla. Tutkimukseni aihe on laaja, sillä siinä yhteiskunnalliset luottoyhteiskunnan näkemykset kohtaavat useita oikeudenaloja. Käyttämäni aineisto koostuu kirjallisuudesta, lainvalmisteluaineistosta, säädösteksteistä ja oikeustapauksista. Koska säädettävän lain tutkimuksen ja oikeuspoliittisen tutkimuksen erottaminen erityisesti insolvenssioikeudessa ei ole helppoa, opinnäytetyössäni on myös oikeuspoliittisia ulottu-

¹⁰ Kukkonen 2007, 12.

vuuksia. Oikeusdogmaattisen tutkimuksen avulla voidaan muodostaa systematisointiehdotuksia ja suosituksia tulkinnan suhteen. Husan mukaan systemaattisuutta voidaan pitää lainopin ihanteena. Oikeustiede ja yhteiskunta ovat toisiinsa nähden voimakkaassa vaikutussuhteessa, ja varsinkin yhteiskunnan muutos on vaikuttanut normisääntelyn määrään ja sen luonteeseen. Toisaalta, jotta nähdään oikeusjärjestelmän ulkopuolelle, on syytä tunnustaa, ettei oikeusjärjestelmä ole täysin systemaattinen ja aukoton kokonaisuus.¹¹

Tutkin opinnäytetyössäni voimassa olevaa oikeutta ja sitä, miten lakia pitäisi tulkita haastavan perinnän ollessa kyseessä. Oikeusdogmaattisen tutkimuksen avulla ei kuitenkaan ehdottoman aukottomasti voida osoittaa vastauksena sitä, mikä tulkintatapa on oikea¹². Tutkin lainsäädännön ja käytännön vuorovaikutusta ja myös tuomioistuimen kantaa käytännön ratkaisuisa. Perehdyn keinotekoisia varallisuusjärjestelyitä koskevien säännösten tulkintaan ja soveltamiskäytäntöön. Tarkastelen keinotekoisia varallisuusjärjestelyjä omistusoikeuden, valeoikeustoimien ja takaisinsaantia koskevien normien näkökulmasta verraten niitä rikoslain 39 luvun tunnusmerkistöihin velallisen epärehellisyydestä ja velallisen petoksista.

Tutkimuskysymykset syventävät tarkastelua luottoyhteiskunnan näkökulmasta yksittäisten lakien ja tunnusmerkistöjen tasolle:

- Minkälaisin perinnän keinoin ulosotto voi puuttua velallisen maksuhaluttomuuteen?
- Maksukyvyttömyyden ja maksuhaluttomuuden välinen rajanveto?
- Rikoslain velallisen epärehellisyyden ja velallisen petoksen suhde ulosottokaaren keinotekoisiiin järjestelyihin?

Velallisen epärehellisyyttä ja velallisen petosta tulkitaan siviilioikeudellisten sääntöjen pohjalta. Velallisen petoksen tunnusmerkistöön liittyvät ulosottolain tietojenhankintaoikeutta koskevat säännökset sekä Euroopan ihmisoikeussopimuksen itsekriminointisuoja. Myös rikosoikeuden legaliteettiperiaate asettaa vaatimuksia rikosten tunnusmerkintöjen soveltamiselle.

2 Insolvenssilainsäädäntö

Insolvenssi- eli maksukyvyttömyysoikeus on yksi oikeustieteen osa-alueista, ja sen piiriin kuuluu maksuvelvollisuuksien noudattamatta jättämiseen ja laiminlyönteihin liittyvä lainsäädäntö. Oikeudenala pitää sisällään sekä maksukyvyttömyyden sääntelyn että sääntelyyn kohdistuvan oikeustieteellisen tutkimuksen. Joskus insolvenssi- ja maksukyvyttömyysoikeus halutaan pitää käsitteinä toisistaan erillään, jolloin maksukyvyttömyysoikeus on oikeudenalana huomattavasti insolvenssioikeutta suppeampi, koska ulosotto-oikeus ei sisälly siihen. Käsitteiden

¹¹ Husa 1995, 135-137.

¹² Husa 1995, 198.

erillään pitäminen juontaa juurensa siitä, että velallinen saattaa olla maksukyvyttömyyden sijaan maksuhaluton. Velallinen ei tosin sanoen halua käyttää varojaan velkojensa maksamiseen. Ulosotto on siis insolvenssioikeutta, mutta ei maksukyvyttömyysoikeutta, koska ulosoton aloittamisen lakisääteisenä edellytyksenä ei ole velallisen maksukyvyttömyys.¹³

Insolvenssioikeus on aikaisemmin ollut prosessioikeuteen kuuluva osa, koska tuomioistuimien työhön on kuulunut valtava osa maksukyvyttömyysasioiden hoitamisesta. Insolvenssilainsäädännön tarve kuitenkin kasvoi erityisesti lamavuosien myötä niin suureksi, että tarvittiin uutta lainsäädäntöä ratkaisemaan maksukyvyttömyyden ongelmia. Näin myös tuomioistuimien rooli muuttui insolvenssimenettelyissä kevyemmäksi. Insolvenssioikeus irtautui prosessioikeudesta 1990-luvulla, ja siitä on muotoutunut itsessäänkin hyvin laaja ja monentyyppistä sääntelyä sisältävä oikeudenala. Prosessioikeuden piiriin kuuluvaksi sääntelyksi jätettiin oikeudenkäyntitoiminnan sääntely.¹⁴

2.1 Lähtökohdat Euroopassa

Euroopan neuvosto on aktiivinen jäsenvaltioidensa oikeuslaitosten kehittäjä ja teki vuosina 2005-2007 yksityishenkilöiden ylivelkaantumista koskevan aloitteen. Euroopan neuvosto toimii ensisijaisesti suosituksia antaen. Euroopan neuvostolla ei myöskään ole taloudellisen yhdenytymisen kannalta merkittäviä tavoitteita, joten lähestymiskulma ylivelkaantumiseen perustuu perus- ja ihmisoikeusnäkökulmiin. Euroopan neuvoston suositukset vaikuttavat ennen kaikkea poliitikkojen kautta, sillä he voivat edistää kotimaassaan poliittisia prosesseja.¹⁵

Vuonna 2007 Euroopan neuvoston ministerikomitea hyväksyi velkaongelmien oikeudelliseen ratkaisemiseen liittyvän suosituksen. Suositus on merkittävä, koska se on ensimmäinen keskeisen kansainvälisen järjestön hyväksymä kannanotto, jossa kuluttajien ylivelkaantuminen nähdään kansainvälisenä ongelmana. Suositus lähestyy ylivelkaantumista kolmelta kannalta: ennaltaehkäisy, seurausten lieventymisen ja rehabilitaation näkökulmista. Se sisältää lisäksi toimintasuosituksia.¹⁶

2.2 Insolvenssimenettelyt

Insolvenssimenettelyihin kuuluvat ulosotto-, konkurssi- ja moderni insolvenssioikeus. Moderni insolvenssioikeus pitää sisällään yrityksen saneerauksen ja yksityishenkilön velkajärjestelyn. Insolvenssimenettelyn jaottelun perustana on se, että eri menettelyt eroavat toisistaan käsitteiden, periaatteiden ja tavoitteiden osalta, mutta yhteisiäkin piirteitä menettelyistä löytyy.

¹³ Koulou ja Lindfors 2013, 19.

¹⁴ Koulou ja Lindfors 2013, 20.

¹⁵ Niemi 2012, 298.

¹⁶ Niemi 2012, 299.

Yhteiset piirteet muodostavat insolvenssioikeuden opit ja jokaiseen menettelyyn kuuluvia ominaisuuksia tarkastellaan menettelykohtaisesti.

Aineellinen insolvenssioikeus sisältää maksukyvyttömyyden oikeusvaikutuksiin kohdistuvat säännökset, kuten sen, millä tavalla maksukyvyttömyys vaikuttaa velallisen velka-, omistus- ja sopimussuhteisiin. Maksukyvyttömyys vaikuttaa näin usealla eri oikeudenalalla, kuten esimerkiksi verotuksessa, työsuhteissa (esimerkiksi irtisanomisina), talousrikoksissa (rikosoikeus) sekä kansainvälisen yksityisoikeuden ja varallisuus oikeuden alalla (velvoite- ja esineoikeus).

2.3 Eurooppalainen insolvenssioikeus

Kansainvälistymisen ja talouden globalisoitumisen myötä suomalaiseen insolvenssimenettelyyn osallistuu enenevässä määrin ulkomaalaisia toimijoita. Myös suomalaisten omistukset ulkomaille ovat lisääntyneet. Insolvenssilainsäädännössä on erityisiä säädöksiä näitä tapauksia varten. Kansainvälinen insolvenssioikeus on rajat ylittäviä tapauksia tutkiva oikeudenala ja sillä on läheinen yhteys muihin ulkomaisiin oikeusjärjestyksiä tutkiviin oikeudenaloihin, kuten oikeusvertailuun ja kansainväliseen yksityisoikeuteen.¹⁷

Kansainvälinen insolvenssioikeus eroaa kansallisesta, josta kansallinen lainsäätäjä on tehnyt omat päätöksensä. Tähän ei Euroopan unioniin liittyminen ole vaikuttanut, sillä Euroopan unionin direktiivien ja asetusten vaikutus ulottuu ainoastaan joihinkin aineellisen insolvenssioikeuden alaan kuuluviin säädöksiin. Kansainvälinen insolvenssioikeus kytkeytyy suoraan esimerkiksi sisämarkkinoiden toimintaan Euroopan unionissa. Tulevaisuudessa Euroopan unionin vaikutus ja sääntely tulevat varmasti kasvamaan.¹⁸

2.4 Insolvenssioikeuden oikeuslähteet

Oikeuslähteet ovat aineistoja, joita tuomarit ja lainkäyttäjät käyttävät hyväkseen tehdessään ratkaisuja. Tyypillisimmät oikeuslähteet ovat eduskunnan hyväksymiä lakeja. Yksinkertaisimmillaan tulkintasäännöt ovat loogisia tai kielellisiä ja useasti tulkintakannanotoissa voidaan tukeutua vakiintuneisiin oikeuskäytäntöihin eli korkeimpien oikeusasteiden ennakkoratkaisuihin.¹⁹

Oikeuslähteitä on eriarvoisia: velvoittavia, ohjeellisia ja mahdollisia. Velvoittavia oikeuslähteitä ei ole mahdollista sivuuttaa ja ne on otettava aina huomioon. Kansallinen lainsäädäntö kuuluu velvoittaviin oikeuslähteisiin, ja siihen rinnastetaan myös niin sanottu kirjoittamaton eli tavanomainen oikeus. Tämän niin kutsutun kirjoittamattoman oikeuden ala kutistuu jatku-

¹⁷ Koulumäki ja Lindfors 2013, 21.

¹⁸ Koulumäki ja Lindfors 2013, 22-23.

¹⁹ Koulumäki ja Lindfors 2013, 65.

vasti, sillä lainsäädäntö kehittyessään kattaa aiempaa suuremman osan oikeudenaloista. Insolvenssioikeus on kuitenkin edelleen oikeudenala, joka osittain elää kirjoittamattomien periaatteiden varassa. Insolvenssioikeudessa suuri merkitys on edelleen lain soveltamista yhteinäistävillä viranomaisten päätöksillä, jotka kuuluvat niin kutsuttuihin ohjeellisiin oikeuslähteisiin. Ohjeellisia oikeuslähteitä ovat lisäksi lakeja valmisteltaessa syntynyt aineisto ja ennakkoratkaisut. Tuomaria ohjeelliset oikeuslähteet eivät sido ankarassa merkityksessä, sillä niistä voidaan hyväksyttävään syyhyn vedoten poiketa. Tilannekohtaisesti perusteltaessa voidaan tukeutua myös tutkimustietoon ja oikeustieteelliseen kirjallisuuteen. Insolvenssioikeudessa erityisesti seuraamusharkinnassa käytetään paljon taloustieteellisiä ja sosiaalipoliittisia kannottoja.²⁰

2.5 Euroopan ihmisoikeussopimus

Euroopan unionin jäsenvaltiot ovat liittyneet Euroopan ihmisoikeussopimukseen²¹. Euroopan ihmisoikeussopimus on asettanut tiettyjä oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevia vaatimuksia, joita Euroopan ihmisoikeustuomioistuin ratkaisussaan tulkitsee. Jotta jäsenvaltiot voivat noudattaa Euroopan ihmisoikeussopimuksen vaatimuksia, täytyy niiden muokata tarpeen mukaan omaa lainsäädäntöään ja sen soveltamiskäytäntöä huomioimalla ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntö. Euroopan ihmisoikeussopimuksen oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin liittyvät vaatimukset yhdenmukaistavat lainsäädäntöä jäsenvaltioissa.²²

Itsekriminointisuoja eli myötävaikuttamattomuusperiaate on yksi kansainvälisessä ihmisoikeussopimuksessa suojattu oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin perusedellytys. Itsekriminointisuoja merkitsee sitä, että rikoksesta syytetyllä tai epäillyllä on oikeus olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Itsekriminointisuojan merkitys on suuri konkurssirikosten ja muiden velallisen rikosten selvittämisessä. Kansallisesti itsekriminointisuoja on perinteisesti aktualisoitunut silloin, kun henkilöä on kuultu syytettynä tai epäiltynä rikosasiasa.²³

Ennen vuotta 2009 Suomessa ei yksilöllä katsottu olevan oikeutta kieltäytyä antamasta tietoja rikosprosessin ulkopuolisessa menettelyssä siitä huolimatta, että saatuja tietoja voitiin myöhemmissä rikosoikeudenkäynneissä pitää näyttönä. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin antoi kuitenkin vuonna 2009 Suomen kannalta merkittävän ratkaisun, joka koski itsekriminointisuojaan tapauksessa *Marttinen v. Suomi*. Suomi oli tuomion mukaan loukannut ihmisoikeussopimuksen 6 artiklaa, koska itsekriminointisuoja ei ollut ulotettu rikosprosessin ulkopuolisiin

²⁰ Koulu ja Lindfors 2013, 66-67.

²¹ Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojelemiseksi.

²² Lindfors 2012, 53.

²³ Pentikäinen 2012, 224.

menettelyihin. Tämän langettavan tuomion vuoksi itsekriminointisuoja koskevaa tulkintakäytäntöä Suomessa muutettiin.²⁴

3 Ulosotto-oikeus

Ulosottolaitos kuuluu oikeusministeriön hallinnonalaan, ja valtakunnanvoudinvirasto toimii sen keskushallintoviranomaisena. Valtakunnanvoudinvirasto vastaa ulosottolaitoksen operatiivisesta johtamisesta, ja ulosottomiehet toimivat päätöksenteossa ja ulosottotoimituksessa itsenäisinä lainkäyttöviranomaisina. Ulosottopiirien johtajina toimivat johtavat kihlakunnanvoudit ja kihlakunnanvoudit, ulosottomiehet ja muu toimistohenkilökunta heidän alaisuudessaan. Kihlakunnanvoudit valvovat ulosottomiehien virkatoimia. Osa ulosottomiehistä on erikoistunut erikoisperintäasiakkaiden vaikeiden ulosottoasioiden hoitamiseen. Tällaisia erikoisperintäasiakkaita ovat esimerkiksi konkurssitaustaiset velallisasiakkaat tai asiakkaat, joilla on useampia yrityksiä. Erikoisperintää hoitavilla ulosottomiehillä ei kuitenkaan ole normaalia laajempia toimivaltuuksia, vaan työ perustuu viranomaisten väliseen yhteistyöhön ja taustatietojen perusteelliseen selvittämiseen.²⁵

Ulosotto on prosessuaalista oikeusturvatoimintaa ja lainkäyttöä, ei niinkään hallintotoimintaa. Ulosottoon liittyvissä asioissa ei sovelleta hallintolainkäyttölakia eikä hallintolakia, ja muutoksenhakukin tapahtuu hovioikeuden ja korkeimman oikeuden kautta, ei hallintotuomioistuinten.²⁶ Ulosottomiehellä on laaja toimivalta ulosottomenettelyssä. Ulosottomies ratkaisee esimerkiksi sen, kuka omistaa ulosmitattavan omaisuuden. Tätä nimetään attraktioperiaatteeksi. Ulosottomiehen on ratkaistava toimivaltansa puitteissa kaikki oikeudelliset kysymykset, joita ulosottomenettelyssä syntyy. Ulosottomies voi joutua ratkaisemaan erilaisia oikeus- ja näyttökysymyksiä puolueettomana lainkäyttäjänä. Ulosottomiehiä koskevat esteellisyyssäädökset ulosottokaaren 1 luvun 15 §:n mukaisesti. Esimerkiksi sellaista asiaa ei saa ulosottomies käsitellä, jossa hänen läheinen on osallisena.²⁷

Ulosottoviranomainen panee täytäntöön saatavan perinnän riippumatta siitä, onko saatava yksityisoikeudellinen vai julkisoikeudellinen. Yksityisoikeudelliselle saatavalle on siis haettava tuomioistuimesta ulosottoperuste, mutta julkisoikeudellisella velkojalla ei tällaista velvoitetta ole silloin, kun saatava on suoraan ulosottokelpoinen. Velallisen suojaksi on säädetty suoraan ulosottokelpoisia saatavia koskevissa asioissa oikeus turvautua erityisiin oikeussuojakeinoin. Velallinen voi tehdä perustevalituksen, jos katsoo saatavan olevan virheellisesti mää-

²⁴ Pentikäinen 2012, 224.

²⁵ Linna 2012, 203-204.

²⁶ Havansi 2007, 194-195.

²⁷ Koulu ja Lindfors 2010, 139.

rätty. Tärkeää on kuitenkin huomioida se, että kaikki julkisoikeudelliset saatavat eivät ole suoraan ulosottokelpoisia.²⁸

Julkis- ja yksityisoikeudellisten saatavien erottelu on näkyä myös siinä, että menettelyjä sääntelevät eri lait. Ulosottokaari on ulosotto-oikeutta sääntelevä keskeisin laki. Yksityisoikeudellisten saatavien täytäntöönpano noudattaa ulosottokaaren linjauksia täysin, mutta julkisoikeudellisten säädösten kohdalla tärkeässä asemassa on verojen ja maksujen täytäntöönpanosta annettu laki. Mikäli erityissäädöksiä ei kuitenkaan löydy verojen ja maksujen täytäntöönpanosta annetusta laista, on noudatettava ulosottokaaren säädöksiä.²⁹

3.1 Ulosottoasian vireille tulo ja ulosottomenettely

Edellytyksenä ulosottoasian vireille tulemiselle on velalliselta maksamatta jäänyt saatava, josta velkojalla on ulosottooperuste tai tuomio, taikka saatava on suoraan ulosottokelpoinen ilman tuomiota. Ilman tuomiota ovat ulosottokelpoisia lähinnä julkisoikeudellisten velkojien saatavat, kuten verot. Ulosottoasian vireille tulon edellytyksenä ei siis ole ylivelkaisuus tai maksukyvyttömyys. Ulosotto voidaan käynnistää siinäkin tilanteessa, että velallisella on maksukykyä, mutta syystä tai toisesta velka ei tule maksetuksi. Sosiaalinen suorituseste ei myöskään estä ulosoton tapahtumista. Ulosottoasian vireille tuleminen ei vielä kohdistu velalliseen oikeusvaikutuksia. Vasta ulosmittauksen yhteydessä velallinen menettää määräysvaltansa ulosmitattuun omaisuuteen.³⁰

Ulosottoasia pannaan vireille hakemuksella, jolloin velkoja hakee velallista vastaan suoritus-tuomion oikeusprosessin kautta. Jos velallinen ei syystä taikka toisesta maksa tuomiosta huolimatta velkaansa, on käynnistettävä suoritusvelvollisuuden pakkotäytäntöönpano eli ulosotto.³¹

Ulosotto voidaan toimittaa kahdella eri tavalla: suppeana tai täysimittaisena ulosottona. Velkojalla on oikeus valita, kumpaa haluaa käyttää. Suppea ulosotto on kevyempi järjestelmä, siinä ulosottomiehellä ei ole velvollisuutta etsiä velallisen omaisuutta, vaan riittää, että tietystä rekistereistä käydään läpi velallisen tiedot. Suppea ulosotto kohdistuu velallisen tuloihin, eikä velallisen omaisuutta aleta muuttaa rahaksi. Velkoja pyytää ulosottihakemuksessa ulosoton toimitettavaksi suppeana halutessaan, sillä muutoin se toimitetaan niin kutsuttuna tavallisena ulosottona.³²

²⁸ Koulou ja Lindfors 2010, 135.

²⁹ Koulou ja Lindfors 2010, 136-137.

³⁰ Linna 2012, 206-207.

³¹ Havansi 2007, 194.

³² Koulou ja Lindfors 2010, 150.

3.2 Ulosmittaus ja ulosmittava omaisuus

Ulosmittausta koskevat säännökset ovat keventyneet velallista kohtaan vuosien kuluessa ulosottolain muuttuessa ulosottokaareksi. Ennen ulosottolain uudistuksia ja velkajärjestelylain säätämistä ulosotto oli ankaraa oikeutta velallista kohtaan. Lakimuutosten myötä ja sosiaalisista syistä velallisen asemaa on kuitenkin kevennetty.³³

Ulosottolakia on muutettu kautta historian laajoin uudistuksin. Suuren muutoksen ensimmäinen vaihe oli kokonaishallintouudistuksen yhteydessä, jolloin koko viranomaisorganisaatio ja muutoksenhakumenettely uudistettiin. Vuosien varrella on tehty lisäksi useita maltillisia erillisuudistuksia. Ulosottoa sääntelevään lakiin on tullut muutoksena velallisen vapaakuukausijärjestely ja laajennettu erottamisetu. Ulosottomenettelyä myös tehostettiin täytäntöönpanoa vältteviä velallisia kohtaan ja lisättiin viranomaisten tietojensaantioikeutta, sillä velkojien vahingoksi oli koitunut ulosottoviranomaisten tietojensaantioikeuteen liittyvien säännösten puutteellisuus. Samalla tavalla viranomaisten välinen tietojenvaihto-oikeus oli hallituksen esityksen perustelujen mukaan puutteellinen ja vaikutti negatiivisesti rikoshyödyn jäljittämiseen.³⁴ Hallituksen esityksessä eduskunnalle laiksi ulosottolain muuttamisesta vuonna 2005 laajennettiin lievemman ulosmittauksen käyttöä. Hallitus katsoi tarpeelliseksi pienentää pienituloisiin velallisiin kohdistuvan ulosmittauksen suuruutta. Myös tähän hallituksen esitykseen sisältyy uudistuksia, jotka parantavat velallisina olevien yksityishenkilöiden taloudellista vähimmäissuojaa.³⁵

Toisaalta myös yksityishenkilön velkajärjestelystä annettu laki on helpottanut huomattavasti monen ulosottovelallisen elämää. Yksityishenkilön velkajärjestelylain säätämistä koskevassa esityksessään hallitus perustelee eduskunnalle velkaantumisen suurta kasvua rahamarkkinoiden vapautumiseen perustuvana ilmiönä. Hallitus katsoi talouden kehityksessä olleen tekijöitä, jotka olivat aiheuttaneet ja vaikeuttaneet kotitalouksien velkaantumista. Merkittävimpana syynä nähtiin tuolloin työttömyyden kasvaminen, mutta hallituksen esityksen perusteluissa mainittiin myös yleinen talouden kehitys, korkotason nousu ja muita ennakoimattomia velkaantumiseen johtaneita ilmiöitä.³⁶

Omaisuu den, jota ulosmitataan, tulee olla ulosmittauskelpoista. Pääsääntö on se, että omaisuuden tulee olla velallisen omistuksessa olevaa. Esine, omaisuus tai varallisuus on ulosmittauskelpoista, jos sen luovuttamista ei laissa ole kielletty ja sillä on taloudellisesti arvoa. Ulosmitattavasta omaisuudesta on saatava velkojalle rahaksi muuton jälkeen suoritus. Vähäarvoista omaisuutta ei siihen kohdistuvan ulosmittauksen kiellon vuoksi ulosmitata lainkaan.

³³ Havansi 2007, 198-199.

³⁴ HE 145/1996.

³⁵ HE 13/2005.

³⁶ HE 183/1992.

Laissa oleva luovutuskielto voi estää esimerkiksi rikosoikeudellisen vahingonkorvaussaatavan ulosmittaamisen. Muutosta ulosottopäätökseen haetaan käräjäoikeudesta. Ulosottovalituksia käsitellään suhteellisen usein käräjäoikeuksissa, sillä aina ulosmitattavan omaisuuden ulosmittauskelpoisuus ei ole aivan yksiselitteistä.³⁷

Korkeimman oikeuden ratkaisussa 2013:3 ”Kuntayhtymän omaishoitajalle omaishoidon tuesta annetun lain mukaan maksama hoitopalkkio ei ollut sellaista ulosottokaaren 4 luvun 19 §:n 1 momentin 1 kohdassa tarkoitettua avustusta tai kustannusten korvausta, joka oli myönnetty eläke- tai sosiaalilainsäädännön nojalla määrättyyn tarkoitukseen. Hoitopalkkio voitiin ottaa tulona huomioon ulosmittattaessa omaishoitajan eläketuloa.”

Käräjäoikeus oli hylännyt tapauksessa hakijan tekemän valituksen, ja katsonut ettei ulosottoviraston päätöstä ollut syytä muuttaa. Käräjäoikeus rinnasti hoitopalkkion palkkatuloon. Myöskään hovioikeus ei muuttanut käräjäoikeuden päätöstä asiassa.

Erottamisetu suojaa luonnollista henkilöä ulosmittaukselta elämisen ja toimeentulon kannalta tärkeiden esineiden osalta. Tavanomainen koti-irtaimisto, tarpeelliset työvälineet ja esimerkiksi henkilökohtaiset esineet on jätettävä ulosmittaamatta. Myöskään sosiaaliavustusta, kuten toimeentulotukea, elatustukea tai lapsilisää ei saa ulosmitata.³⁸

Korkeimman oikeuden ratkaisussa 2004:136 velallinen sai vakuutusyhtiöltä vakuutuskorvausta varastetun polkupyöränsä vuoksi. Vakuutusyhtiön korvaussumma oli ulosmitattu. Korkein oikeus katsoi, että vakuutuskorvaussaatava ei ollut erotettavissa ulosmittauksesta, sillä ulosottolain 4 luvun 5 §:n 1 momentin 1 kohdan perusteella ulosmittauksesta tulee eritellä velallisen kohtuullisen tarpeen mukaiset henkilökohtaiset esineet. Myös muu esine tuli erotella, jos sitä voitiin pitää sairauden tai vamman vuoksi kohtuullisena. Tavoitteena säännöksessä on kohteen henkilökohtaisuuden vuoksi estää ulosmittaus. Kuitenkin, jos kohde kokee muodonmuutoksen, menettävät ulosmittauskiellon mukaiset tavoitteet merkityksensä. Näin ollen Korkein oikeus ei perunut ulosmittausta säädöksen nojalla.

Velallisen omaisuutta ulosmitataan ainoastaan sen verran, kuin on velkojen ja täytäntöönpanokulujen kannalta tarpeellista. Ulosottokaari säättää järjestyksen omaisuuden ulosmittaamiselle; ensin ulosmitataan käteinen raha, pankkitileillä olevat varat, palkka tai työeläke. Jos

³⁷ Koulou ja Lindfors 2010, 149.

³⁸ Koulou ja Lindfors 2010, 149-150.

nämä eivät riitä velkojen maksuun, ulosmitataan irtainta omaisuutta kuten auto tai vene ja näiden jälkeen velallisen omistama kiinteistö. Viimesijaisesti ulosmitataan velallisen vakituinen asunto. Ulosottomiehen tulee välttää vaikeasti rahaksi muutettavan omaisuuden ulosmittaamista.³⁹

3.3 Eurooppalainen ulosottomenettely

Eurooppalaiseen siviiliprosessiin liittyviin lainkäyttömenettelyihin on tehty merkittäviä uudistuksia 2000-luvulla. Velkojalla on oikeus eurooppalaisen menettelyn avulla periä riidattomia saataviaan, ja saatava voidaan vahvistaa yksinkertaisen menettelyn avulla täytäntöönpanokelpoiseksi. Tällä tavoin velkoja pystyy ohittamaan lainkäyttömenettelyt, jotka perustuvat kansallisiin säädöksiin. Velkoja voi hakea saatavalle yksinkertaisen menettelyn avulla myös pakkotäytäntöönpanoa toisessa jäsenvaltiossa. Tällä tavoin eurooppalainen ulosottoperuste on yksinkertaisesti toimitettava sille täytäntöönpanoviranomaiselle, joka kyseisessä maassa hoitaa saatavan perimistä velallisen varallisuudesta.⁴⁰

Eurooppalainen maksamismääräysmenettely ja eurooppalainen vähäisiä vaatimuksia koskeva menettely pohjautuvat yhtenäistettyihin eurooppalaisiin säädöksiin ja ovat eurooppalaisen siviiliprosessioikeuden kehityksen ainutlaatuisia etappeja. Euroopan unionin asetukset säätävät jäsenvaltioilleen yhdenmukaiset menettelyissä noudatettavat normit, eikä asianosaisen kannalta ole enää ratkaisevaa se, minkä maan tuomioistuin asiaa käsittelee. Eurooppalainen menettely on tarkoitettu mahdollistavan toisessa jäsenvaltiossa suoraan täytäntöönpanokelpoisen ulosottoperusteen hankkimisen mahdollisimman yksinkertaisella tavalla.⁴¹

4 Konkurssimenettely

Kautta aikojen konkurssia on pidetty epäonnistuneen yritystoiminnan tuloksena, eikä konkurssin läheistä yhteyttä talousjärjestelmään ole kiistäminen. Toisaalta konkurssiin liittyvien taloudellisten epäonnistumisten yhteydessä on ollut julkisuudessa esillä keskustelua käytännössä toimintakelpoisten yritysten tarkoituksellisista ja strategisista konkurseista.⁴²

Konkurssilainsäädännössä merkittävimmät uudistukset ovat olleet jo vuonna 1930 säädetyt takaisinsaantia ja akordia koskevat säännökset sekä vuonna 1993 säädetty velkojen maksunsaantia koskeva järjestely ja yrityssaneerauksista ja velkajärjestelyistä annetut lait.⁴³

³⁹ Koulou ja Lindfors 2010, 150.

⁴⁰ Lindfors 2012, 359.

⁴¹ Lindfors 2012, 360-362.

⁴² Koulou 2009, 5-6.

⁴³ Kukkonen 2007, 60.

Hallituksen esityksessä konkurssilainsäädännön uudistamiseksi oli pääasiallisena tavoitteena tulevan lain ennakoitavuutta ja selkeyttä koskevat vaatimukset⁴⁴. Ennakoitavuuden tavoite juontaa juurensa Euroopan Unionin insolvenssi- ja prosessisäädöksistä, joiden vaikutteet ulottuvat kansalliseen insolvenssilainsäädäntöön. Ennakoitavuuden tärkeys johdetaan markkinataloudesta, jossa taloudellisten toimijoiden on pystyttävä arvioimaan toistensa maksukykyä ja niihin liittyviä riskejä. Näin ollen konkurssijärjestelmä ylläpitää ja toteuttaa parasta mahdollista riskien jaottelua. Lain tavoitteiksi on nimetty myös lisävelkaantumisen estäminen ja velallisen toiminnan laillisuuden selvittäminen.⁴⁵

Konkurssimenettely on lakisääteinen järjestely, jossa velallisen jokainen velkoja saa saataviansa suhteessa suorituksen samalla kertaa niin pitkälle, kuin konkurssivelallisen varallisuutta riittää. Konkurssioikeus on insolvenssioikeuden osa-alue. Konkurssi liittyy niin markkinatalouden järjestelmään kuin insolvenssimenettelyjenkin järjestelmään. Konkurssi toimii maksukyvyttömyys-oikeuden alalla rinnakkain ulosottomenettelyn kanssa, sillä konkurssi on yleistäytöntöönpanoa⁴⁶ ja ulosotto puolestaan erityistäytöntöönpanoa. Konkurssi on taloudellisesta näkökulmasta tehokas velkavastuun toteuttamisen keino.⁴⁷

Konkurssilain mukaan konkurssiin voidaan asettaa luonnollinen henkilö, yhteisö, säätiö tai oikeushenkilö. Konkurssilain mukaan julkisyhteisö ja julkisoikeudellinen yhteisö eivät ole konkurssikelpoisia, sillä konkurssin laillisten edellytysten täyttymisestä huolimatta näitä velallisia ei voida asettaa konkurssiin. Konkurssikielto liittyy julkisen vallan käyttöön. Luotto- ja rahoituslaitosten konkurssikelpoisuutta on rajoitettu siten, että niiden velkaantuneisuus pyritään hoitamaan rehabilitaation avulla. Luotto- ja rahoituslaitosten konkurssin vaikutus muuhun talouteen olisi niin suuri, että siihen turvaudutaan vasta tilanteen pakottavasti niin vaatiessa. Konkurssi alkaa silloin, kun tuomioistuin asettaa velallisen konkurssiin. Konkurssiin asettamista voi hakea joku velkojista tai velallinen itse. Konkurssin seuraamukset ovat taloudellisesti ankarat. Suomessa ei konkurssissa veloista vapauduta muutoin kuin jako-osuuden suorituksen osalta.⁴⁸

Konkurssin alkaessa velallinen luopuu oikeudestaan määrätä omaisuudestaan. Konkurssipesä muodostuu varallisuudesta ja siirtyy tuomioistuimen määräämän pesänhoitajan hoitoon. Konkurssipesä täytyy selvittää, jotta se saadaan realisointikuntoon. Velallisen omaisuus- ja velkasuhteet voivat olla hyvinkin sotkuisia. Pesänhoitaja hoitaa konkurssiyrityksen omaisuuden

⁴⁴ HE 26/2003 ja LaVM 6/2003.

⁴⁵ Koulou 2007, 42-43.

⁴⁶ Ks. Koulou 2007, 9. Yleistäytöntöönpanolla viitataan siihen, että konkurssimenettely kohdistuu koko velallisen omaisuuteen ilman, että sitä etukäteen tunnetaan ja toisaalta samalla tavoin myös kaikkiin konkurssipesän velkoihin ilman, että heitä etukäteen määritellään.

⁴⁷ Koulou 2007, 9-11.

⁴⁸ Koulou ja Lindfors 2013, 93-94.

rahaksi muuttamisen. Lainsäätäjän jouduttamisesta huolimatta sotkuisen konkurssipesän selvittelyyn voi mennä kymmenenkin vuotta aikaa.⁴⁹

Konkurssilaissa omaisuuden selvitteleminen on kuvattu pesäinhoitajan työn avulla. Pesäinhoitaja ottaa konkurssipesän omaisuuden haltuunsa ja huolehtii sen hoitamisesta ja säilyttämisestä. Pesäinhoitajan velvollisuuksiin kuuluu pesän omaisuudesta huolehtiminen mahdollisimman huolellisesti ja tarkoituksenmukaisesti. Pesäinhoitaja laatii myös niin kutsutun velallisselvityksen, josta käyvät ilmi konkurssiin johtaneet syyt, saadaan tietoa velallisen taloudenhoidosta ja myös mahdollisista väärinkäytöksistä. Virallinen syyttäjä voi tähän perustuvien tietojen nojalla määrätä esitutkinnan aloitettavaksi tai konkurssiasiamies voi vaatia kirjanpidon tarkistusta. Velallisselvityksen avulla päästään nimenomaan harmaan talouden toimijoihin käsiksi.⁵⁰

Kaikissa tilanteissa ei pesäinhoitajan tehtävän hoitaminen suju yhtä suoraviivaisesti. Takaisinsaantitilanteet ovat yleisiä konkurseissa, tai velallinen saattaa ryhtyä rikolliseen toimintaan vaikeuttaakseen ja estääkseen konkurssin täytäntöönpanoa. Velallinen saattaa tavoitella oikeudetonta hyötyä joko itselleen, tai jollekin toiselle. Pääpiirteittäin konkurssirikokset voidaan jakaa kahteen ryhmään: velallisen epärehellisyysrikoksiin ja velallisen petosrikoksiin. Velallisen epärehellisyysrikokset on tehty ennen velallisen konkurssiin asettamista ja velallisen petosrikokset puolestaan konkurssiin asettamisen jälkeisenä aikana.⁵¹

Pesäinhoitaja pystyy useissa tapauksissa vähentämään tai estämään velallisen toiminnan haittoja aiheuttavat vaikutukset velkojakollektiiveja kohtaan aktiivisen ja huolellisen toimintansa avulla. Joissain tilanteissa ei pesäinhoitajan toimivaltuudet riitä, eikä hän aktiivisellakaan toiminnallaan pysty estämään tekoa tai sen vaikutuksia. Esimerkiksi tilanteissa, joissa velallinen salaa omaisuuttaan, ovat pesäinhoitajan toimintamahdollisuudet heikot. Tällaisia asioita selvitetään syntyneiden rikosepäilyjen johdosta poliisitutkinnan voimin.⁵²

5 Harmaa talous

Pääministeri Jyrki Kataisen hallitus on nimennyt harmaan talouden torjunnan yhdeksi hallitus kautensa kärkihankkeista. Hallitus on nimennyt ministerityöryhmän työskentelemään asian parissa. Hallitus panostaa myös asian julkisuuteen, sillä hallituskauden aikana toteutetaan aiheeseen liittyvä tiedotuskampanja. Toimenpiteisiin harmaan talouden torjumista varten on varattu rahaa 20 miljoonaa euroa vuosittain, ja toimintaohjelman avulla uskotaan saatavan jopa 300-400 miljoonaa euroa verojen ja sosiaalivakuutusten määrän lisääntymisen vuoksi sekä takaisinsaanteina palautettaessa rikoshyötyjä valtiolle. Harmaan talouden torjuntaohjel-

⁴⁹ Koulou ja Lindfors 2013, 95.

⁵⁰ Koulou ja Lindfors 2013, 112.

⁵¹ Ovaska 2008, 472-473.

⁵² Ovaska 2008, 484.

maan hallituksen suunnitelman mukaisesti kuuluu valvonnan huomattava lisääminen sekä lain-säädäntöhankkeet. Julkisuudella ja avoimuudella on suuri merkitys harmaan talouden torju-misen kannalta.⁵³

Harmaalla taloudella tarkoitetaan organisaation toimintaa, josta aiheutuvia lakisääteisiä velvoitteita laiminlyödään verojen, lakisääteisten eläke-, tapaturma-, tai työttömyysvakuutusmaksujen tai tullin perimien maksujen suorittamisen välttämiseksi tai perusteettoman palautuksen saamiseksi. Suomessa keskusrikospoliisin tehtäviin kuuluu kansainvälisesti toimivan ja järjestäytyneen rikollisuuden torjuminen. Talousrikollisuuden kokonaisuuteen vaikuttavat taloudelliset suhdanteet, talouselämän rakennemuutokset ja lähialueiden maiden yhteydet Suomeen. Talousrikollisuus lisää veronmaksuvelvollisuutta, vääristää talouselämän kilpailuti-lannetta, lisää korruptiota ja heikentää luottamusta yhteiskuntajärjestelmää kohtaan⁵⁴

Eduskunnan tarkastusvaliokunnan teettämän tutkimuksen mukaan harmaa talous kohdistuu Suomessa erityisesti työvoimavaltaisiin aloihin ja on laajuudeltaan 5,5 - 7,8 % bruttokansan-tuotteesta vuonna 2008. Tämä tarkoittaa euroina mitattuna jopa 10-14 miljardia euroa. Ul-komaisten yritysten ja työvoiman rantauduttua Suomeen on havaittu harmaan talouden kas-vun lisääntyneen. Talousrikollisuus ja harmaa talous kulkevat käsi kädessä ja sen vuoksi niiden torjumisen tehostamiseksi on eri viranomaistahojen tehtävä paljon yhteistyötä. Ennaltaehkäi-sevällä työllä on suuri merkitys, sillä mitä aikaisemmassa vaiheessa talousrikollisuuteen pääs-tään puuttumaan, sitä pienemmiksi siitä aiheutuneet vahingot jäävät. Harmaan talouden alal-la toimivien yritysten toiminta onkin syytä tehdä mahdollisimman hankalaksi, sillä näin pysty-tään vähentämään harmaata taloutta jo ennen sen syntyä. Julkisella sektorilla on harmaan talouden torjunnassa erityinen merkitys suunnannäyttäjänä ja edelläkävijänä.⁵⁵

5.1 Harmaan talouden torjuminen

Harmaata taloutta voidaan kitkeä monin eri keinoin. Kuntia ja julkisyhteisöjä kannustetaan erityisesti mukaan harmaan talouden torjuntaan. Tämä edellyttää myös sitä, että viranomais-resursseja on riittävästi saatavilla. Esimerkiksi poliisi, syyttäjä, rajavaltonta, verottaja ja fi-nanssivalvonta ovat tahoja, joille lisätään määrääkaikaisesti resursseja harmaan talouden tor-jumiseksi. Hallitus haluaa siirtää harmaan talouden torjuntaa lähemmäs käytännön toimijoita, kuntasektorin suuntaan.

Hallitus haluaa lyhentää talousrikollisuuden esitutkinta-aikaa ja oikeusprosessia sekä tehostaa liiketoimintakiellon käyttöä. On suunniteltu myös rekisteriä, jossa liiketoimintakiellossa ole-

⁵³ Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma 2011, 15.

⁵⁴ Työ- ja elinkeinoministeriö, 2013.

⁵⁵ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011, 4.

vat henkilöt voitaisiin tulevaisuudessa julkaista. Hallitus kiinnittää hallitusohjelmassa myös huomiota viranomaisrekistereiden yksinkertaistamiseen ja tiedonvaihdon helpottamiseen viranomaisten välillä. Esimerkiksi rahanpesun torjumisen yhteydessä saatujen tietojen käyttö halutaan mahdollistaa verovalvonnassa. Suomi toimii kansainvälisesti veronkierron ehkäisemisen eturintamassa. Hallitus haluaa edistää verosopimuksia koskevaa automaattista tietojenvaihtoa kansainvälisesti.⁵⁶

Hallitus on laatinut toimintaohjelman vuosille 2012-2015 harmaan talouden torjumiseksi. Tämä on osa hallitusohjelman tavoitteena olevaa harmaan talouden torjuntaa. Toimintaohjelmassa on pyrkimyksenä talousrikollisuuden ja harmaan talouden vähentäminen laillista yritystoimintaa ja tervettä kilpailua tukemalla. Näin pyritään turvaamaan verojen kertymistä, julkisten palveluiden säilymistä ja näiden rahoituspohjan pitävyyttä. Toimintaohjelmalla halutaan tukea tervettä yrittäjyyttä ja työllisyyttä. Toimintaohjetta noudattamalla minimoidaan mahdollisuuksia rikosten tekemiseen, korostetaan kiinnijäämisriskiä ja lisätään viranomaisten mahdollisuutta reagoida tilanteisiin.⁵⁷

Eduskunta on 21 päivänä syyskuuta 2012 lähettänyt lakivaliokuntaan käsiteltäväksi hallituksen esityksen eduskunnalle laeiksi konkurssilain sekä takaisinsaannista konkurssipesään annetun lain 24 §:n muuttamisesta. Muutosehdotuksen taustalla on harmaan talouden torjunnan tehostaminen asettamalla pesänhoitajalle tietyin edellytyksin velvollisuus rikosilmoituksen tekemiseen myös varattomuuteen raukeavassa konkurssipesässä. Myös lakivaliokunta vaati asiaa koskevassa lausunnossaan erityisesti väärinkäytösten paljastamisen tehostamista⁵⁸. Toisaalta myös velallisen itsekriminointisuojan lisäämistä lainsäädäntöön pidettiin perusteltuna.⁵⁹

Velallisen itsekriminointisuojan tuominen lakiin perustuu kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevaan yleissopimukseen, jossa itsekriminointisuojusta määrätään, että rikossyytettä tutkittaessa ei ketään saa pakottaa itseään vastaan todistamiseen⁶⁰. Myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännön mukaan kyseinen periaate sisältyy Euroopan ihmissoikeussopimuksen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimukseen⁶¹. Lakivaliokunta toteaa asiaa koskevissa perusteluissaan, että esitutkintalaissa itsekriminointisuoja tunnetaan jo ennestään.

⁵⁶ Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma 2011, 15.

⁵⁷ Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma 2011, 15.

⁵⁸ LaVM 12/2012.

⁵⁹ HE 86/2012.

⁶⁰ Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva Kansainvälinen yleissopimus, 14 artikla, 3 kappale, g-kohta.

⁶¹ Euroopan ihmisoikeussopimus, 6 artikla.

5.2 Ulosoton erikoisperintä

Ulosoton erikoisperintä on syntynyt 17.12.2009 hallituksen toimintaohjelmaksi tehdyn valtioneuvoston periaatepäätöksen seurauksena harmaan talouden ja talousrikollisuuden vähentämiseksi. Valtioneuvosto vaati periaatepäätöksessään, että vuonna 2010 oikeusministeriö valmistelee ulosoton erikoisperinnän koko maan kattavaksi toiminnaksi ehkäisemään rikoshyödyn saamista ja harmaan talouden toimintaa. Laajaa selvitystyötä ja paljon aikaa vaativissa ulosottoasioissa on sen seurauksena muutamien vuosien ajan toiminut erikoisperintää hoitavia henkilöitä. Erikoisperintä kohdistuu erityisesti ongelmavelallisiin sellaisissa tilanteissa, joissa normaalit perinnän keinot eivät tehoa. Erikoisperinnän avulla pidetään yllä koko oikeusjärjestelmän uskottavuutta torjumalla väärinkäytöksiä ja puuttumalla velallisten epäasiallisiin menettelykeinoihin. Erikoisperinnän avulla pyritään vähentämään harmaata taloutta ja ehkäisemään talousrikollisuutta.⁶²

Erikoisperintä toimii vaativien velallisten ja laajaa selvitystyötä vaativien ulosottovelallisten lisäksi ulosoton apuna velallisselvityksissä ja edustajina viranomaisten välistä yhteistyötä vaativissa tehtävissä. Yhteistyötahoja ovat verohallinto, poliisi, tulli ja konkurssiasiamies. Näin ulosoton asiantuntemusta voidaan käyttää apuna rikoshyödyn jäljitysprosessissa heti alkuvaiheessa. Tällä hetkellä erikoisperintää ei ole erikseen laissa määritelty, mutta tilanteisiin voidaan usein soveltaa ulosottokaaren 3 luvun 14 §:ää. Sen mukaan erityistoimia edellyttävät ulosottoasiat voidaan keskittää tietyille ulosottomiehille, jotka toimivat silloin siltä osin vastaavina ulosottomiehinä. Erikoisperinnän kohteena olevien velallisten rahamääräiset saatavat ovat yleensä huomattavasti suurempia kuin saatavat, joissa on kyse tavallisesta perinnästä.⁶³

Erikoisperinnässä oleville velalliselle on jokin seuraavista tunnusmerkeistä yleensä ominainen:

- velallisen määräysvallassa on useita yrityksiä
- velallisen yritystä/yrityksiä on aikaisemmin haettu konkurssiin
- velallisen asema perustuu todellisuudenvastaiseen tai keinotekoiseen järjestelyyn
- velallisen asiakokonaisuus ulottuu usean ulosottopiirin alueelle
- velallisen lähipiirissä on useita ulosottovelallisia⁶⁴

Viranomaisyhteistyön erikoisosaaminen on tärkeää rikoshyödyn jäljittämässä. Rikoshyödyn jäljittämässä on kyse valeoikeustoimista, keinotekoisista järjestelyistä ja muista järjestelyistä, joiden avulla omaisuutta on siirretty velkojen ulottumattomiin, ja joiden tutkiminen ja osoittaminen epäillylle kuuluvaksi vaativat erikoisosaamista. Ulosottotoimessa on viime

⁶² Valtioneuvoston periaatepäätös 17.12.2009 toimintaohjelmaksi talousrikollisuuden ja harmaan talouden vähentämiseksi vuosina 2010-2011.

⁶³ Erikoisperinnän laajentamista valmisteleen työryhmän loppuraportti.

⁶⁴ Viranomaisyhteistyön kehittämisen selvityshankkeen väliraportti 1999, 32.

vuosina painotettu erikoisperinnän tehostamista keinona päästä kiinni maksuhaluttomiin ja pakoileviin velallisiin sekä keinotekoisiiin varallisuudensiirtojärjestelyihin. Erikoisperinnän avulla pyritään pääsemään niihin velallisiin kiinni, joiden kohdalla normaaliperinnän keinot loppuvat.⁶⁵

6 Insolvenssi- eli maksuhäiriöpolitiikka

Insolvenssilainsäädäntö toteuttaa oikeudelliseen ympäristöön sijoittuvaa päätöksentekoa eli oikeuspolitiikkaa. Insolvenssi- eli maksuhäiriöpolitiikka on oikeuspolitiikan osa-alue, jolla tehdään tarvittavat poliittiset päätökset siitä, millaista lainsäädäntöä luottoyhteiskunnassa tarvitaan. Insolvenssi- eli maksuhäiriöpolitiikan tavoitteena on velkaongelmien ja harmaan talouden vähentäminen sekä väärinkäytösten ja luottotappioiden torjuminen, velkaantumisen hallinta, velkavastuun tehokas toteutuminen ja maksukyvyttömyyden seurausten määrittely ja toisaalta myös perintätoimista seuraavien kustannusten pienentäminen. Insolvenssipolitiikka kulkee insolvenssilainsäädännön kanssa käsi kädessä, sillä insolvenssipolitiikka ohjaa niitä tavoitteita kohti, joihin lainsäädännöllä pyritään. Toisaalta insolvenssilainsäädäntö luo rajoja insolvenssipolitiikalle osoittamalla ihmis- ja perusoikeuksien ja oikeussuojan asettamat reuna-
linjat.⁶⁶

Velkojan näkökulmasta velkavastuun toteuttamisessa insolvenssimenettelyjen avulla pyritään maksumoraalin ylläpitämiseen. Velkavastuun toteuttaminen on sekä taloudellinen että yhteiskunnallinen intressi, ja sen ratkaisuun voidaan pyrkiä kahden eri keinon avulla. Likviditaation periaate perustuu velkavastuun toteuttamiseen ja sillä tarkoitetaan rahaksi muuttamista, kun rehabilitaatio puolestaan perustuu ajatukseen velasta vapauttamiseen. Käytännössä rehabilitaatio merkitsee maksukyvyn palauttamista. Velallisen kannalta likviditaatio johtaa omaisuuden rahaksi muuttamiseen ja sen tilittämiseen velkojille ja rehabilitaatio puolestaan pienentää velallisen velkavastuuta vastaamaan tämän maksukykyä. Insolvenssipolitiikka on insolvenssilainsäädännön kanssa läheisessä vuorovaikutussuhteessa, sillä se määrittää tavoitteet insolvenssilainsäädännölle. Toisesta näkökulmasta katsottuna insolvenssioikeus kontrolloi insolvenssipolitiikkaa osoittamalla politiikalle rajat, jotka perus- ja ihmisoikeudet ja yksityisten kansalaisten oikeussuoja asettavat tavoitteiden asettelulle. Oikeusministeriön tekemässä maksuhäiriöpolitiikan toimintaohjelmassa on laadittuna insolvenssipolitiikan tavoitteet.⁶⁷

Edellä mainituilla velkavastuun toteuttamisen keinoilla on sekä hyviä että huonoja puolia. Moderni insolvenssipolitiikka on ottanut yhdeksi tavoitteistaan ylivelkaantuneiden henkilöiden palauttamisen aktiivisiksi yhteiskunnan toimijoiksi, koska vaikeat velkaongelmat voivat johtaa

⁶⁵ Viranomaisyhteistyön kehittämisen selvityshankkeen väliraportti 1999, 32.

⁶⁶ Koulou ja Lindfors 2010, 35.

⁶⁷ Koulou ja Lindfors 2013, 43.

herkästi velallisen syrjäytymiseen. Modernissa insolvenssioikeudessa rehabilitaatio nostetaan etusijalle menettelytavoissa, sillä sen avulla vältetään ongelmia, joita syntyy pakkorealisointien seurauksena. Tällaisia yhteiskunnallisia ongelmia ovat esimerkiksi elinikäiset velkavuodot, jotka ovat esteenä taloudelliselle toiminnalle, yritystoimintojen päättyminen irtisanomiseen, verotulojen väheneminen sekä kansantalouden heikkeneminen tuottavuuden heikentyessä. Usein rehabilitaation avulla velallinen pystyy maksamaan suuremman osan veloistaan, kuin mitä likviditaation avulla olisi saatu realisoitua. Velkojan näkökulmasta on kuitenkin tärkeää, ettei lisävelkaantumista synny samanaikaisesti, kun vanhoja velkoja leikataan.⁶⁸

Maksuhäiriöpolitiikka käsittää oikeuspolitiikan ja ne keinot, joiden avulla maksuvelvoitteiden täytäntöönpanosta huolehditaan. Maksuhäiriöpolitiikka liittyy läheisesti myös yleiseen velkaantumisen seurauksien ongelmien hallintaan ja kustannuksiin. Maksuhäiriöpolitiikan avulla ei kuitenkaan voida yleiseen taloudelliseen kehitykseen vaikuttaa, mutta maksuhäiriöiden syntymiseen on talouskehityksellä vaikutusta. Myös kansainvälistymiskehityksellä on vaikutusta luotonannossa. Luotonannossa kilpailun muodostuminen rajat ylittäväksi toiminnaksi vaikuttaa luottokustannusten suuruuteen, mutta toisaalta se voi tuoda erilaisia ongelmia velkaantumisen selvittelyssä. Maksuhäiriöpolitiikassa keskeistä on maksutuomioiden täytäntöönpano, johon lainkäyttötoimina sisältyvät ulosotto, velkajärjestely, konkurssi ja yrityssaneeraus. Onnistuneen maksuhäiriöpolitiikan avulla voidaan vahvistaa tervettä taloutta ja luotonantoa, ehkäistä talousrikollisuutta ja harmaan talouden toimintaa ja ennaltaehkäistä taloudellista ja sen myötä sosiaalista syrjäytymistä. Näiden vaikuttavuustavoitteiden välille pyritään maksuhäiriöpolitiikan avulla löytämään tasapainoa.⁶⁹

Ulosottolaitoksen maksuhäiriöpolitiikan yhteiskunnallisena tavoitteena voidaan pitää niin luottotappioiden torjuntaa kuin ulosottovelallisten taloudellisen toimintakyvyn ennalleen palauttamista. Hallitusohjelman mukaisina tavoitteina voidaan pitää myös talousrikollisuuden ja harmaan talouden torjuntaa. Lisäksi maksuhäiriöpolitiikka täyttää myös oikeussuojan vaatimukset, sillä esimerkiksi luottotappioiden torjumisessa on hyvän perintätuloksen aikaan saaminen ja asioiden mahdollisimman ripeä käsitteleminen tärkeitä tekijöitä. Maksutuomioiden tehokas täytäntöönpano edistää insolvenssilainkäytön toteutumista ja vaikuttaa maksumoraaliin. Samalla tavalla myös väärinkäytöstapausten selvittäminen kuuluu osana tehokkaaseen perintään.⁷⁰

Yhtenä maksuhäiriöpolitiikan vaikuttavuustavoitteista voidaan pitää myös maksuhäiriöiden ja ulosottovelallisten määrän kasvua. Maksuhäiriöpolitiikan vaikuttavuustavoitteiden toteutuksesta tuetaan erilaisilla toimenpiteillä. Esimerkiksi maksuhäiriöiden ennaltaehkäisemiseen

⁶⁸ Koulu ja Lindfors 2013, 44-45.

⁶⁹ Oikeusministeriö 2007, Maksuhäiriöpolitiikan toimintaohjelma, 12.

⁷⁰ Oikeusministeriö 2007, Maksuhäiriöpolitiikan toimintaohjelma, 13.

pyritään vaikuttamaan vastuullisella luotonannolla ja luottotietotoiminnalla. Organisaatiouudistuksilla ja palvelun parantamisella puolestaan vaikutetaan luottotappioiden torjuntaan. Talous- ja velkaneuvonnan, velan vanhentumisen ja oikeusaputoiminnan kautta vaikutetaan velkaantumisen selviämisen edistämiseen. Harmaata taloutta pyritään torjumaan viranomaisyhteistyön edistämisen avulla ja vaativan perinnän kehittämisen avulla.⁷¹

Maksuhäiriöpolitiikkaa voidaan mitata erilaisien mittareiden avulla keräämällä erilaisia seuranta- ja tutkimustietoja. Tällaisia kerättäviä tietoja ovat esimerkiksi yleistieto maksuhäiriöiden ja velkaantumisen määrään liittyen, velkaantumisen muotoihin ja velkahäiriöiden syihin ja niiden määrän kehitykseen liittyvä tieto. Myös perintään, ulosottoon, velkajärjestelyihin ja maksusopimuksiin liittyvää tietoa kerätään maksuhäiriöpolitiikan mittaamiseen liittyviä toimia varten. Maksuhäiriöpolitiikan mittareiden seurannan ja analysoinnin avulla seurataan asetettujen tavoitteiden toteutumista. Esimerkiksi tunnuslukujen säännöllisen tilastoinnin, analysoinnin ja seurannan avulla palvellaan lainvalmisteluun, toiminta- ja taloussuunnitteluun, talousarviovalmisteluun, tulosohtaukseen ja toimintaohjelman päivittämiseen liittyviä asioita.⁷²

6.1 Maksukyvyttömyys ja maksuhaluttomuus

Maksukyvyttömyydellä tarkoitetaan yleisen periaatteen mukaan sitä, että velallinen on muuten kuin tilapäisesti kykenemätön maksamaan velkojaan niiden erääntyessä. Lievempänä ilmaisuna maksuvaikeuksista käytetään ylivelkaantumista, joka kertoo tilanteesta, jossa velallisella on ongelmia luottojen takaisinmaksussa. Maksuviive vaihtelee pienestä viivästymisestä tilanteeseen, jossa velka ei tule koskaan kokonaan maksetuksi.⁷³

Maksukyvyttömyys on maksujen laiminlyönnin pääasiallinen syy ja johtuu tilanteesta, jossa velallisella ei ole käytettävissään velan hoitoon tarvittavia varoja, eikä toisaalta myöskään mahdollisuutta saada luottoa niiden hoitamiseen. Toisaalta velan maksamatta jättäminen voi johtua myös maksuhaluttomuudesta. Velallisella olisi varaa velkojen maksamiseen, mutta syystä tai toisesta hän ei suoritusta tee. Maksukyvyttömyyden ja maksuhaluttomuuden välillä ei oikeusvaikutuksien kannalta varsinaista eroa ole, vaan maksun laiminlyönti saa samat seuraukset siihen johtaneista syistä huolimatta.⁷⁴

Rikosoikeudellinen määritelmä maksukyvyttömyydestä voidaan koettaa johtaa rikoslain ulkopuolisten insolvenssia kuvaavien käsitteiden avulla. Yhtenäisen sisällön antamista insolvenssioikeudellisesta ja rikosoikeudellisesta näkökulmasta voidaan pitää suotavana, ja Suomessa

⁷¹ Oikeusministeriö 2007, Maksuhäiriöpolitiikan toimintaohjelma, 13.

⁷² Oikeusministeriö 2007, Maksuhäiriöpolitiikan toimintaohjelma, 26.

⁷³ Koulumäki ja Lindfors 2010, 5.

⁷⁴ Koulumäki ja Lindfors 2010, 5.

perusteena yhtenäiselle käsitteelle voitaisiin pitää sitä, että konkurssilakiin on otettu käsite samannimisenä, kuin se insolvenssioikeudessa on.⁷⁵

Taloustieteen näkökulmasta maksukyvyttömyydellä tarkoitetaan tavallisesti yritysten kyvyttömyyttä huolehtia maksusitoumuksista niiden tultua maksuun. Maksukyvyn määrittely voidaan perustaa myös kassavirtojen analysoimiseen, jolloin kassastamaksuvelvoitteet ovat suurempia, kuin mistä yritys kykenee selviämään niiden erääntyessä. Toisaalta taloustieteellisesti näkökulmasta velallisen epärehellisyysrikoksissa tarkoitettua maksukyvyttömyyttä arvioidaan ottamalla huomioon varat, velat, luotonhankintamahdollisuus ja mahdollisuus hankkia muita tuloja. Maksukyvyttömyys ilmenee tällöin maksujen täydellisenä keskeytymisenä, julkisina maksuhäiriömerkintöinä tai muulla tavoin tilana, jossa suuri osa maksuista jää hoitamatta niiden erääntyessä.⁷⁶

Maksuhaluttomuuden seurauksena ovat muodostuneet erilaiset maksujen toimeenpanojen välttelykeinot, kuten keinotekoiset järjestelyt ja valeoikeustoimet. Äärimmillään maksuhaluttomuus saattaa johtaa velallisen rikokseen, esimerkiksi velallisen petoksen tai velallisen epärehellisyden tunnusmerkistöjen täytyessä. Maksukyvyttömyys ja maksuhaluttomuus ovat molemmat tilanteita, jotka voivat ajaa velallisen epätoivoisiin tekoihin maksuunpanovelvoitteiden täytäntöönpanon seurauksen pelossa. Tilanteisiin voidaan ajautua pikkuhiljaa, eikä tavallinen velallinen aina edes ymmärrä itse toimivansa vastoin lainsäädäntöä. Toisen ryhmän muodostavat ne velalliset, joilla on tarkkaan tiedossa lainsäädännön vaikutukset tai joilla on apunaan laintuntevia henkilöitä, sekä velalliset, jotka keinottelemalla välttelevät velan maksuunpanoa.

6.2 Maksukyvyttömyyden ja -haluttomuuden yhteiskunnalliset vaikutukset

Euroopan neuvosto lähestyy ylivelkaantumista perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta, koska Euroopan neuvoston tavoitteena ei ole taloudellisen integraation edistäminen. Euroopan neuvosto toimii lähinnä soft law- menetelmien kautta antaen lainsäätäjille suosituksia. Vuonna 2007 Euroopan neuvoston ministerikomitea hyväksyi velkaongelmien oikeudelliseen ratkaisuun liittyvän kannanoton, jossa kuluttajien ylivelkaantumista käsitellään vakavana ongelmana, joka on saanut myös kansainvälisiä ulottuvuuksia. Kannanotto sisältää myös toimenasuosituksia, ja siinä ylivelkaantuminen nähdään ongelmana, jonka ratkaisemiseen vaaditaan laajoja yhteiskunnallisia, oikeudellisia ja sosiaalipoliittisia toimia.⁷⁷

⁷⁵ Mäkelä 2001, 175.

⁷⁶ Mäkelä 2001, 176-177.

⁷⁷ Niemi 2012, 299.

Maksuhaluttomuuden sietäminen yhteiskunnassa saattaisi tuoda maksumoraaliin negatiivisia vaikutteita ja yleisen maksumoraalin kannalta onkin viisasta, ettei yhteiskunnan virallisia järjestelmiä voi ohittaa keinottelemalla. Väärinkäytöksiin puuttuminen ja niiden selvittäminen on koko oikeusjärjestelmän kannalta edellytys oikeudenmukaisuuden ja yhdenvertaisuuden säilymiselle.

Ulosoton rooli on merkittävä harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnassa ja rikoshyödyn perinnässä, joten ulosotto toiminta itsessäänkin vaikuttaa maksuhäiriöpolitiikkaan ja sen tulevaisuuteen. Tarkkaa tilastointia ei ulosoton välttelijöistä ole saatavilla, ja koska hyvin suuri osa jää myös selvittämättä, eikä toisaalta resurssijakaan ole riittävästi, ei näiden yhteiskunnallista vaikutusta ole helppo arvioida, mutta maksumoraalin ja yleiseen uskottavuuskuvaan nämä tekijät vaikuttavat.⁷⁸

Kansainvälistyminen ja Euroopan unioni vaikuttavat väistämättä yhteiskuntaamme ja lainsäädäntöömme. Vuoden 2013 alusta tuli Suomessakin voimaan maksuviivästysdirektiivi⁷⁹. Kyseinen direktiivi on minimidirektiivi, ja sen tavoitteena on kaupallisissa toimissa tapahtuvien maksuviivästysten torjunta, jotta voidaan varmistaa sisämarkkinoiden toiminta ja edistää yritysten kilpailukykyä. Direktiivi ei koske velkoja, joista jäsenvaltiossa on aloitettu jokin maksukyvyttömyysmenettely, joten Suomenkaan maksukyvyttömyyslainsäädäntöön direktiivi ei suoraan vaikuta. Maksuviivästysdirektiivin johdosta esimerkiksi saatavien perinnästä annettuun lakiin on tullut muutoksia. Muutosten myötä maksumuistutuksista ja maksuvaatimuksista perittävät kulut muuttuivat ja esimerkiksi suoritusten kohdistamisjärjestys muuttui.⁸⁰

Direktiivin ansiosta lainsäädännön muutoksilla kotitalouksien asema turvattiin aikaisempaa tehokkaammin säätämällä perintäkulujen enimmäismäärästä ja sillä on arvioitu olevan yleisesti positiivinen vaikutus maksuvaikeuksista kärsiville kotitalouksille. Merkittävää muutosta ei kuitenkaan arvioida todennäköiseksi oikeusministeriön mietinnössä. Yrityksiä kannustetaan taloushallintonsa kehittämiseen, jotta laskut tulisivat maksettua viimeistään eräpäivänä. Kannusteena toimii säädetty 40 euron vakiokorvaus pienestäkin viivytyksestä maksussa. Tällä uskotaan olevan hyvä vaikutus myös kansantalouteen. Hyvä perintätapa ja kuluttajasaatavien perintäkulujen täsmentäminen parantavat markkinoiden toimivuutta ja viranomaisvalvonnan avulla hankaloitetaan epäasiallisten yritysten toimintaa. Kansantalouden kannalta on hyvä, että velalliset pysyvät mahdollisimman hyvin mukana yhteiskunnassa aktiivisina toimijoina ja mahdolliset perintäkuluista lainmuutoksen ansiosta säästetyt kulut ohjataan kulutukseen tai

⁷⁸ Erikoisperinnän kehittämissyöryhmä, 2006.

⁷⁹ Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2011/7 kaupallisissa toimissa tapahtuvien maksuviivästysten torjumisesta.

⁸⁰ Maksuviivästysryhmän mietintö, 12-13.

velkojen maksuun. Direktiivin edellyttämien lakimuutosten avulla pyritään vaikuttamaan eniten kuluttajavelallisten asemaan ja heidän maksuvaikeuksista selviytymiseensä.⁸¹

Jyrki Kataisen hallituksen hallitusohjelmassa yhtenä osa-alueena on köyhyyden, eriarvoisuuden ja syrjäytymisen vähentäminen. Hallitus on suunnitellut sen vuoksi kaventavansa tulo-, hyvinvointi- ja terveyseroja. Sen vuoksi näen näillä hallitusohjelman tavoitteilla niiden toteutuessa poliittisia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia myös yleisen maksukyvyttömyyden ja erityisesti maksuhaluttomuuden kannalta. Köyhyyttä, syrjäytymistä ja eriarvoisuutta vähentävän toimenpideohjelman tultua täytäntöön on sillä käytännön tasolla vaikutusta yksilön maksukäyttäytymiseen. Esimerkiksi niin sanotun nuorisotakuun toteutuessa taataan nuorelle työ- tai opiskelupaikka ja tällä tavoin ennaltaehkäistään mahdollista syrjäytymistä ja mahdollisia tulevia maksuvaikeuksia.⁸²

7 Tahdon ja oikeustoimen sisällön poikkeavuus

Suomessa 1990-luvulla vallinneen vaikean laman jälkeisinä seurauksina velalliset alkoivat erilaisin keinoin välttää ulosottoa käyttäen oikeudellisia järjestelyitä apunaan. Sinänsä erilaiset järjestelyt saattoivat olla laillisia, kun niitä tarkasteltiin yksittäisinä oikeustoimina. Niiden taustalta löytyi kuitenkin tarkoitus ulosoton välttämiseen tai omaisuuden siirto konkurssivelkojen tavoittamattomiin. Kansainvälistyminen ja sen seurauksena muodostuneet järjestelmät sekä oikeusjärjestelmän muutokset edesauttoivat velallisia maksuvelvoitteiden toimeenpanojen välttämässä.⁸³

Oikeuden väärinkäyttö on erityisesti siviilioikeudessa vakiintunut oikeusperiaate, eikä tarkoituksellinen oikeuden väärinkäyttö saa normaalia oikeussuojaa. Kyseessä ovat valeoikeustoimet ja niitä koskeva sääntely, joka johdetaan varallisuus oikeudellisista oikeustoimista annettusta laista. Toisaalta myös ulosottolain vanhentuneisuus ja kankeus ja sen seurauksena tapahtuva ulosoton vältteleminen aiheutti poliittista painetta lakimuutoksia kohtaan lamavuosien jälkeen. Ulosottolakiin oikeuden väärinkäyttöä koskeva kielto on säädetty koskemaan ulosoton välttelytarkoituksessa tehtyjä järjestelyitä 1.6.1999⁸⁴. Lakimuutoksen taustalla vaikuttivat niin Lipposen kuin Vanhasenkin hallitusten tavoitteina olleet poliisin voimavarojen lisääminen talousrikosten selvittämistä varten ja ulosottolain uudistusten vaikutusten seuraaminen ja toiminnan kehittäminen⁸⁵.

⁸¹ Oikeusministeriö, Maksuviivästystyöryhmän mietintö, 46-48.

⁸² Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma 2011, 7.

⁸³ Kukkonen 2007, 21.

⁸⁴ HE 275/1998.

⁸⁵ Pääministeri Paavo Lipposen hallituksen ohjelma 1999 ja Pääministeri Matti Vanhasen hallitusten ohjelma 2003.

Keinotekoinen varallisuusjärjestely on yhteiskäsitemalli, jolla tarkoitetaan opinnäytetyössäni ulosottoaaren 4 luvun 14 §:n keinotekoisia järjestelyjä sekä konkurssilain 5 luvun 11 §:n keinotekoisia varallisuusjärjestelyjä. Hallituksen esityksen perusteluissa käsitellään keinotekoisia varallisuusjärjestelyitä koskevien toimenpiteiden eroja konkurssi- ja ulosottomenettelyissä. Tämän mukaan konkurssilain 5 luvun 11 §:n säännös keinotekkoisten varallisuusjärjestelyjen asemasta konkurssissa vastaa sisällöllisesti 1.6.1999 voimaantullutta ulosottolain muutosta keinotekkoisista varallisuusjärjestelyistä⁸⁶.

7.1 Valeoikeustoimi

Valeoikeustoimet liittyvät ensisijaisesti näennäiseen omistusoikeuteen. Todellinen omistusoikeus puolestaan kuuluu takaisinsaantilainsäädännön piiriin. Laki varallisuus oikeudellisista oikeustoimista säänteleo oikeustoimia, sopimuksia ja niiden pätemättömyyttä. Myös muuta edellä mainittuja asioita koskevaa lainsäädäntöä on olemassa, esimerkiksi kuluttajansuojaa liittyvät säännökset ja holhoustoimilain vajaanvaltaista koskevat säännökset.⁸⁷

Oikeustoimen pätemättömyys tarkoittaa sitä, etteivät tarkoitettut oikeusseuraamukset toteudu, mutta ei kuitenkaan sitä, ettei oikeustoimi saisi mitään oikeusvaikutuksia. Seuraus voi tulla esimerkiksi vahingonkorvauksen muodossa. Pätemättömyyden kannalta on tärkeä seikka se, vaikuttaako pätemättömyys itsessään, tehdyn väitteen vuoksi vai onko se otettava viran puolesta huomioon.⁸⁸

Valeoikeustoimena voidaan pitää sellaista oikeustoimea, jonka todellinen tarkoitus poikkeaa sen sisällöstä, jotta oikeustoimi kolmannen silmissä näyttäisi todelliselta. Oikeustoimen osapuolet saattavat molemmat olla tietoisia siitä, ettei oikeustoimen todellinen luonne vastaa osapuolista kummankaan tahtoa. Valeoikeustoimen nimenomainen tarkoitus on kolmannen osapuolen, kuten viranomaisen tai velkojan, erehdyttäminen. Valeoikeustoimi on mahdollista tehdä vain sellaisissa oikeustoimissa, jotka edellyttävät molempien osapuolten tahdonilmaisua. Myös yksimielisyys siitä, että esimerkiksi omistusoikeutta ei todellisuudessa siirretä, tulee olla olemassa jo ennen oikeustoimen tekemistä.⁸⁹

Valeoikeustoimi voi olla myös niin sanotusti dissimuloitu. Tällä tarkoitetaan aikaisempaan verrattaessa sitä, että oikeustoimen osapuolet ovat yksissä tuumin sitä mieltä, ettei sitä, mitä on ilmaistu, ole tarkoitettu, mutta sen sijaan jokin muu oikeustoimi on tarkoitettu. Esimerkkinä

⁸⁶ HE 26/2003.

⁸⁷ Kukkonen 2007, 68.

⁸⁸ Kukkonen 2007, 69.

⁸⁹ Lilja 2007, 4-5.

on tilanne, jossa lahjoitus nimetään paperilla kaupaksi, vaikka molempien osapuolien tiedossa on se, ettei kauppahintaa koskaan makseta.⁹⁰

Oikeustoimen pätemättömyys ulosotossa voidaan ottaa huomioon ulosottomiehen viran puolesta. Ulosottotilanteissa oikeustoimen pätemättömyys voi liittyä oikeustoimilain mukaisen pätemättömyyden lisäksi myös sopimukseen ja niihin liittyviin kelpoisuusvaatimuksiin tai niiden muotoon ja sisältöön liittyviin seikkoihin, joista pätemättömyys aiheutuu. Esimerkiksi yhtiöiden edustajien kelpoisuuden voi ulosottomies ottaa virkansa puolesta huomioon. Muun oikeustoimen ja sopimuksen lainvastaisuuden voi ulosottomies ottaa virkansa puolesta huomioon silloin, kun lainvastaisuus on selkeästi laissa kuvattu.⁹¹

7.2 Takaisinsaanti

Takaisinsaantia koskeva lainsäädäntö on takaisinsaannista konkurssipesään annetussa laissa. Takaisinsaannissa on tavoitteena omaisuuden palauttaminen konkurssipesään, jos se on siirtynyt velkojien ulottumattomiin heitä loukkaavalla tavalla. Myös velkojien keskinäistä tasaa arvoa loukkaavien suoritusten palauttaminen ja muita velkojia loukkaavan saamis- tai muiden vaateiden toteuttaminen ovat takaisinsaantilain tavoitteita. Takaisinsaantilainsäädännöllä on myös yhteys talousrikollisuuden ehkäisemiseen ja sen vaikutteiden minimoimiseen.

Takaisinsaantilain 1 §:n mukaan voidaan tuomioistuimen päätöksellä velallisen omaisuutta koskeva oikeustoimi määrätä peräytymään silloin, kun velallisen omaisuus on luovutettu konkurssiin. ”Mitä tässä laissa säädetään oikeustoimesta, koskee myös menettelyä, järjestelyä tai muuta toimenpidettä, joka on vaikutukseltaan oikeustoimeen rinnastettava”. Itsessään päteväksi luokiteltava oikeustoimi voidaan siis tuomioistuimessa julistaa tehottomaksi ja omaisuus peräyttää velallisen haltuun. Kyseessä voi olla omistusoikeuden palauttamisen lisäksi rajoitetun esineoikeuden peräyttäminen.⁹²

Takaisinsaantilain perusteet voidaan jakaa subjektiivisiin ja objektiivisiin perusteisiin. Subjektiivisena takaisinsaantiperusteena on vilpillisessä mielessä toimijaa kohtaan sovellettava maksukyvyttömyyteen ja ylivelkaisuuteen soveltuva yleinen säännös, ja perusteluissa tarvitaankin näyttöä asianosaisen tarkoituksesta. Objektiivisen erityissäännöksen soveltaminen on mahdollista vastaajan vilpittömästä mielestä huolimatta. Oikeuskysymys on tässä ratkaiseva, eikä varsinaisia perusteluja asialle yleensä tarvita.⁹³

⁹⁰ Lilja 2007, 5.

⁹¹ Kukkonen 2007, 70.

⁹² Kukkonen 2007, 79.

⁹³ Kukkonen 2007, 80.

Korkeimman oikeuden ratkaisussa 2006:41 oli kyse siitä, että velkoja oli saanut suorituksen velalliselta olevalle saatavalleen sivullisen omaisuuteen kohdistetun ulosmittauksen takia ulosottokaaren 4 luvun 9 §:n mukaisesti. Sivullinen asetettiin myöhemmin konkurssiin, eikä velkojalla ollut näin ollen saatavaa tältä. Sivullisen konkurssipesää kohtaan tekemän kanteen johdosta voitiin maksu peräyttää takaisinsaantilain 12 §:n nojalla.

Korkein oikeus toteaa tapauksen perusteluissa seuraavaa: jos velallisen omaisuus joutuu ulosmitatuksi keinotekoisen varallisuusjärjestelyn vuoksi myös muiden velkojen kuin velallisen omien velkojen saatavista, se johtaa velallisen ulosmittausvelkojen piiriin kasvamiseen. Mikäli velallinen asetetaan myöhemmin konkurssiin, on konkurssivelkojen suoja tällaisia muita velkoja vastaan yhtäläinen toisten konkurssivelkojen kanssa. Takaisinsaantilain 12 §:n mukaan konkurssivelkojen yhdenvertaisuuden suoja on vajaa, jos se suojaa vain niitä velkoja vastaan, joilla on saatava konkurssivelalliselta. Näin ollen konkurssivelkojille annetaan takaisinsaantilain 12 §:n mukaista suojaa yhtä laajasti kuin velallisen varoja voidaan käyttää ulosottoon. Sen vuoksi Korkein oikeus sovelsi takaisinsaantilain 12 § myös tilanteessa, jossa konkurssivelallisen omaisuutta on ulosmitattu muun kuin konkurssivelkojan velasta ulosottolain 4 luvun 9 §:n perusteella.

7.3 Sivullinen ulosotossa

Ulosottolainsäädännössä sivullisen määritelmä on laajasti luokiteltu ulosottokaaren 3 §:ssä. Käytännössä kaikkia muita kuin ulosotto-asian asianosaisia pidetään ulosottoasiassa sivullisina. Sivullinen on ulosottokaaren mukaan määritelty koskemaan laajaa joukkoa, mutta sillä ei kuitenkaan tosiasiallisesti tarkoiteta aivan kaikkia henkilötahoja. Henkilön sivulliseksi luokittelemisessa otetaan huomioon sekä henkilön asiaan kohdistuva intressi että muuhun ulosotto-asiaan liittyvä yhteys. Kuitenkin esimerkiksi tietojenantovelvollisuus saattaa ulosottokaaren 66 §:n mukaan syntyä sivulliselle, jolla on tietoja velallisen omaisuuteen liittyen. Suomessa myös velallisen sukulaiset ja aviopuoliso katsotaan sivullisiksi, sillä laissa ei ole annettu erityisiä läheissuhteita koskevia määräyksiä sivullisuudesta.⁹⁴

Sivullisella saattaa olla ulosottoasiassa monentyyppistä intressiä. Sivullisella voi olla ulosmittauksen kohteeseen omistusoikeus taikka jokin rajoitettu esinekohtainen oikeus kuten pantti-oikeus. Sivullisia ovat myös velkojan oikeuteen tai ulosmittauksen kohteeseen vaatimuksia esittävät henkilöt ja toisaalta myös ne, joihin ulosotto kohdistaa luovutus- ja maksukiellot.⁹⁵

⁹⁴ Lindfors 2012, 55-57.

⁹⁵ Lindfors 2012, 57.

Ulosottokaaren 4 luvun 14 §:n mukaan ulosottomies saa ottaa selvää sivullista koskevista tiedoista samalla tavalla kuin velallistakin koskevista tiedoista, jos on perusteltavasti epäiltävää, että kyseessä on keinotekoinen järjestely. Keinotekoisen järjestelyn ollessa kyseessä sivuutetaan sivullisen muodollinen omistusoikeus ja toimitetaan ulosotto. Sivullisen asema ulosotossa on helposti oikeussuojan kannalta monimutkainen, mutta ulosottolainsäädännön tavoitteena on se, että ulosottomies ratkaisee menettelyn kuluessa aktualisoituneen asian.⁹⁶

Konkurssi- ja ulosotto-oikeudessa on siis molemmissa tavoitteiltaan hyvin samansisältöinen pykälä, joka koskee keinotekoisia varallisuusjärjestelyitä. Ulosottolaissa on omaisuuden takaisinsaantia koskevia rajoituksia, sillä se on rajattu ulosottomiehen toimivallan ulkopuolelle. Perusteena on se, että riitautetussa takaisinsaannissa on niin paljon tutkittavaa, että sen tutkiminen ei onnistu summaarisessa menettelyssä jo oikeusturvan toteutumisenkaan vuoksi. Hupli on nostanut esiin kysymyksen tästä aiheesta: ”eikö myös keinotekoisen varallisuusjärjestelyn sivuuttaminen kajoa sivullisen oikeusasemaan sellaisin tavoin, että asia kuuluisi jo lähtökohtaisesti takaisinsaannin tavoin tuomioistuimeen?”⁹⁷ Kihlakunnanvoudin toimivaltaan kuuluu ulosottokaaren 1 luvun 9 §:n mukaan niin kutsuttu sivuuttamismenettely, jossa ulosottomiehen kelpoisuus näennäisjärjestelyn sivuuttamiseen näyttää toteen sen, että takaisinsaanti on ulosoton kannalta todella viimesijainen keino omaisuuden palauttamiseksi täytäntöönpanoa varten. Mikäli on mahdollista, on ulosmittaus tehtävä ulosottokaaren mukaisesti mahdollinen näennäisjärjestely sivuuttamalla.

Ulosottokaaren 4 luvun 12 § mahdollistaa oikeuden ulosmitata sivullisen velallisen velkaan liittyvää omaisuutta, jos olosuhteista on pääteltävissä omaisuuden kuuluminen todellisuudessa velalliselle huolimatta siitä, että sivullisen omistussuojasta on esitettävissä perusteita. Ulosottomies arvioi tällöin tapauskohtaisesti selvitysten ja väitteiden perusteella tilanteen.⁹⁸

8 Keinotekoinen järjestely ulosotossa

8.1 Lamavuosien vaikutukset

Ulosottokaaren 4 luvun 14 §:n keinotekoisia järjestelyjä koskevan pykälän säätäminen on saanut alkunsa Suomessa lamavuosien jälkeen, jolloin oli havaittavissa erilaisia maksuveloitteiden täytäntöönpanon välttelijöitä sekä talousrikollisia, joiden ei ollut tarkoitus koskaan maksaa velkojaan. Keinotekoisia järjestelyjä estävä säännös tuotiin ulosottokaareen, jotta saataisiin ehkäistyä velallisten epäasiallisia keinoja ulosoton välttelemisessä. Hallituksen esityksen

⁹⁶ Kukkonen 2007, 28.

⁹⁷ Hupli 2006, 19-20.

⁹⁸ Lilja 2007, 29.

tavoitteena ulosottolakia muutettaessa tuolloin oli edistää velallisten tasapuolista kohtelua ulosottomenettelyssä ja ulosoton tuloksellisuutta silloin, kun velallinen välttelee velvoitteidensa täytäntöönpanoa asiattomin keinoin. Hallitus halusi ottaa ulosottolakiin uuden säännöksen, jonka perusteella estettä ulosmittaukselle ei aiheuttaisi sellainen sääntely, jossa ulosoton välttelemisen vuoksi tai omaisuuden siirtämiseksi pois velkojien saatavilta, käytetään asian varsinaista tarkoitusta vastaamatonta oikeudellista muotoa. Samassa lakiuudistuksessa hallitus esitti perusteettomien luontoisetujen avulla ulosottoa välttelevien toimien estämistä ja samalla hallitus esitti myös säännöstä, jonka avulla estetään luotollisen tilin avulla ulosoton vältteleminen.⁹⁹

Hallitus näki perusteluissaan, että kyseinen lain erityisuudistus oli syytä ottaa käyttöön välittömästi, vaikka ulosottolain kokonaisuudistus oli samaan aikaan käsiteltävänä. Asiaa perusteltiin sillä, että ulosottovelallisten tasavertainen kohtelu oli koetuksella ja painopiste perinnässä oli niin kutsutuissa helppoissa tapauksissa.¹⁰⁰

Hallitus katsoi, että ulosottomenettelyyn ei riitä oikeustoimien pätemättömyyden määritelmä, joka johdetaan varallisuus oikeudellisista oikeustoimista annetusta laista, niin kutsutuista valeoikeustoimista. Haluttiin saada paremmin ulosottoa palveleva säännöstö, joka astui myöhemmin voimaan 1.6.1999. Ulosottolakia siis tarkennettiin säännöksillä, joiden nojalla keinotekoisia järjestelyjä koskevat säännökset pystyttiin tekemään vaikutuksettomiksi siinä tapauksessa, että järjestely koituisi velkojien vahingoksi, sivullisten oikeusturva huomioiden¹⁰¹.

8.2 Valeoikeustoimet ja ulosmittaus

Velalliset käyttivät keinotekoisissa järjestelyissään monesti sivullisomistuksiin liittyviä toimia ja veroparatiisiyhtiöitä. Yhteinen tekijä näille järjestelyille on se, että tosiasiallinen määräysvalta kuuluu velalliselle siitä huolimatta, että omistusoikeus on toisella henkilöllä tai yhtiöllä.¹⁰² Oikeustoimilain 34 §:n mukaan näennäinen oikeustoimi on ulosotossakin mitätön, vaikka siitä ei ole ulosottolaissa erityistä säännöstä, ja pätemättömyyteen voivat vedota sekä velkojat että muut asianosaiset. Ongelmaksi muodostuvat usein näyttökysymykset.

Omaisuuden luovuttamisen jälkeen tapahtuva ulosmittaus on siis mahdollinen, jos kyseessä on valeoikeustoimi taikka keinotekoinen järjestely. Ulosottoaaren 4 luvun 14 § ja takaisinsaantilainsäädäntö ovat siis osittain päällekkäisiä, mutta valeoikeustoimien tunnusmerkistön toteen näyttäminen voi olla takaisinsaantiperusteiden toteen näyttämiseen verrattuna vaikeampaa. Toisaalta keinotekoisia varallisuusjärjestelyjä puoltaa oikeus ulosmittauksen suorittamiseen

⁹⁹ HE 275/1998.

¹⁰⁰ Ulosotto 2000 -toimikunta, komitean mietintö 1998:2.

¹⁰¹ HE 275/1998.

¹⁰² Kukkonen 2007, 21.

suoraan silloin, kun tunnusmerkistö täyttyy. Saanto jonka katsotaan olevan pätemätön, ratkaisee omistusriitaan liittyvän kysymyksen ja toisaalta esikysymyksenä myös takaisinsaantikanteen.¹⁰³

Korkeimman oikeuden ratkaisussa 2007:24 A:n aviopuolison B:n veloista oli ulosmitattu A:n pankkitilillä olleet A:n auton myynnistä kertyneet varat sekä hänen nimissään olleet asunto-osakkeet ja yhtiön osakekanta. Ulosmittaus oli tehty, koska sen oli katsottu olevan ulosottokaaren 4 luvun 14 §:n mukainen keinotekoinen järjestely, jossa oli tarkoituksena saada B:n varat velkojien ulottumattomiin. A pani vireille täytäntöönpanoriidan, ja velkoja oli esittänyt lisäksi takaisinsaantia koskevan väitteen.

Asiassa oli ensinnäkin kysymys siitä, oliko A:n oikeus ulosmitattuihin asunto-osakkeisiin, osakeyhtiön osakkeisiin ja tilillä oleviin rahavaroihin perustunut sellaiseen keinotekoiseen järjestelyyn, jota ulosottolain 4 luvun 9 §:n 4 momentissa tarkoitettiin, vai oliko kyseessä A:n todellinen oikeus, jolloin tuli arvioidavaksi takaisinsaantisäännösten soveltaminen.

Korkein oikeus antoi tuomion, jonka mukaan järjestely ei ollut ulosottokaaren 4 luvun 14 §:n mukainen keinotekoinen järjestely eikä myöskään takaisinsaantiväitteen hyväksymiselle ollut edellytyksiä. Tuomion perusteluissa Korkein oikeus vetosi ulosottokaaren 5 §:n säännöksiin; ulosmittausta ei kuitenkaan saa toimittaa, jos järjestelyssä mukana oleva sivullinen saattaa todennäköiseksi, että ulosmittaus loukkaa hänen todellista oikeuttaan. Sivullisen oikeusturva vaati, että silloin, kun kysymyksessä oli sivullisen todellisen oikeuden loukkaus, järjestelyyn puututtiin takaisinsaantisäännösten nojalla ja niistä ilmenevin edellytyksin sekä vaikutuksin. Korkein oikeus linjasi keinotekoisten varallisuusjärjestelyiden tunnusmerkistön perusteella ettei puolison velan maksaminen oikeuta tulkitsemaan kyseessä olevan keinotekoisen järjestelyn. Ulosottolain 4 luvun 9 §:n 4 momenttia ei voitu soveltaa, koska se merkitsisi sivullisen todellisen oikeuden loukkaamista.¹⁰⁴

Takaisinsaantia koskevat säännökset ovat ulosottokaaren 84 §:ssä. Kyseisen lainkohdan mukaisesti velkojan oikeutta loukkaava oikeustoimi tai siihen rinnastettava menettely tai muu toimenpide voidaan tuomioistuimessa kanteen seurauksena peräyttää samoin perustein kuin takaisinsaannista konkurssipesään annettussa laissa. Yleisistä takaisinsaantiperusteista säädetään konkurssipesään takaisinsaantia koskevan lain 5 §:ssä. Kyseisen lainkohdan mukaan yleinen

¹⁰³ Lilja 2007, 26.

¹⁰⁴ KKO 2005:97.

takaisinsaantiperuste määräytyy siten, että oikeustoimi peräytetään, mikäli sen avulla on suositettu sopimattomasti yhtä velkojaa toisen velkojan kustannuksella tai siirretty omaisuutta velkojien saatavilta pois taikka lisätty velkoja aiheuttomasti. Peräyttämässä on vielä edellytyksenä velallisen maksukyvyttömyys oikeustoimea tehtäessä taikka oikeustoimen tekemisestä seurannut maksukyvyttömyys.

Korkeimman oikeuden ratkaisussa 1986-II-81 velallinen oli luovuttanut kiinteistön apporttiomaisuutena perustettavan osakeyhtiön lukuun. Luovutus ei tosin käsittänyt lahjaa, mutta se kuului osana sellaisiin toimenpiteisiin, joilla velallinen oli saattanut omaisuutensa velkojensa ulottumattomiin. Luovutuksen katsottiin tarkoittaneen velkojien oikeuden loukkaamista ja heidän takaisinsaantikanteensa hyväksyttiin.

8.3 Valeoikeustoimet ja keinotekoiset järjestelyt

Oikeuskäytännössä on tullut ilmi Korkeimman oikeuden melko tiukka linja, kun on arvioitu keinotekoisia järjestelyitä. Alemmat oikeusasteet ovat puolestaan helpommin tulkinneet järjestelyjä keinotekoisiksi.

Esimerkiksi Korkeimman oikeuden ratkaisussa 2004:96 oli kyse siitä, että erään yhtiön omistama kiinteistö oli ulosmitattu kahden hallituksen jäsenen veloista, koska kiinteistön hankkiminen yhtiön nimiin katsottiin täyttävän ulosottolain keinotekoisien järjestelyn tunnusmerkit, ja sen tarkoituksena oli turvata hallitusten jäsenten asuminen kyseisellä kiinteistöllä. Korkein oikeus punnitsi sitä, voitiinko järjestelyä pitää keinotekoisena.

Asiaa käsiteltiin Lahden käräjäoikeudessa, joka kumosi ulosmittauksen vedoten siihen, ettei kyseessä ollut keinotekoinen järjestely. Käräjäoikeus viittasi päätöksen perusteluissa hallituksen esityksen perusteluihin kyseisen lainkohdan säätämisestä,¹⁰⁵ jonka mukaan järjestelyn keinotekoisuutta arvioitaessa on huomioitava se, edustaako sivullinen velalliseen verraten itsenäistä taloudellista yksikköä, onko velallinen toimistaan jollekulle tilivelvollinen, sekä se, kuka hyötyy tai kantaa riskin mahdollisista arvonmuutoksista. Kyseiset hallituksen jäsenet eivät omistaneet yhtiön osakkeita, joten käräjäoikeus katsoi, ettei kyseessä ollut keinotekoinen järjestely.

Hovioikeus kumosi kuitenkin käräjäoikeuden päätöksen ja antoi valitusluvan Korkeimpaan oikeuteen. Hovioikeus katsoi, että yhtiön omistajat olivat kyseis-

¹⁰⁵ HE 275/1998.

ten hallitusten jäsenten lapsia, joiden alaikäisyyden vuoksi hallituksen jäsenet edustivat heitä. Hovioikeus vetosi perusteluissaan keinotekoisia järjestelyjä koskevan lain esitöihin¹⁰⁶, joissa on todettu seuraavasti: ”Ristiriita järjestelyssä käytetyn oikeudellisen muodon ja asian varsinaisen luonteen tai tarkoituksen välillä voi näkyä muun muassa siinä, että velallinen määrää omaisuudesta kuten omistaja, taikka toimii muutoin omistajan tavoin.” Myös velallisen järjestelyssä saama etu, kuten käyttöoikeus, olisi merkityksellinen. Kysymyksessä on kokonaisarvostelu, jossa otetaan huomioon kaikki asiaan vaikuttavat seikat. Se, että järjestelyä ilmeisesti käytetään ulosoton välttämiseksi tai omaisuuden pitämiseksi velkojien ulottumattomissa, näkyy siinä, että järjestelyyn on ryhdytty velkaantumisen uhatessa tai ylivelkatilanteessa.

Korkein oikeus lopulta kumosi hovioikeuden päätöksen ja päätti käräjäoikeuden ratkaisun lainvoimaisuudesta. Päätös ei kuitenkaan ollut yksimielinen, sillä yksi jäsenistä äänesti toisin. Korkein oikeus arvioi, oliko lasten nimissä oleva yhtiö sinällään jo keinotekoinen järjestely ja oliko sen vuoksi yhtiön nimissä oleva kiinteistö tulkittavissa kyseisten hallituksen jäsenten omaisuudeksi.

Korkein oikeus katsoi tapauksessa lasten omistusoikeuden olevan todellinen, sillä lasten katsottiin pystyneen maksamaan osakkeista heille kuuluneista varoista ja siten omistussuhteen olleen todellinen, vaikka hallituksen jäsenet olivatkin varsinaista päätöksentekoa hallinneet. Myös yhtiön omistusoikeuden kiinteistöön katsottiin olevan todellinen, sillä se ei loukannut yhtiön todellista oikeutta. Kiinteistön hankinnan rahoitukseen liittyvän selvityksen mukaan korkein oikeus katsoi ulosmittauksen loukkaavan yhtiön oikeutta. Eriävän mielipiteen esittänyt jäsen perusteli mielipidettään sillä, että velalliset olivat saaneet etuja kiinteistön hallinnasta ja määräysvallasta, ja siksi yhtiö ei ole saattanut todennäköiseksi, että ulosmittaus loukkaisi sen todellista oikeutta. Perusteluissa eriävän mielipiteen esittänyt jäsen vetosi epäselviin velkakirjoihin ja siihen, ettei yhtiö esittänyt selvitystä siitä, että velkakirjojen korko- ja lyhennysehtoja olisi todellisuudessa noudatettu tai että niitä olisi muutettu.

9 Valeoikeustoimet konkurssissa

Vuonna 2006 voimaan tulleella konkurssilain 5 luvun 11 §:llä kumottiin keinotekoisien varallisuusjärjestelyjen syrjäytyminen. Kyseisen lainkohdan mukaan se omaisuus, jonka väitetään kuuluvan sivulliselle, kuuluu konkurssipesälle silloin, mikäli sivullisen asema on perustunut sellaiseen järjestelyyn, jonka oikeudellinen muoto ei vastaa järjestelyn tosiasiallista sisältöä

¹⁰⁶ HE 275/1998.

tai sen tarkoitusta, vaan tarkoituksena on ilmeisemmin pitää omaisuus velkojan ulottumattomissa. Säädestä on tarkennettu vielä siten, että arvioitaessa järjestelyn tosiasiallista sisältöä otetaan huomioon velallisen omistajiin verrattava valta, omistajan toimiin verrattavat toimet ja velallisen järjestelystä saamat edut. Säännös vastaa asiallisesti ulosottokaaren 4 luvun 14 §:n sisältöä siltä osin, kun on kyse oikeustoimen tai vastaavan järjestelyn sisällöstä ja oikeudellisesta arvioinnista ilman ulosottomiehen asiaan liittyviä toimia.¹⁰⁷

Keinotekoisten varallisuusjärjestelyiden selvittämisvastuu kuuluu pesänhoitajan toimialaan. Varallisuudensiirtojen tutkiminen kuuluu osana pesänselvitykseen. Pesänhoitajan täytyy tutkia myös oikeustoimien peräyttämistä ja omaisuuden palauttamista pesään koskevat mahdollisuudet.¹⁰⁸ Riidaton omaisuus on pesänhoitajan luovutettava sivulliselle. Riitaista omaisuutta sivullisen täytyy vaatia kanteella. Pesänhoitajalla ei kuitenkaan ole ulosottomiehen tavoin oikeutta keinotekoisilla varallisuusjärjestelyillä sivuuttaa tehtyjä oikeustoimia, vaan niihin liittyvät ongelmat on ratkaistava normaalissa riita-oikeudenkäynnissä. Konkurssilaisissa ei myöskään ole niin sanottua sivullisia koskevaa ”todennäköisin syin” -suojaa, sillä konkurssilain mukaan sivullisen pitää vedota todennäköisenä pidettävään näyttöön, joka koskee sivullisen todellista oikeutta omaisuuteen. Keinotekoisten järjestelyiden arviointi perustuu kuitenkin muilta osin samalla tavoin kokonaisuuden arviointiin kuin ulosottokaaressakin, myös lain esitöiden osalta.¹⁰⁹

Velallisella on lisäksi ulosottolakiin verraten poikkeuksellinen tietojenantovelvollisuus konkurssilain 4 luvun 5 §:n mukaan myötävaikuttaa siihen, että pesänhoitajan tehtävät tulevat suoritetuksi ja konkurssimenettely saadaan asianmukaisesti päätökseen. Velallisen on huolehdittava, että pesänhoitaja saa hallintaansa kaiken pesään kuuluvan omaisuuden ja toimitilat ja että pesänhoitaja pääsee tarvittaviin tietojärjestelmiin käsiksi. Velallisen tulee antaa pesänhoitajalle kaikki tarpeelliset tiedot konkurssisaatavista ja pesän omaisuudesta, jotta pesäluettelo voidaan laatia asianmukaisesti. Velallisen on konkurssilain mukaan myös oltava pesänhoitajan tavoitettavissa.

9.1 Itsekriminointisuoja

Velallista suojaa kuitenkin konkurssilain 4 luvun 5a §:n mukainen itsekriminointisuoja, joka tarkoittaa sitä, että mikäli velallinen on esitutkinnassa tai syytteessä rikoksesta epäiltynä, hän ei ole velvollinen antamaan tietoja niistä seikoista, joihin epäily tai syyte perustuu. Itsekriminointisuoja koskeva periaate liittyy nimenomaan rikoksesta epäillyn oikeussuojaan.

¹⁰⁷ HE 26/2003.

¹⁰⁸ Koulou 2009, 246.

¹⁰⁹ Kukkonen 2007, 63.

Väärin tietojen antaminen tai oikeiden tietojen salaaminen tällaisessa menettelyssä voi sellaisenaan olla rangaistavaa itsekriminointisuoja koskevan periaatteen estämättä.

Itsekriminointisuoja merkitsee sitä, ettei rikoksesta epäiltyä tai syytteessä olevaa saa pakottaa tai painostaa myötävaikuttamaan omalla toiminnallaan syyllisyytensä selvittämiseen. Tämä periaate, joka liittyy rikoksesta epäillyn oikeussuojaan, voi tulla sovellettavaksi myös konkurssi- tai muussa maksukyvyttömyysmenettelyssä.

Rikoksesta epäilty ei siis ole myötävaikutusvelvollinen oman syyllisyytensä selvittämisessä. Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen 14 artiklan 3 kappaleessa todetaan, että rikossyytettä tutkittaessa ketään ei saa pakottaa todistamaan itseään vastaan tai tunnustamaan syyllisyyttään. Euroopan ihmisoikeussopimuksessa ei kuitenkaan ole varsinaista säännöstä tästä niin sanotusta itsekriminointisuojusta. Kuitenkin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännön mukaan oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevassa ihmisoikeussopimuksen 6 artiklassa tarkoitettuihin oikeudenmukaisen rikosoikeudenkäynnin keskeisiin seikkoihin kuuluu myös itsekriminointisuoja koskeva periaate.¹¹⁰

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on vuonna 2009 antanut A:n hakemuksen perusteella ratkaisun asiassa *Marttinen v. Suomi*, jossa on kyse Korkeimman oikeuden Suomessa antamasta ratkaisusta 2002:116. Tapauksessa oli kyse siitä, että henkilöä epäiltiin omaisuutensa salaamisesta ulosotto- ja konkurssimenettelyssä ja häntä vaadittiin ulosottomenettelyssä ilmoittamaan omaisuutensa sakon uhalla. Riidatonta tapauksessa oli Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan se, että ulosottoselvitys ja esitutkinta olivat koskeneet samoja seikkoja. Velallisen ei ollut mahdollista sulkea pois sitä vaihtoehtoa, että häntä voitaisiin syyttää velallisen petoksesta, jos häneltä vaaditusta selvityksestä olisi ilmennyt hänellä olevan varoja, joita ei ollut ilmoitettu aiemmissa ulosottoselvityksissä ja konkurssissa.

Asiassa ei ollut näytetty oikeuskäytäntöä, jonka mukaan ulosottoselvityksessä esiin tullutta tietoa ei olisi voitu käyttää todisteena rikosoikeudenkäynnissä. Tapauksessa velallista vastaan oli aloitettu esitutkinta. Esitutkinta ja ulosottoselvitys koskivat samoja seikkoja, joten velallisen oikeus olla kertomatta ja myötävaikuttamatta oman syyllisyyden selvittämiseen jäi olennaisilta osiltaan toteutumatta. Täytäntöönpanon tehokkuuden vaatimus ei antanut oikeutta puuttua näihin oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin tärkeisiin periaatteisiin. Ih-

¹¹⁰ LaVM 12/2012. HE 86/2012.

misoikeustuomioistuimien katsoi tapauksessa, että ihmisoikeussopimuksen 6 artiklaa oli rikottu.¹¹¹

9.2 Konkurssi ja keinotekoinen varallisuusjärjestely

Konkurssilaisissa ei ole tehty eroa ulosottolain vastaaviin säännöksiin, jotka koskevat keinotekoisia järjestelyitä. Valeoikeustoimet on kuitenkin erotettava keinotekoisista varallisuusjärjestelyistä myös konkurssitapauksissa, sillä valeoikeustoimet ovat konkurseissa pätemättömiä oikeustoimilain nojalla. Myös oikeuskirjallisuudesta löytyy tälle käytännölle tuki ja oikeuskäytännössä erityisesti verolainsäädäntöön liittyvät tapaukset tukevat tätä näkemystä.¹¹² Muissa Pohjoismaissa tunnetaan ainoastaan valeoikeustoimia koskeva lainsäädäntö, joten tästä näkökulmasta katsoen Suomen konkurssilaki on niihin verrattuna tehokkaampi.¹¹³

Konkurssilain 5 luvun 11 §:n sanamuoto edellyttää, että varallisuusjärjestelyn syrjäyttäminen perustuu samanaikaiseen muodon ja sisällön vastaamattomuuteen toisiinsa nähden. Konkurssilain 5 luvun 11 §:ssä säädetään keinotekoisista varallisuusjärjestelyistä konkurseissa sekä annetaan lain säädös tulkinnalle, jota lain esitöissä on tarkemmin punnittu. Lain esitöissä on omistusoikeuden säilyttämistä koskevia toimia peilattu omistajan määräämisvaltaan verrattavaan vallankäyttöön. Myös se antaa viitteitä epätavallisesta toiminnasta, että järjestely on toimitettu velkaantumisen jo uhatessa tai velkaantumisen jo tapahtuttua taikka talouden kriisitilanteissa.¹¹⁴ Toisaalta voidaan myös olettaa, ettei järjestelyyn liity välttämistarkoitusta, jos velallisen taloudellinen tilanne on ollut hyvä siihen ryhdyttäessä.¹¹⁵

Valeoikeustoimien avulla keinottelemiseen vaikuttavat niin ulosotto- kuin konkurssilainsäädännön säännökset, sillä ulosotossa voidaan velkojan hyväksi käyttää kaikki velallisen omaisuus, mutta konkurssimenettelyyn kuuluva varallisuuspiiri on huomattavasti suppeampi.¹¹⁶

Konkurssimenettelyssä tulee erottaa toisistaan järjestelyn keinotekoisuutta koskeva väite ja takaisinsaantia koskeva väite. Takaisinsaanti liittyy todellisiin oikeustoimiin, joita peräytetään tietyn ajan kuluessa tapahtuneina ja velkojien oikeuksia loukanneina. Oikeustoimen keinotekoisuus puolestaan on ristiriita täytäntöönpanon muodon ja sisällön välillä. Usein takaisinsaanti on oikeussuojakeinoista ensisijainen, ja keinotekoisuuteen vedotaan siinä vaiheessa, kun mikään erityinen takaisinsaantiperuste ei sovellu. Järjestelyn keinotekoisuutta koskevan väitteen tekemistä ei ole ajallisesti rajoitettu, joskin ajan kuluessa toteennäyttämi-

¹¹¹ KKO: 2002:116 ja EIT:n ratkaisu 21.4.2009 Marttinen v. Suomi.

¹¹² Lilja 2007, 37.

¹¹³ Koulumäki 2009, 246.

¹¹⁴ HE 26/2003.

¹¹⁵ Koulumäki 2009, 247.

¹¹⁶ Lilja 2007, 38.

nen voi muodostua haastavammaksi. Yhtä aikaa tehtyinä väite keinotekoisuudesta ohittaa kanneperusteena takaisinsaantia koskevan väitteen.¹¹⁷ Todistustaakka on sillä, joka järjestelyn keinotekoisuuteen vetoaa.¹¹⁸

Konkurssihallinnolla on mahdollisuus vaatia sivulliselta hänen hallussaan olevaa omaisuutta keinotekoiseen järjestelyyn vedoten. Toisin kuin ulosottomies ei pesähoitaja tai konkurssihallinto tee lainkäyttöpäätöstä asiassa, vaan myöhemmässä oikeudenkäynnissä arvioidaan tulokinnan pitävyys, ja samalla konkurssihallinto voi arvioida oman tulkintansa pitävyyttä.¹¹⁹

Konkurssilain mukainen arvio järjestelyn keinotekoisuudesta on ikään kuin kokonaisarvio ilman, että mikään yksittäinen seikka saa liikaa painoarvoa. Kuitenkaan lain esitöissä sivullisen toimintaan ei tämän lain soveltamisessa haluta kiinnittää huomiota, toisin kuin ulosottokaareissa vastaavan keinotekoisien järjestelyn kohdalla tehdään tutkimalla summaarisessa menettelyssä ulosmittauksen edellytyksiä. Ulosottokaareissa sivullisen todellinen oikeus estää järjestelyn keinotekoiseksi luokittelemisen ja ulosmittauksen. Toisaalta asiassa todellinen oikeus on tulkinnallinen käsite, eikä konkurssioikeudessa ole vastaavaa käsitettä. Tämä johtuu osittain siitä, että konkurssioikeudenkäynnissä tehdään täystutkinta. Ulosmittauksessa puolestaan tarvitaan erilaisia tehokkaita ratkaisuja asian luonteen vuoksi.¹²⁰

10 Velallisen rikokset

Yhteiskunnassa tapahtuu väistämättä rikoksia. Talousrikollisuuden ja talousrikosoikeuden lainsäädännöllinen asema on kasvanut oleellisesti 1980-luvulta tähän päivään. Historiassa merkittäviä harmaan talouden ja talousrikollisuuden vähentämiseen liittyviä toimenpiteitä ovat valtioneuvoston periaatepäätöksiin tekemät toimintaohjelmat ja viranomaisyhteistyön kehittämisprojektit. Näiden keinojen avulla on pyritty mahdollisimman tehokkaaseen talousrikostutkintaan. Talousrikosoikeudesta onkin muodostunut osa uudistavaa rikoslainsäädäntöä, ja sen myötä on syntynyt tarve sen erityispiirteiden pohtimiseen.¹²¹

Solidaarisuus ja yhteiskuntavastuu ovat kriminaalipolitiikan arvoja. Kriminaalipolitiikan tavoitteena voidaan pitää rikollisuudesta ja sen kontrolloimisesta aiheutuvien haittojen pienentämistä ja jakamista oikeudenmukaisessa suhteessa osapuolten välillä. Tehokkain keino rikoshaittojen vähentämiseen on niiden ennaltaehkäisy. Joka tapauksessa rikosoikeudellisen rangaistuksen määräämisestä yhteiskunnalle koituu enemmän kuluja kuin hyötyä. Hyödyn voidaan katsoa tulevan siitä, että yksittäinen rangaistus ehkäisee muita tekemästä rikoksia. Ran-

¹¹⁷ Lilja 2007, 39.

¹¹⁸ Koulumäki 2009, 246.

¹¹⁹ Koulumäki 2009, 247.

¹²⁰ HE 26/2003.

¹²¹ Lahti ja Koponen 2007, 4-6.

gaistuksen uhka ja pelotevaikutus estävät ihmisiä tekemästä rikoksia. Erityisesti talousrikokset ovat rikostyyppinä sellaisia, jossa rikoksentekijä punnitsee tekoaan riskien ja hyötyjen suhteen valossa. Rationaalisen valinnan teorian mukaan rikosten hyötyjen ylittäessä haitat potentiaalinen rikoksentekijä tekee rikoksen ja toisaalta ei tee rikosta, mikäli riski jää kiinni on rikoksesta saatavaa hyötyä suurempi.¹²²

Euroopan unionin vaikutus kansainväliseen lainsäädäntöön on vaikuttanut välillisesti myös rikosoikeuteen Suomessa. Talousrikollisuus on myös usein yhteydessä kansainväliseen rikollisuuteen, mutta tässä opinnäytetyössäni en käsittele kansainvälisiä kytköksiä tutkimusaiheen rajallisuuden vuoksi.

Velallisen rikosten tekemuotoja on pääasiassa kolmea erilaista. Epärehellisyysteioissa velallinen vähentää omaisuuttaan velkojien vahingoksi. Teon ominaispiirteisiin kuuluvat kriisitilanne ja todellinen omaisuuden väheneminen. Petostyyppiset velallisen rikokset tehdään usein selvitysmenettelyn yhteydessä, ja omaisuuden väheneminen on lähinnä näennäistä. On myös erehdyttämistarkoituksessa tehtyjä velallisen petosrikoksia. Velallisen petosrikoksiin voidaan liittää myös velallisen vilpillisyys ja velallisrikkomus. Näiden lisäksi velkojainsuosinta muodostaa yhden velallisen rikoksen tekotyyppin. Käytännössä nämä kolme velallisen rikoksen tekemuotoa eivät erotu toisistaan radikaalisti, eikä lain soveltamiskäytäntö ole kokonaan vakiintunutta. Tekotavat ovat tunnusmerkistöiltään joiltain osin päällekkäisiä, eivätkä lain esityötkään anna yksityiskohtaisia sovellusohjeita. Oikeuskirjallisuus ja tulkintakäytäntö antavat enemmän sisältöä velallisen rikosten oikeudellisessa arvioinnissa.¹²³

Velallisen asemassa olevan henkilön kielletään hävittämästä omaisuuttaan siten, ettei heille jotka omaisuudesta huolehtimiseen luottavat, synny asiasta vahinkoa. Velallisen rikoksista säädetään rikoslain 39 luvussa. Kyseisessä lainkohdassa ovat säännökset, jotka koskevat velallisen epärehellisyttä ja velallisen törkeää epärehellisyttä, velallisen petosta ja velallisen törkeää petosta sekä velallisen vilpillisyyttä. Myös epäasiallinen velkojien suosiminen on kyseisen lainsäädännön mukaan rangaistavaa. Moitittavuutta arvioitaessa voidaan korostaa velallisten rikosten talouselämälle ja luottotaloudelle aiheuttamaa vahinkoa.¹²⁴

Velallisen epärehellisyyteen liittyvässä rikollisuudessa velallinen siirtää todellisella luovutuksella varallisuudestaan pois omaisuutta. Velallisen petoksen ollessa kyseessä omaisuutta salataan näennäisten oikeustoimien avulla velkojien harhauttamiseksi.¹²⁵

¹²² Myllymäki, 14.

¹²³ Mäkelä 2001, 156-157.

¹²⁴ Lahti ja Koponen 2007, 105.

¹²⁵ Kukkonen 2007, 92-93.

Talousrikollisuus on perinteiseen rikollisuuteen verrattaessa vähemmän näkyvää. Syitä tähän on monia, mutta esimerkkejä on mm. se, että tekotavoiltaan talousrikokset muistuttavat laillista toimintaa tai että toisen osapuolen on hyödyllisempää tehdä sopimus rikoksentekijän kanssa kuin vedota poliisiin asiassa. Talousrikokset vaativat usein myös paljon tutkintaa, eivätkä viranomaisten resurssit aina tähän riitä.¹²⁶

Talousrikosten yksi muoto ovat keinotekoiset järjestelyt, joissa tehdyt rikokset on naamioitu laillisuutta vastaaviksi toimiksi. Monet talousrikolliset tietävät, mitä tekevät, ja tällä tavoin he käyttävät oikeusprosessin heikkoja kohtia ja rikosjärjestelmän normiaukkoja hyväkseen. Erityisesti keinotekoisissa järjestelyissä edellä mainittuja seikkoja käytetään hyväksi. Velallisen rikoksissa kiinnijäämisen riski on suhteessa suurempi keinotekoiisiin järjestelyihin verrattaessa, koska myös velkojilla on mahdollisuus puuttua laittomaksi katsomaansa toimintaan.¹²⁷

10.1 Velallisen petoksen ja epärehellisyden välinen rajanveto

Velallisen varallisuusaseman näennäinen huonontaminen täyttää velallisen petoksen tunnusmerkistön ja velallisen epärehellisyys puolestaan todellisen omaisuuden huonontumisen tunnusmerkistön. Säännösten tunnusmerkistöt on lainkäytössä katsottu toisensa poissulkeviksi, eikä samaan omaisuuteen liittyen voi syyksi lukea molempia. Tulkintaristiriitoja silti syntyy usein, koska luovutuksen todellisuuden ja näennäisyyden arvioiminen on toisinaan haasteellista, ja usein sen vuoksi vaihtoehtoisia rangaistusvaatimuksia esitetään molemmista tekemuodoista. Kun syyte velallisen petoksesta tulee hylätyksi, ei voida velallisen epärehellisydestä nostaa uutta syytettä ja toisinpäin. Vaihtoehtoisena rangaistusvaatimuksena niiden esittäminen on sallittua.¹²⁸

Korkeimman oikeuden ratkaisussa 1995:163 oli kyse siitä, että Korkein oikeus hylkäsi syytteen törkeästä velallisen petoksesta ja antoi samalla suuren painoarvon luovutuksen todellisuuden ja näennäisyyden arvioimiselle. Tapauksessa syytetyt olivat ottaneet ennen konkurssiin asettamista yhtiöstä rahaa, ja rahat olivat siirtyneet todellisuudessa yhtiön varallisuuspiiriin ulkopuolelle ennen sen konkurssiin asettamista. Kyseisten varojen ilmoittamatta jättäminen ei täyttänyt Korkeimman oikeuden kannan mukaan velallisen petoksen tunnusmerkistöä.

Siviilioikeudelliset periaatteet tulisi huomioida todellisen ja näennäisen varallisuusaseman muutoksen arvioimisen yhteydessä. Tällä tavoin oikeusvarmuus ja säädösten ennakoitavuus edistävät käsitteiden yhdenmukaista tulkintamista. Oikeuskäytännössä on voitu havaita korke-

¹²⁶ Myllymäki 2010, 15.

¹²⁷ Myllymäki 2010, 16.

¹²⁸ Lahti ja Koponen 2007, 110.

at näyttövaatimukset omaisuuden luovutuksien valeoikeustoimiluonteelle, eikä niiden erehdyttävyyttä voida yksistään pitää velallisen petoksen soveltamisen perusteena. Tilanteen arvioimisessa on huomiotava se, että omaisuuden kuuluminen velallisen varallisuuspiiriin saattaa olla kyseenalaista, vaikka luovutustoimet vaikuttaisivatkin valeoikeustoimilta. Oikeuskäytännössä on painotettu myös ulkoisia ja objektiivisesti havaittavia seikkoja.¹²⁹ Valeoikeustoi-
mien ja oikeustoimilain sovellettavuudessa rikosoikeuteen on todisteluun liittyviä ongelmia¹³⁰.

Talousrikoslainsäädännön uudistamisen yhteydessä velallisen rikoksen tunnusmerkistöä muutettiin poistamalla sieltä edellytys tekohetkellä vallinneesta taloudellisesta kriisitilanteesta, koska sen uskottiin olevan päällekkäinen maksukyvyttömyyden aiheuttamisen tai sen olennai-
sen pahentamisen tunnusmerkistöjen kanssa.¹³¹ Lakimuutoksen avulla ei kuitenkaan pyritty soveltamiskäytännön muuttamiseen, vaan uudistuksessa oli tarkoitus korjata havaittuja epä-
kohtia¹³². Käytännössä velallisen epärehellisyydestä tai velallisen petoksesta epäilyksi joutuu velkojien, ulosottomiehen tai pesänhoitajan selvittelyn seurauksena. Valeoikeustoimet kuten omaisuuden kätkeminen edeltävät usein epäilyksi joutumista.

10.2 Velallisen petos

Ulosmittauspetos on aikaisemmin ollut yksi petoksen suoritustapa ja siitä tuomittiin se, joka oli myymisen, lahjan tai muun vastaavan keinon avulla kavaltanut omaisuutta velkojilta ulos-
oton uhatessa. Rikoslain kokonaisuudistuksessa petosrikoksen tunnusmerkistö kirjoitettiin yleisempään muotoon velallisen rikoksien yhteyteen.¹³³

Velallisen petosta koskeva sääntely on rikoslain 39 luvun 2 §:ssä. Sen mukaan velallisen petok-
sen tunnusmerkit täyttyvät silloin, kun velallinen hankkii joko itselleen tai toiselle oikeude-
tonta taloudellista hyötyä maksukyvyttömyysmenettelyssä salaamalla omaisuuttaan, ilmoit-
tamalla perusteettoman tai valeoikeustoimeen perustuvan velvoitteen, jättää velan ilmoitta-
matta tai antaa harhaanjohtavaa taikka väärää tietoa velkojien näkökulmasta katsoen tärke-
ästä asiasta. Törkeän teosta tekee huomattavan hyödyn tavoittelemisen ja se, että velallinen
tuomioistuimessa vahvistaa harhaanjohtavan tiedon oikeaksi, tai jos rikos muuten on kokonai-
suutena katsottuna törkeä.

Velallisen petoksessa ei ole vahinkoseurausta edellytyksenä mutta hyötymistarkoitus on, vaikk-
ka sen ei välttämättä tarvitse onnistua. Velallisen petoksessa on kyse virheellisen tiedon an-
tamisesta tai tiedon salaamisesta täytäntöönpanomenettelyssä ja siinä edellytetään tarkoi-

¹²⁹ Lahti ja Koponen 2007, 112-113.

¹³⁰ Lilja 2007, 7.

¹³¹ HE 53/2002.

¹³² LaVM 18/2002.

¹³³ Lilja 2007, 26.

tuksena olleen oikeudettoman hyödyn tavoittelemisen. Velallisen petoksena pidettävän teon tulee siis tapahtua täytäntöönpanomenettelyn yhteydessä. Velallisen salatessa ulosottomenettelyn aikana omaisuuttaan huonontamalla varallisuusasemaansa näennäisesti on kyse velallisen petoksesta. Petoksen tunnusmerkit täyttyvät silloin, kun teko on lain osoittamalla tavalla tehty täytäntöönpanon alettua taikka silloin, kun teko on tehty tahallisesti hyötymistarkoituksessa.¹³⁴

Petoksen tunnusmerkistössä omaisuuden salaaminen ei vielä takaa sitä, että on tehty valeoikeustoimia. Keinotekoista järjestelyä käytetään usein velallisen petoksessa hyväksi siten, että velallisen omaisuutta siirretään näennäisin oikeustoimin pois velkojien saatavilta, välikäden taikka bulvaanin nimiin. Todellisuudessa omaisuus on velallisen vallinnassa. Keinotekoisten varallisuusjärjestelyiden avulla saadaan oikeustoimet näyttämään lainmukaisilta. Jotta rikosoikeusjärjestelmä toimisi tehokkaasti, tulisivat varallisuusjärjestelyt tunnistaa rikosoikeudessa paremmin.¹³⁵

Korkeimman oikeuden ratkaisussa 2003:13 oli kyse siitä, oliko velallinen syyllistynyt törkeään velallisen petokseen, koska hän ei ollut ilmoittanut ulosottomenettelyssä yhtiöitä varallisuutensa piiriin kuuluviksi. Velallinen oli ensin ulosottomenettelyssä salannut ja sen jälkeen ilmoittanut myyneensä erään yhtiön osakkeet siitä huolimatta, että hän oli jatkanut yhtiön nimissä olleen omaisuuden hallinnointia.

Korkein oikeus tuomitsi velallisen tapauksessa syyllistyneen rikoslain 39 luvun 2 ja 3 §:n nojalla törkeään velallisen petokseen. Perusteluissaan Korkein oikeus totesi omaisuuden määräytyvän yleisen omaisuutta koskevien periaatteiden mukaisesti ja että jättämällä ilmoittamatta valeoikeustoimin siirretyn omaisuuden ulosottomenettelyssä täyttyy velallisen petoksen tunnusmerkistö. Tuomio annettiin omaisuuden salaamiseen perustuen, vaikka tapauksessa olisi voitu tutkia myös tuomittavuutta valeoikeustoimen vuoksi¹³⁶.

10.3 Velallisen epärehellisyys

Velallisen epärehellisyys oli ennen lakimuutosta asianomistajarikos, ja asianomistajarikoksissa säädetyn yhden vuoden vanhentumisajan vuoksi syyteoikeus vanhentui usein tahattomasti. Hallitus kuitenkin katsoi, ettei velallisen epärehellisyyden säilyttäminen asianomistajarikoksena ole asianmukaista, koska se on vakavan talousrikollisuuden piiriin kuuluvaa rikollisuutta.

¹³⁴ Myllymäki 2010, 34.

¹³⁵ Lilja 2007, 42.

¹³⁶ Lilja 2007, 42.

Hallitus totesi, ettei yksittäisellä asiaomistajalla voi olla mahdollisuuksia asian puntarointiin varsinkaan silloin, kun on kyse laajemmasta kokonaisuudesta.¹³⁷

Todellisen varallisuusaseman huonontaminen on katsottu olevan velallisen epärehellisyys­den tunnusmerkki. Velallisen epärehellisyys­den teko­tapoina tunnetaan myös omaisuuden hävittäminen, omaisuuden lahjoittaminen tai luovuttaminen ilman hyväksyttävää syytä, omaisuuden ulkomaille siirtäminen tai velvoitteiden lisääminen. Tunnusmerkistössä on laaja variaatio teko­tapojen kuvauksia, ja voidaankin sanoa kaiken sellaisen toiminnan voivan olla omaisuuden hävittämistä, jolla siirretään varallisuutta velallisen varallisuuspiiristä pois.¹³⁸ Käytännössä lähes poikkeuksetta oikeuskäytännössä joudutaan esittämään velallisen epärehellisyys­ttä ja velallisen petosta koskevat tunnusmerkistöt vaihtoehtoisina.

Hallituksen esityksen mukaan tavoitteena on ollut ottaa velallisen petoksena rangaistavien tekojen piiriin myös sellaiset käytännössä ilmenneet tekotavat, joiden vuoksi velallisen taloudellinen tilanne pahenee entisestään velvoitteita lisäämällä esimerkiksi tilanteessa, jossa velallinen käyttää varojaan toiminnan kannalta hyödyttömiin hankintoihin ja tappiolliseen liiketoimintaan.¹³⁹

Korkeimman oikeuden ratkaisussa 2004:89 oli kyse velallisesta A, joka oli usean vuoden ajan nostonut kuukausittain määräysvallassaan olevan osakeyhtiön varoja ja käyttänyt varat omiin kulutustarpeisiinsa. Korkein oikeus tuomitsi A:n törkeästä velallisen epärehellisyys­destä. Korkeimman oikeuden antaman ratkaisun perusteluista ilmenee, että asiassa ei ollut tullut esiin seikkoja, joiden perusteella A:n hyväksyttäviä elantomenoja olisi ollut pidettävä suurempina kuin syyttäjän esittämät 15000 markkaa kuukaudessa. Velallinen A oli nostonut yrityksestä varoja tähän nähden lähes kaksinkertaisen summan kuukausittain. Korkein oikeus piti velallisen toimintaa rikoslain 39 luvun 1 §:n mukaisena omaisuuden hävittämisenä. Korkeimman oikeuden päätöksessä antamien perustelujen mukaan A:n katsottiin ylivelkaantuneena huomattavilla yksityisotoillaan pahentaneen tahallaan maksukyvyttömyyttään ja loukanneen näin velkojien etua. Korkein oikeus piti tekoa törkeänä velallisen piittaamattomuuden ja velkojille aiheutuneen vahingon suuruuden vuoksi.

¹³⁷ HE 268/1993.

¹³⁸ Mäkelä 2010, 163.

¹³⁹ HE 66/1988.

10.4 Velallisen petoksen ja velallisen epärehellisyys suhde keinotekoiseen varallisuusjärjestelyyn

Keinotekkoisten varallisuusjärjestelyjen velallisen rikoksiin liittyvä sääntely on vaativaa. Tapauksien tutkinnassa tarvitaan laajamittaista kokonaisarviointia, näin saadaan selville oikeuden väärinkäytön kiellon vastainen luonne ja velallisen rikoksiin liittyvän tunnusmerkistön täyttyminen. Keinotekoiset varallisuusjärjestelyt voivat olla hyvin monimutkaisia kokonaisuuksia ja liikkuvat ikään kuin laillisuuden rajamailla. Velallisen petoksen tunnusmerkistön perustana on omaisuuden ja omaisuuspiirin salaaminen ja velallisen epärehellisyys ollessa kyseessä omaisuuden todellinen siirtyminen pois velallisen varallisuuspiiristä.¹⁴⁰

Keinotekkoisen varallisuusjärjestelyn rikosoikeudellisessa arvioinnissa on tärkeässä asemassa laillisuusperiaate, josta on säädetty rikoslain 3 luvun 1 §:ssä. Kyseisen legaliteettiperiaatteen mukaan rangaistavien tekojen tulee perustua lakiin ja rangaistussäännösten tulee olla tarkasti rajattuja. Talousrikoksissa ongelmalliseksi on muodostunut perinteinen rikosoikeudellinen jaottelu teon oikeudenvastaisuuden, tunnusmerkistön mukaisuuden ja tekijän syyllisyyden perusteella. Laillisuusperiaatteen tarkoituksena ei kuitenkaan voi olla suunnitelmallisen laskelmoinnin tukeminen. Talousrikoksissa rikosoikeuden yleiset opit ovat oikeuskäytännön myötä muuttuneet joustavammiksi ja pyrkivät takaamaan rikosoikeusjärjestelmän toimivuuden modernin rikollisuuden ollessa kyseessä.¹⁴¹

Korkeimman oikeuden ratkaisussa 2002:11 on velallisasemaa tarkasteltu velallisen epärehellisuuden kannalta. Tapauksessa oli kyse siitä, voitiinko syytettyjä lainkaan pitää velallisina tilanteessa, jossa he olivat menneet omavelkaiseen takaukseen yhtiön veloista hallituksen jäsenen ja toimitusjohtajan ominaisuudessa. Laillisuusperiaatteen kannalta on tärkeää, että tulkinta pysyy säännöksen sanamuodon puitteissa, vaikka rangaistussääntöjen soveltaminen edellyttääkin aina tulkintaa. He olivat lahjoittaneet yhtiöön omaisuuttaan tietoisina siitä, että se johtaa heidän omaan maksukyvyttömyyteensä. Korkein oikeus antoi heille tuomion velallisen epärehellisydestä koska se katsoi perusteluissaan, että velallisen epärehellisyteen voi syyllistyä myös henkilö, jonka velkavastuu perustuu omavelkaiseen takaukseen tai toissijaisen vekselivelallisen asemaan. Korkeimman oikeuden mukaan takaajan ja toissijaisen vekselivelallisen, joka tulee tietoiseksi päävelallisen tai vekselin hyväksyjän taloudellisista vaikeuksista, on varauduttava siihen, että hän joutuu sitoumuksen myös täyttämään.

¹⁴⁰ Kukkonen 2007, 124.

¹⁴¹ Kukkonen 2007, 126.

Rikosoikeuden säännösten avoimuus ja tulkinnanvaraisuus ovat keinotekoisia varallisuusjärjestelyitä koskevia lain tulkinnan ongelmia. Lain tulkinnan sisältö muodostuu esine-, velvoite- ja yhtiöoikeudellisten säännösten perusteella. Kukkosen näkökulmasta siviilioikeudellisia normeja tulee noudattaa rikoslainsäädännön tulkinnassa, ellei siitä poikkeamiseen ole erityisiä syitä. Kukkonen perustelee kantaansa sillä, että lainsäätäjällä on tarkoituksellisesti jättänyt tunnusmerkistöt yleisluontoisiksi ja avoimiksi. Tällä tavoin Kukkosen mukaan varmistetaan rikosoikeuden normien muuttuminen yhteiskunnan mukana ja toisaalta siviilioikeudellisten normien soveltaminen.

Velallisen rikoksista on pyritty tekemään entistä kattavampia laajentamalla rangaistusvastuuta koskemaan ennakoimattomia tekoja. Rikoslaisissa on käytetty melko avoimia ilmaisuja ja tulkintaa on pyritty helpottamaan laajan tunnusmerkistön avulla. Toisaalta laillisuusperiaate edellyttää lain soveltamista tarkkarajaisesti. Velallisen rikosten taustalla on myös varallisuus-oikeus ja omaisuuden siirtyminen varallisuuspiiristä toiseen, joko näennäisesti tai tosiasiallisesti.¹⁴² Tosiasiallisten ja näennäisten vararikkotekojen erottaminen toisistaan on tulkinnanvaraista ja hankalaa ja teon luonteesta päätöksen tekee viime kädessä tuomioistuin. Lainsäädännössä lain esitöiden mukaan on pyrittävä syyteoikeuden selkeään sääntelemiseen, jotta sen laajuus olisi suhteellisen varmasti tiedettävissä ennen tuomioistuinkäsittelyä.¹⁴³

Hallituksen esityksessä velallisen epärehellisyyttä koskevien rikoslain säännösten muuttamisesta todetaan rangaistussääntöjen porrastamisen avulla voitavan lainkäyttäjän harkintavaltaa ohjata ja rajoittaa ja samalla osoittaa törkeysluokituksella rikoksen vakavuutta. Hallituksen esityksessä todetaan velallisen epärehellisyyden ja velallisen petoksen tekotapojen olevan varsin lähellä toisiaan ja niiden olevan moitittavuudeltaan yhtäläisiä. Yhteiskunnan näkökulmasta velkojien etua suojaavat takaisinsaantisäännöt ja vahingonkorvausvastuu eivät riittävästi vaikuta käyttäytymisen ohjaukseen. Velallisen rikosten vaikutusten katsotaan ulottuvan myös laajemmalle, mutta lain esitöiden mukaan tarkoituksena ei ole kuitenkaan suojata yksittäisen velkojan taloudellisia etuja. Hallitus on esityksessään sillä kannalla, että velallisten rikosten yhteydessä omaksutut systematisointi ja jaottelu tosiasiallisesti ja näennäisesti vararikkotekojen välillä eikä myöskään tekotapojen täsmällinen luettelointi ole mahdollistaneet velallisen epärehellisyyden tuomittavuutta törkeänä velallisen petoksena, vaikka vakavuusasteeltaan se sellainen olisikin.¹⁴⁴

¹⁴² Kukkonen 2007, 126-127.

¹⁴³ HE 268/1993.

¹⁴⁴ HE 268/1993.

10.5 Velallisen rikokset konkurssissa

Velallisen petos voi konkurssin yhteydessä tapahtua eri tavoin. Velallinen pyrkii petoksen avulla hankkimaan itselleen tai toiselle oikeudetonta taloudellista hyötyä konkurssimenettelyssä. Velallinen voi salata omaisuuttaan tai jättää kokonaan tai osittain ilmoittamatta perusteettoman tai valeoikeustoimeen perustuvan velvoitteen. Velallinen saattaa antaa väärää tai harhaanjohtavaa tietoa asiasta, joka on velkojien kannalta merkityksellinen tai velallinen voi jättää kokonaan ilmoittamatta velan, joka hänen tulisi selvityksessä ilmoittaa. Silloin, kun velallinen jättää tarkoituksella ilmoittamatta omaisuuttaan tai jonkin velan tai antaa väärää tietoa, on kyse erehdyttämistyyppisestä rikoksesta, jolla velallisen on tarkoitus vaikuttaa konkurssimenettelyn kulkuun.¹⁴⁵

Velallinen voi pyrkiä salaamaan omaisuuttaan konkurssimenettelyssä esimerkiksi siirtämällä sen toisen henkilön nimiin tai muulla tavalla pyrkii saamaan tilanteen näyttämään siltä, ettei kyseinen omaisuus ole velallisen omistuksessa. Velallinen saattaa siirtää omaisuutta myös ulkomaille sen jäljittämisen vaikeuttamiseksi. Koska velallisen petosrikos konkurssitapauksissa tapahtuu konkurssiin asettamisen jälkeen, pesänhoidon aikana, on mahdollista että velallisen petosepäily, tutkinta ja syyte tapahtuvat paljonkin konkurssiin asettamisen jälkeen. Pesänhoitaja pyrkii mahdollisuuksiensa rajoissa estämään haitan aiheutumisen velkojia kohtaan ja tarvittaessa siirtää asian poliisin rikostutkintaan.¹⁴⁶

Omaisuuksien salaaminen on yleisin konkurssissa tehty velallisen petosrikos. Omaisuuden salaaminen tapahtuu usein niin sanotun peiteyhtiön kautta, jonka nimissä salattu omaisuus on. Velallisena olevan yhtiön vastuuhenkilö voi aiheuttaa velkojatahoille vahinkoa ja saavuttaa samalla itse hyötyä siten, että nostaa itse varoja yhtiöstä ennen sen asettamista konkurssiin tai salaa pesäluettelossa velan, jonka hän on itse yhtiöltä ottanut.¹⁴⁷

Tyypillinen tilanne, jossa käytettiin peiteyhtiötä omaisuuden salaamiseen ulosottomenettelyssä, tulee esiin Korkeimman oikeuden ratkaisussa 2003:13. Asia koski omaisuuden salaamista ulosottomenettelyssä, mutta soveltuu keskeisiltä osin myös konkurssitapaukseen. Tapauksessa käräjäoikeus katsoi, että A oli järjestellyt omaisuuttaan peiteyhtiöiden nimiin saadakseen omaisuutensa velkojiensa ulottumattomiin ja tuomitsi hänet törkeästä velallisen petoksesta. Hovioikeus ei muuttanut käräjäoikeuden tuomiota.

”A oli ulosottomenettelyssä ensin salannut ja sen jälkeen ilmoittanut myyneensä omistamansa gibraltarilaisen D Ltd:n osakkeet, vaikka hän oli jatkanut yhtiön

¹⁴⁵ Ovaska 2008, 473.

¹⁴⁶ Ovaska 2008, 473-474.

¹⁴⁷ Ovaska 2008, 474-480.

nimissä olleen omaisuuden hallinnointia eikä voinut esittää selvitystä siitä, että yhtiön omistus olisi todellisuudessa vaihtunut. D Ltd omisti muun omaisuuden ohella kaikki suomalaisen F Oy:n osakkeet. F Oy omisti erään tilan. Kysymys siitä, oliko A, joka ei ollut ulosottomenettelyssä ilmoittanut varoinaan yhtiöitä eikä niiden nimissä ollutta omaisuutta, syylistynyt törkeään velallisen petokseen.”¹⁴⁸

11 Valeoikeustoimien ja keinotekoisien järjestelyjen tunnistamisesta ja arvioinnista

Laintulkitsijoiden tapauskohtainen harkintavalta on melko väljä lain säädösten puitteissa. Varallisuus oikeudessa tarkastelu on ajan myötä muuttunut yksittäisten tekojen tutkimisesta kokonaisvaltaisempaan tilanteen tarkasteluun. Varallisuutta voidaan käsitellä kolmesta eri näkökulmasta. Niitä ovat ajallinen, henkilöllinen ja asiallinen ulottuvuus. Varallisuus oikeudellisen soveltamisharkinnan elementit muodostuvat kokonaisjärjestelyn, toimintaympäristön, intressitason ja riskiposition ympärille. Näiden avulla tilannetta arvioidaan kokonaisuutena sille ominaisten pysyvien ja muuttuvien tekijöiden suhteessa.¹⁴⁹

Lainsoveltaajien avuksi oikeustoimien näennäisyyden tutkintaa varten on oikeuskirjallisuudessa valeoikeustoimien todistusaiheita jaoteltu eri luokkiin. Lähtökohtainen tavoite on selvittää ja arvioida sitä, vastaako osapuolien todellinen tahto sitä, mistä on sovittu. Valeoikeustoimien ollessa kyseessä, on todistustaakka niihin vetoavalla taholla. Näyttökysymykset ovat vaikeita, sillä harvoin esimerkiksi kirjallisia sopimuksia tehdään silloin, kun on kyse valeoikeustoimista. Aihetodisteet ovat siis tavallisesti ainoita apuvälineitä tilanteen kokonaisarviointia tehtäessä.¹⁵⁰ Oikeusministeriön vuonna 1987 asettama oikeustoimilakitoimikunta arvioi jo tuolloin mietinnössään osapuolten todellisen tahdon toteuttamisen olevan ongelmana oikeustoilain 34 § soveltamisessa käytännössä. Oikeustoimilakia ei kuitenkaan tämän ongelman vuoksi ole katsottu olevan tarpeen muuttaa.¹⁵¹

Keinotekoisien järjestelyjen arviointiin varallisuus oikeudesta tuotu ajatusmalli sopii hyvin, sillä jokainen tapaus tulee tutkia kokonaisharkintaa käyttämällä. Keinotekoisien järjestelyjen kohdalla oikeudellisen muodon vertaaminen asian varsinaiseen luonteeseen ratkaisee tapauskohtaisesti sen lähtökohdan, onko kyse keinotekoisesta järjestelystä. Tulokinnassa painoarvoa ei varsinaisesti anneta tehdyille oikeustoimille, vaan tarkastellaan tilannetta kokonaisuutena toimintaympäristössä vallinneiden olosuhteiden ja eri tahojen suhteiden välisenä kokonaisuutena.¹⁵²

¹⁴⁸ KKO 2003:13.

¹⁴⁹ Marttila 2006, 781.

¹⁵⁰ Lilja 2007, 6-7.

¹⁵¹ Komiteamietintö 1990:20.

¹⁵² Marttila 2006, 782.

Keinotekoisia varallisuusjärjestelyitä koskeva sääntely luo puitteet tapauskohtaisen harkinnan ja ratkaisun tekemiselle asiassa. Tapauskohtaista harkintaa voidaan peilata varallisuusoikeudesta johdettuihin elementteihin, joita ovat toimintaympäristö, kokonaisjärjestely, intressitaho ja riskipositio. Velallisen toimia tutkitaan verraten niitä normaaleihin toimintatapoihin vastaavissa tilanteissa kokonaisvaikutusten näkökulmasta arvioiden. Kriteerinä käytetään arviointia ”ilmeisesti käytetään ulosoton välttämiseksi tai omaisuuden pitämiseksi velkojien ulottumattomilla”. Järjestelyä voidaan pitää oikeustoimien, sopimusten ja niihin rinnastettavien toimenpiteiden yhdistelmänä, joka saa muotonsa eri tahojen toiminnan tuloksena.¹⁵³

Keinotekoiset järjestelyt voidaan ajatella todellisten ja näennäisten omistusoikeuden siirtojen välille, sillä keinotekoisissa järjestelyissä osapuolten tahtona on ollut omaisuuden luovuttaminen sivullisille, vaikka todellisuudessa luovutustahtoon ei kuulu omistusoikeuden siirtyminen kokonaisuudessaan. Valeoikeustoimen ja keinotekoisien järjestelyjen välinen ero on siinä, että valeoikeustoimessa osapuolet ovat todella tarkoittaneet tehdä toteuttamansa järjestelyt.¹⁵⁴

Oikeustoimien todellista luonnetta arvioitaessa voidaan myös henkilökohtaisille ominaisuuksille antaa painoarvoa. Tällaisia henkilökohtaisia ominaisuuksia ovat koulutus, työura, elämäkokemus ja esimerkiksi historia yrittäjänä. Ratkaisussa tuomioistuin voi siis käyttää harkintaansa myös koskien sitä, oliko henkilö ominaisuuksiensa perusteella todella tahtonut kyseisen oikeustoimen tehdä.¹⁵⁵ Tavallisesti taloudellisesti merkittävän toiminnan taustalla on vuorovaikutus ja riski. Ne jaetaan oikeustoimen osapuolten kesken, heidän asemaansa perustuen ja vastuu- ja oikeusasemaansa peilaten. Toiminnan läpinäkyvyys ja avoimuus ovat myös seikkoja, jotka on otettava huomioon järjestelyn keinotekoisuutta arvioitaessa.¹⁵⁶

Korkeimman oikeuden ratkaisussa 2004:52 oli kyse laskutussaatavista, joita kommandiittiyhtiö laskutti vastuunalaisen yhtiömiehen työsuorituksiin perustuvina. Vastuunalaisen yhtiömiehen veloista oli ulosmitattu nämä saatavat henkilökohtaisina elinkeinotuloina. Korkein oikeus kumosi ulosmittauksen, sillä kyseessä ei ollut ulosottokaaren mukainen keinotekoinen järjestely. Korkein oikeus perustelee päätöstään muun muassa sillä, että kyseinen yhtiömies oli toiminut avoimesti ulkopuolisiin nähden, eikä ollut edes koettanut salailla sitä, että kommandiittiyhtiön toiminta oli tapahtunut hänen ammattitaitoaan hyväksi käyttäen ja hänen määräysvaltansa alaisuudessa. Nämä seikat olivat Korkeimman oikeuden arvioinnin mukaan sitä vastaan, että kysymyksessä olisi ollut keinotekoinen järjestely ulosottolain 4 luvun 9 §:n 4 momentissa tarkoitetussa

¹⁵³ Marttila 2006, 723.

¹⁵⁴ Kukkonen 2008, 523.

¹⁵⁵ Lilja 2007, 7.

¹⁵⁶ Marttila 2006, 786.

mielessä eikä kommandiittiyhtiön harjoittamalle yritystoiminnalle annettu oikeudellinen muoto olisi siten vastannut asian varsinaista luonnetta ja tarkoitusta.

Tahallisuutta arvioitaessa usko siihen, että tunnusmerkistö jää täyttymättä, sulkee vastuun tahallisesta teosta pois. Vaikea rikosoikeudellinen kysymys on rajanveto tahallisuuden ja tuotamuksen välillä ja näytön riittävyys tahallisuuden osoittamiseen. Rikoslain mukaan rangaistusvastuun edellytyksenä on tahallisuus tai tuottamus. Rikoslaisissa vain tahallinen teko on rangaistava, ellei muualla toisin säädetä. Rikoslain 3 luvun 6 §:n mukaan tekijä on aiheuttanut teon seurauksen tahallaan, jos hän on tarkoittanut aiheuttaa seurauksen tai pitänyt todennäköisenä sen aiheutumista. Samalla tavalla velallisen rikoksissa edellytetään tahallisuutta. Oikeuskäytännössä käytetty linjausta, jonka mukaan kyse on tahallisesta teosta silloin, kun tekijä on ymmärtänyt tekonsa seurauksen ja on arvioitu sitä, mitä tekijän on teon hetkellä voitu katsoa ajatelleen ja tahtoneen.¹⁵⁷

Tahallisuuden tulee toteutuessaan kattaa koko oikeudenvastainen tunnusmerkistö. Peittämisperiaatteen mukaan tahallisuuden tulee peittää sekä teko että seuraus ja olosuhteet jo teko hetkellä. Rikosoikeudellisen tuomion velallisen rikoksesta antaminen tahallisuuden kynnyksen ylittämisen perusteella vaatii, että tahallisuuden kynnys ylittyy seuraavissa asioissa: velallisen on tiedettävä olevansa velallinen riittävän todennäköisesti, velallisen tulee tietää tulevasta tai jo vallitsevasta talouttaan koskevasta ongelmasta ja lisäksi velallisen on tiedettävä asiassa velkoihin kohdistuvasta taloudellisesta riskistä.¹⁵⁸

Hallituksen esityksessä rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi katsotaan tahallisuuden täyttymisen perusteiksi myös varmuustahallisuus ja todennäköisyystahallisuus. Tahallisuusvaatimuksen täyttymisessä on kyse siitä, mitä tekijä teon aikana pitää varmana tai varsin todennäköisenä.¹⁵⁹

Näytön saaminen voi helpottua niissä tilanteissa, joissa maksukyvyttömyyden taustalla on keinoitekoisia järjestelyitä, koska epäilyksiä herättäviä laittomia toimia edeltävät usein suunnitelmalliset monimutkaiset toimet. Tuomioistuin arvioidessaan tilannetta ottaa huomioon teko hetkellä vallinneen tilanteen ja arvioi, mitä mahdollisia tietoja tekijällä oli tuolloin saatavillaan. Velallisen rikokset ovat usein pitkän ajanjakson aikana tehtyjä ja sen vuoksi tapahtumien kulku ei ole velallisen hallinnassa samalla tavalla kuin muissa rikoksissa.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Myllymäki 2010, 69.

¹⁵⁸ Myllymäki 2010, 69.

¹⁵⁹ HE 44/2002.

¹⁶⁰ Myllymäki 2010, 71.

Positiivisen tahtoteorian mukaan teko on tahallinen silloin, kun teon tekijä on pitänyt mahdollisena, että teon tunnusmerkistö täyttyy tai on suhtautunut siihen välinpitämättömästi. Samalla arvioidaan tekijän tietoisuutta asiasta. Hyväksyvä suhtautuminen tarkoittaa sitä, että tekijä ryhtyy tiettyyn tekoon huolimatta siitä, että tietää sen johtavan rikoksen tunnusmerkistön täyttymiseen. Epäillyn toimien suunnitelmallisuutta pitäisi kuitenkin arvioida objektiivisin kriteerein. Mikäli tahallisuuden syy-yhteydestä kuitenkin jää epävarmuutta, ratkaistaan juttu aina syytetyn eduksi, sillä tämä on epäillyn viimeinen oikeusturvatae, jottei tahallisuusarviointi laajene liiallisesti.¹⁶¹

11.1 Oikeustoimen valeluontoisuus oikeuskäytännössä

Korkeimman oikeuden ratkaisussa 1997:161 oli kyse oikeustoimen valeluontoisuuden arvioimisesta tilanteessa, jossa yhtiö nosti ulosmittausvelkojia vastaan kanteen, koska se väitti ostaneensa sittemmin ulosmitatun auton velalliselta ennen ulosmittausta. Korkein oikeus arvioi tapauksessa kaupantekohetkeä koskevaa näyttöä.

Velallinen A väitti myyneensä auton B Oy:lle vain kolmea päivää ennen ulosmittausta. B Oy ei kuitenkaan ulosmittaushetkellä ollut rekisteröinyt autoa nimiinsä, eikä sitä ollut merkitty vielä yhtiön kirjanpitoon. Kauppahinta oli niin velallisen kuin ostajankin mukaan maksettu kaupantekohetkellä käteisellä ja kaupapakirja kuitteineen löytyi tästä todisteena. Näyttämättä jäi, että asiakirjat olisi tehty jälkikäteen. Auto ei ollut kaupantekohetkellä paikanpäällä, mutta yhtiön edustajalle oli annettu toiset sen avaimet kaupanteon yhteydessä ja toiset avaimet myöhemmin toimitettuina. Käräjäoikeus katsoi, että kauppa oli syntynyt ja auton omistusoikeus oli siirtynyt yhtiölle B, joten velallisen A veloista sitä ei voitu ulosmitata.

Tapausta käsiteltiin hovioikeudessa, jossa eriävän mielipiteen jätti yksi jäsenistä. Hän perusteli näkemystään sillä, että auton hallintaoikeus oli jäänyt kaupanteon jälkeen edelleen velalliselle, samoin kuin auton toiset avaimet. Hallintaoikeuden siirtymisellä ei ollut eri mieltä olleen jäsenen mukaan merkitystä sen kannalta, saiko B Oy suojaa ulosmittausvelkojia vastaan, mutta hän piti sitä aihetodisteena siitä, että omistusoikeus ei ollut kaupanteossa siirtynyt B Oy:lle. Myöskään kauppaa ei yhtiö B:n kirjanpidosta löytynyt. Kaupan tekeminen käteiskauppana ja edellä mainitut seikat eri mieltä olleen oikeuden jäsenen mukaan olivat aihetodisteita oikeustoimen valeluontoisuudesta.

¹⁶¹ Myllymäki 2010, 72.

Korkein oikeus ratkaisi asian yhtiön B henkilöitä kuulemalla ja heidän henkilötodisteluunsa perustuen. Todistajien lausumat olivat yhdenmukaisia ja tukivat sitä, että kauppatilaisuus todella oli ollut väitettynä päivänä ennen ulosmittausta. Näin ollen korkein oikeus totesi oikeustoimen olleen todellinen, eikä autoa sen vuoksi voitu enää ulosmittata henkilön A veloista.

Korkeimman oikeuden käsittelemässä tapauksessa 1988:1 oli henkilö A ennen konkurssiin asettamistaan lahjoittanut omistamansa kiinteistön lapsilleen välttääkseen sen, että kiinteistö realisoitaisiin yhtiön sitoumusten täyttämiseksi. A oli kuitenkin pitänyt itsellään hallintaoikeuden kiinteistöön. Korkeimman oikeuden antaman ratkaisun mukaan edellä mainituista syistä ei kuitenkaan voitu tehdä johtopäätöstä, että lahjakirjan avulla ei ollut tarkoitettu kiinteistön omistusoikeutta luovuttaa lahjan saajalle. Korkein oikeus antoi ratkaisun, jonka mukaan lahjoitusta ei voitu tässä tapauksessa pitää valeoikeustoimena.

11.2 Näyttökysymykset keinotekoisissa varallisuusjärjestelyissä

Keinotekoisten järjestelyiden avulla tehdään harkittuja ja suunnitelmallisia velallisen rikoksia. Niissä on usein kuitenkin ongelmana se, että ne ovat riippuvaisia monista seikoista ja tapahtuvat usein pitkän ajan kuluessa. Näistä olosuhteista seuraa, että syyksi lukemisen edellytyksenä oleva näyttö on vaikeaa saada hankituksi. Keinotekoisten varallisuusjärjestelyiden seuraukset saattavat tulla ilmi vasta pitkien aikojen kuluttua ja mitä pidempi aika kuluu, sen vaikeampaa usein on näyttöä saada.¹⁶² Keinotekoisten varallisuusjärjestelyjen torjuminen on näytön puuttumisen vuoksi usein haasteellista. Järjestelyn keinotekoisuuden toteennäyttämisen haastavuus aiheutuu osittain myös siitä syystä, että sille ei ole laissa annettu tarkkaa määritelmää.

Maksukyvyttömäksi tulon ajankohdan määrittäminen ja näytön hankkiminen siitä, millaiset olosuhteet ovat vallinneet tekohetkellä, ovat tärkeitä seikkoja järjestelyn keinotekoisuutta arvioitaessa. Keinotekoisten varallisuusjärjestelyjen ollessa kyseessä saattaa tapauksessa olla runsaasti välikäsiä, jotka monimutkaistavat asian selvittelyä. Tekijän todellisesta subjektiivisesta tahdosta on vaikeaa usein saada todisteita, minkä vuoksi tahallisuutta arvioidaan ulkoisiin seikkoihin perustuen.¹⁶³

Keinotekoisten varallisuusjärjestelyiden arvioimisessa voidaan käyttää seuraavia kriteereitä: voidaan miettiä, kuka todellisuudessa kyseessä olevaa omaisuutta käyttää tai hallinnoi ja kenenellä on siihen kuuluva määräysvalta. Arvioidaan sitä, kuka kyseisestä järjestelystä todelli-

¹⁶² Myllymäki 2010, 73.

¹⁶³ Myllymäki 2010, 74.

suudessa on hyötynyt ja onko järjestelyllä jonkinlainen yhteys velallisen maksukyvyttömyyteen. Myös sillä on tilanteen kokonaisuuden kannalta merkitystä, kuka omaisuuden hankintaa ja ylläpitoa todellisuudessa on rahoittanut.¹⁶⁴

Omaisuuden hallinnan perusteella voidaan myös tehdä tarkempaa arviointia, sillä se on usein helposti havaittavissa ja todistettavissa oleva asia. Kun omaisuuden hallinnan perusteella arvioidaan sivullisen asemaa ja keinotekoista varallisuusjärjestelyä, täytyy merkitystä hallinnalle antaa silloin, kun se poikkeaa normaalitilanteesta.¹⁶⁵

Keinotekoisia varallisuusjärjestelyjä voidaan arvioida omaisuuden hallinnan perusteella seuraavista lähtökohdista:

- Jos kyseessä on auto tai talo, kenen hallussa on sen avaimet?
- Jos kyseessä on yhtiö, kuka neuvottelee siihen liittyvistä tärkeistä asioista, kuten rahoituksesta tai sopimuksista?
- Kenen hallussa ovat asiakirjat?
- Tietääkö omistaja, missä omaisuutta säilytetään?
- Kuka lyhentää omaisuuteen mahdollisesti liittyvää lainaa?
- Kuka kantaa riskin omaisuuden arvonmuutoksesta?
- Käytetäänkö omaisuutta velan vakuutena ja kenen velka on kyseessä?

11.3 Sivullisuuden arvioiminen

Velallisen ja sivullisen välinen suhde toisiinsa nähden on järjestelyn keinotekoisuuden merkittävä arviointikriteeri. Sivullisen epäitsenäisyys muodostaa järjestelyn keinotekoisuusolettan automaattisesti tilanteessa jossa on kyse velalliseen samaistettavasta yhteisöstä, jolla ei kuitenkaan ole varsinaista toimintaa tai esimerkiksi työntekijöitä. Sivullisen ollessa itsenäinen taho on luovutusta tarkasteltava luovutuksen todellisuuden lähtökohdasta. Keinotekoisuusindisiot oikeuttavat ulosottomiestä pitämään järjestelyä keinotekoisena silloin, kun täyttää selvitystä järjestelyistä ei pystytäkään hankkimaan. Keinotekoisuusindisiot ovat tekijöitä, jotka antavat viitteitä siitä, että järjestely poikkeaa normaalitilanteesta.¹⁶⁶

Ulosottolain 4 luvun 9 §:n mukaan väite omaisuuden kuulumisesta sivulliselle ei estä omaisuuden ulosmittaamista, jos sivullisen asema perustuu varallisuus- tai muuhun järjestelyyn, jonka oikeudellinen muoto ei vastaa asian oikeaa luonnetta tai tarkoitusta. Tilanteessa otetaan huomioon velallisen omistajan määräysvaltaan verrattava valta tai muut vastaavat asiat, jos

¹⁶⁴ Myllymäki 2010, 76.

¹⁶⁵ Lindfors 2012, 379-382.

¹⁶⁶ Lindfors 2012, 364-366.

sellaista oikeudellista muotoa käytetään hyväksi ulosoton välttämistarkoituksessa tai omaisuuden pitämisessä velkojien ulottumattomissa.

Korkeimman oikeuden antamassa ratkaisussa 2006:45 oli kyse henkilön A veloista ja ulosottomiehen käräjäoikeuden päätökseen vedoten vakuustakavarikkoon panemista huoneiston hallintaan oikeuttavista osakkeista yhtiön B omistamassa rakennuksessa.

Yhtiö valitti takavarikkopäätöksestä vedoten siihen, että se oli hankkinut osakkeet pankilta sijoitustarkoituksessa osakkeiden alhaisen hinnan ja tulevan arvonnousun vuoksi. Pankilla oli panttioikeus osakkeisiin. Henkilö A oli aikaisemmin tuomittu törkeästä petoksesta, jossa hän oli käyttänyt hyväkseen niin sanottuja kuoriyhtiöitä. Tuomiosta oli pääteltävissä myös, että rikollisen toiminnan aikana oli myös varauduttu rikoksen paljastumisen mahdollisuuteen.

Hovioikeus antoi asiassa lausunnon, joka koski ulosottokaaren 4 luvun 9 §:n sivullisen nimissä olevan omaisuuden ulosmittausta. Hovioikeus vetosi lain esitöihin, joiden mukaan on arvioitava objektiivisesti havaittavia ristiriitaisuuksia järjestelyn muodon ja asian varsinaisen luonteen ja tarkoituksen välillä ja lisäksi saatava näyttöä siitä, että järjestelyssä on kyse ulosoton välttelemisestä tai omaisuuden pitämisestä velkojien ulottumattomissa. Lain esitöiden mukaan ulosmittaus estyy silloin, kun sivullinen saattaa todennäköiseksi, että ulosmittauksella loukataan hänen todellista oikeuttaan. Hovioikeus lisäsi kuitenkin, että lainkäytössä ja oikeuskirjallisuudessa on korostettu varovaisuusperiaatteen noudattamista.¹⁶⁷

Korkein oikeus lausui ratkaisussaan, ettei sivullisen väite siitä, että hän on todellinen omistaja, riitä näytöksi hänen oikeudestaan. Tässä asiassa ilmenneissä olosuhteissa on selvää, ettei kertomus riitä näytöksi siitä, että täytäntöönpanossa olisi loukattu todellisen omistajan oikeutta. Korkein oikeus ei muuttanut ratkaisussaan hovioikeuden antamaa tuomiota asiassa. Hovioikeudessa katsottiin, ettei osakekirjan hallinnan perusteella voitu tehdä yksiselitteistä johtopäätöstä osakkeiden omistusoikeudesta. Sen mukaan ei ollut saatettu todennäköiseksi, että takavarikko loukkaisi yhtiön todellista oikeutta. Hovioikeus katsoi lisäksi, että A:lla oli katsottava olleen peruste hankkia asunto ulkomaalaisen ja siten toiminnaltaan ja taustaltaan vaikeasti selvitettävissä olevan yhtiön lukuun ja näin säilyttää korkea elintaso näennäisestä varattomuudesta ja ulosotosta

¹⁶⁷ HE 275/1998.

huolimatta, joka oli aiheutunut aikaisemmin hänelle annetusta rikostuomiosta. Tämän vuoksi hovioikeus hylkäsi yhtiön ulosmittausvalituksen.

11.4 Valeoikeustoimien ja keinotekkoisten varallisuusjärjestelyjen arviointi rikosoikeudessa

Oikeusturvan yhteneväisyyttä ja oikeusturvan toteutumisen tavoitetta voidaan pitää siviili- ja rikosoikeutta yhdistävinä tekijöinä. Rikosoikeudelliseen valeoikeustoimien arviointiin johdetaan säännöksiä siviilioikeudesta ennakoitavuuden ja oikeusvarmuuden vuoksi. Normit voidaan johtaa yleisistä pätemättömyysperusteista, esineoikeuden kollision ratkaisusäännöistä tai yhtiöoikeudellisista pätemättömyysperusteista. Oikeustoimilain pätemättömyysperusteet liittyvät tavallisesti ainoastaan sopimusosapuolten väliseen suhteeseen, joten kolmas ei voi vedota oikeustoimen olevan pätemätön pätemättömyysperusteiden nojalla, josta on kuitenkin poikkeuksena oikeustoimilain 34 §¹⁶⁸. Rikosoikeuden kannalta voidaan valeoikeustoimioppia pitää tehtyjen oikeustoimien näkökulmasta osapuolten yksilöllisiin motiiveihin tukeutuvana. Prosessuaalisesti katsoen ongelmat liittyvät todisteleamiseen ja siihen, että osapuolten todellisen tarkoituksen toteen näyttäminen on usein vaikeaa. Rikosoikeudessa tällä on oikeudenkäyttöön liittyvä vaikutus.¹⁶⁹

Esimerkiksi velallisen petoksissa teon tunnusmerkistö katsotaan rikokseksi, mutta velkoja saattaa päästä omaisuuteen käsiksi myös takaisinsaantilain tai siviilioikeuden mitättömyyden perusteella siitä huolimatta, että rikokseen sisältyy valeoikeustoimia. Rikosoikeudellisiin keinoihin nähden esimerkiksi velallisen petoksen ollessa kyseessä siviilioikeudelliset keinot ovat usein helpommin sovellettavia. Siviilioikeudelliseen mitättömyyteen vetoaminen on insolvenssioikeuden ja velallisen petoksen kannalta edullisempaa, kuin takaisinsaantisäännöksiin vetoaminen. Kuitenkin velallisen petoksissa takaisinsaantisäännöksiin on helpompi vedota kuin rikoksen toteen näyttämiseen. Rikosoikeudellisiin keinoihin vetoaminen on käytännössä melko hankalaa ja sen vuoksi vaatimukset usein perustellaan siviilioikeuden säännösin. Tarkoituksenmukaisinta valeoikeustoimeen on vedota silloin, kun omaisuus täytyy saada esimerkiksi palautettua konkurssipesään.¹⁷⁰

Asianosaisten todellinen tahto saattaa muodostua kulmakiveksi todistelun kannalta. Sen vuoksi käytetään ajattelumallia, jonka mukaan oikeustoimen ulkoiset kriteerit ratkaisevat sen, katsotaanko oikeustoimen olevan valeoikeustoimi. Ajattelumalli on yksinkertainen, koska tunnusmerkit ovat ulkoisesti havaittavia ja yksinkertaisia, kuten kauppahinnan vähäisyys, hallin-

¹⁶⁸ Oikeustoimilain 34§:ssä säädetään valeasiakirjasta. ”Se, jolla asiakirjan sisällyksen mukaan on saamis- tai muu oikeus, on tämän oikeuden siirtänyt toiselle, olkoon se, jolle oikeus on siirretty, oikeutettu saattamaan oikeuden voimaan, jos hän sen saadessaan oli vilpittömässä mielessä.”

¹⁶⁹ Lilja 2007, 67.

¹⁷⁰ Lilja 2007, 70.

nan siirtymättömyys ja konkurssin läheisyys. Lainsäädännön avulla voidaan tietyt oikeustoimet muuttaa ulkopuolisiin ja velkojiin kohdistuvina tehottomiksi riippumatta siitä, ovatko ne vale-oikeustoimia vai eivät. Keinotekoiset järjestelyt ovat tällaisia.¹⁷¹

Tahallisuutta velallisen rikoksissa perustellaan objektiivisesti havaittavissa olleella tapahtuman kululla ja se rakennetaan aihetodisteiden varaan. Syyttäjän on mahdollista saada esimerkiksi tilintarkastuksesta ja esitutkinnasta materiaalia ja asiantuntijoiden avulla selvittää toimenpiteitä ja niiden seurauksia. Velallisella on ankara velvollisuus yrityksensä taloudellisen tilanteen valvomiselle ja siinä tapahtuvien muutoksien seuraamiselle. Tästä voidaan saada näyttöä velallisen rikoksen tahallisuusarviointiin, koska tuomioistuimessa yrittäjän ei ole mahdollista vedota tietämättömyyteensä. Tahallisuusarviointia ei kuitenkaan voida perustaa siihen vedoten, mitä velallisen olisi kuulunut tekohetkellä tietää, sillä silloin siirrytään tuotamuksellisuuden puolelle. Tahallisuusarviointi on saanut yhä enemmän vaikutteita vallinneista ulkoisista olosuhteista.¹⁷²

Näyttöä ei kuitenkaan voida arvioida ainoastaan ulkoisiin seikkoihin vedoten, sillä velallisen tulee sen lisäksi tietää tekonsa tosiasialliset olosuhteet. Näin ollen todistelu poikkeaa muuhun rikollisuuteen verrattuna, ja näyttö perustuu muun muassa asiakirjoihin ja ulkoisten seikkojen arvioimiseen. Tuomarin kokemuksella on talousrikosasioiden tahallisuuden arvioimisen kannalta suuri merkitys. Teon tahallisuutta voidaan punnita esimerkiksi arvioimalla teon taustalla vaikuttavan taloudellisen merkityksen perusteella, mahdollisesti käytettyjen välikäsien perusteella, arvioimalla omaisuusjärjestelyn monimutkaisuutta ja punnitsemalla sitä, onko teon tarkoituksena ollut mahdollisesti velkojen harhauttaminen. Myös kirjanpidon avulla saadaan selville paljon tietoa velallisen taloudenhoitoon liittyvistä asioista. Mikäli havaitaan velallisen liiketoiminnan olleen poikkeuksellista, arvioidaan sen hyväksyttävyyttä liikeloudellisesta näkökulmasta.¹⁷³ Myös keinotekoisissa järjestelyissä käytettyjä arviointikriteerejä voidaan tässä hyödyntää.¹⁷⁴

Kokonaisarvioinnissa yhdistetään vähäarvoisten tosiseikkojen kokonaisuus yhdeksi ja mitataan niiden merkitystä yhdessä teon tahallisuuden arvioinnissa. Kokonaisarvioinnin ajatus pohjautuu siihen, että tosiasioiden yhtäaikainen esiintyminen ei voi johtua sattumasta. Keinotekoisien järjestelyiden avulla tehty velallisen petos ja velallisen epärehellisyys pitävät sisällään tiettyjä oikeustositseikkoja. Niiden perusteella voidaan arvioida, onko velallisen teon tarkoitus ollut omaisuuden salaaminen tai luovuttaminen pois velallisen hallinnasta velkojen vahingoksi.¹⁷⁵

¹⁷¹ Lilja 2007, 71.

¹⁷² Myllymäki 2010, 74-75.

¹⁷³ Myllymäki 2010, 75.

¹⁷⁴ Ks. 55.

¹⁷⁵ Myllymäki 2010, 77.

12 Lopuksi

Yhteiskunnan taloudelliset muutokset vaikuttavat välillisesti kuluttajien maksukäyttäytymiseen ja maksukykyyn. Maksuhäiriöpolitiikan jatkuvalla kehittämisellä pystytään vastaamaan yhteiskunnan muutokseen. Esimerkiksi ulosottotoiminnan on pysyttävä ajan tasalla, jotta se olisi mahdollisimman tehokasta. Erikoisperintää on kehitetty lamavuosien jälkiseuraamuksesta, ja se on esimerkki tehostetusta perinnästä, muutosvalmiudesta ja ajan hermolla pysymisestä ulosottolaitoksen sisällä.

Suomessa hallitus on panostanut yhtenä kärkihankkeenaan harmaan talouden torjuntaan merkittävästi ja jatkaa edelleen määrätietoista työtään harmaan talouden ja talousrikollisuuden vähentämiseksi. Harmaan talouden torjunnan rinnalla hallitus tukee tervettä kilpailua ja laillista yritystoimintaa. Harmaan talouden toimintaohjelmassa on ennaltaehkäiseviä hankkeita harmaan talouden vähentämiseksi. Kyseisten hankkeiden avulla rikosentekomahdollisuudet vähenevät, kiinnijäämisriski kasvaa ja viranomaisten valmiudet reagoida harmaaseen talouteen kasvavat.

Harmaan talouden toimintaohjelman avulla valtio saa lisätuloja arviolta 300-400 miljoonaa euroa vuosittain verojen ja sosiaaliturvamaksujen lisäyksenä. Rikoslain kokonaisuudistus on tukenut harmaan talouden torjuntahanketta, vaikka uudistaminen on tapahtunut ennen kuin talousrikosten valvontaan, ennaltaehkäisyyn ja tutkintaan alettiin yhteiskunnassa panostaa aikaisempaa laajemmin. Järjestelmän tehokkuutta talousrikosten torjunnassa voidaan pitää suoraan verrannollisena rikosvastuuseen saattamisesta vastaavien viranomaisten toimintaedellytyksiin. Poliittinen huomio, joka talousrikollisuuteen on kohdistunut, on vaikuttanut osaltaan myös rikosoikeuspolitiikkaan.

Erilaiset keinot velkojen maksuunpanon välttämiseksi ovat osaltaan johtaneet ulosottokaaren perintäkeinojen välttämistä koskevan lainsäädännön kehittämiseen mahdollisimman aukottomaksi. Vain riittävän tehokkaan ja tuloksellisen perinnän avulla ulosotto säilyttää uskottavuutensa ja vaikuttaa ennaltaehkäisevästi velkojen syntymiseen. Ulosottomiehet lainkäyttäjinä ovat avainasemassa arvioidessaan järjestelyjen keinotekoisuutta ja valeluontoisuutta. Talouselämään liittyvä rikollisuus puolestaan yhdistetään usein laajoihin talousrikostapauksiin, joita tekevät erityisasiantuntemusta käyttävät talousrikolliset liikkumalla lainsäädännön asettamien rajojen välillä ja viranomaisten voimavarojen edellä.

13 Johtopäätökset

Euroopassa tapahtuneen velkakriisin seurauksena ovat velkaantuminen ja yleinen maksuhäiriöpolitiikka saaneet aikaisempaa suuremman merkityksen yhteiskunnallisena ongelmana. Aikaisemmin velkaantuminen nähtiin lähinnä yksilön ongelmana suoriutua velvoitteistaan, mutta nykyisin velkaantumisen ongelmat ovat laajentuneet entistä enemmän koskemaan myös kuntia ja valtioita. Myös konkurssi on käsitteenä nostettu valtioiden ylivelkaantumisen myötä pöydälle, kuten esimerkiksi Islannin tapauksessa. Kreikan tilanteen seurauksena rehabilitaatiomenettely velkojen saneerauksen muodossa on tullut tutuksi koko kansan keskuudessa. Velkojen uudelleen järjestelyn tai osittaisen jäädyttämisen sekä korkojen järjestelemisen avulla välttään velallisen maksukyvyttömäksi julistamiselta.

Maksukyvyttömyyden ja maksuhaluttomuuden oikeudellisten seuraamusten välillä ei voida nähdä eroja. Maksun laiminlyönnin oikeudelliset seuraamukset ovat samat riippumatta siitä, onko laiminlyönti tapahtunut maksukyvyn vai maksuhalun puutteen vuoksi. Luottoyhteiskunnan kannalta maksuhaluttomuus on kuitenkin vaikeammin ratkaistavissa oleva ongelma ja aiheuttaa osaltaan erilaisia seuraamuksia ja vaikutuksia niin velalliselle kuin yhteiskunnallekin. Luottoyhteiskunnat ovat muodostaneet ja suunnitelleet erilaisia keinoja maksuongelmien hoitamiseksi. Tällä tavoin pyritään vaikuttamaan erityisesti velallisen maksuhaluun. Järeämpi keino on velkojan oikeus turvautua yhteiskunnan pakkokoneistoon eli lainkäyttäjärjestelmään.

Maksuhaluttomuutta ja väärinkäytöstapauksia ei mitenkään pystytä kaikkea hävittämään, mutta koko yhteiskunnan etu on se, että niihin pystytään vastaamaan tehokkaalla tavalla. Yhteistyötä kehittämällä entisestään eri viranomaistahojen välillä pystytään resursseja ohjaamaan oikeisiin paikkoihin. Henkilöstön ammattitaitoon panostamalla ja sitä hyödyntämällä päästään käsiksi tehokkaammin suurempiin summiin ja väärintekijöihin. Erikoisperinnän voimavaroja suunnataan nimenomaisesti näihin tekijöihin.

Ulosottolainsäädäntö johdetaan siviilioikeutta sääntelevistä normeista, erityisesti varallisuus-oikeuden normisäännöksistä. Suuri osa varallisuus-oikeudesta on kuitenkin lainsäädännön ulkopuolella. Ulosotto ja konkurssi menettelyinä kohdistuvat velallisen omaisuuteen. Velallisten rikokset puolestaan ovat olleet yhteiskunnan mielenkiinnon kohteena jo pitkään. Vaativien talousrikosasioiden käsittelemisessä ja selvittämisessä joutuvat koetukselle niin asiantuntijat kuin koko rikosoikeudellisen järjestelmän toimivuus. Käytännössä ulosottolainsäädännön kiertäminen keinotekoisien varallisuusjärjestelyiden ja valeoikeustoimien avulla sekä erilaiset velallisen rikokset ovat usein hyvin lähellä toisiaan tapahtumien kulultaan ja oikeustoimien tekotavoiltaan. Sen määrittelemisen, milloin on kyse ulosottolainsäädännön rikkomisesta ja milloin velallisen rikoksella rikoslainsäädännön rikkomisesta, arvioidaan tapauskohtaisesti kokonaisuus huomioon ottaen.

Ulosmittauksen pitävyys jää käytännössä usein todistelusta riippuvaiseksi. Osapuolten todelliseen tahtoon ja oikeustoimien todelliseen tarkoitukseen liittyvää määrittelyä koskevaa näyttöä on vaikeaa saada. Ulosottolain keinotekoisiiin varallisuusjärjestelyihin liittyviä oikeustoimia arvioidaan oikeuden väärinkäytön periaatteiden avulla. Ulosottomiehellä on toimivalta ja oikeus soveltaa lakia keinotekoisiiin varallisuusjärjestelyihin käyttämällä tilanteen kokonaisvaltaista arviointia. Keinotekoisista varallisuusjärjestelyistä annettua ulosottokaaren 4 luvun 14 §:ää voidaan soveltaa ainoastaan silloin, kun omaisuuden luovutus ei ole todellinen siviilioikeudellisen sääntelyn mukaisesti. Ennen kuin keinotekoisia varallisuusjärjestelyjä voidaan soveltaa oikeudenkäytössä, on selvitettävä mahdollinen omaisuuden luovutuksen valeoikeustoimeen perustuva näennäisyys sekä muut pätemättömyysperusteet.

Keinotekkoisten varallisuusjärjestelyjen soveltamisalaa täydentävät takaisinsaantilainsäädäntö sekä valeoikeustoimiin liittyvä lainsäädäntö. Edellä mainittujen lisäksi esine- ja varallisuusioikeudelliset normit liittyvät keinotekoisiiin varallisuusjärjestelyihin kuuluvaan oikeudelliseen järjestelmään. Omistusoikeuden sisältö oikeusjärjestelmässämme määräytyy perustuslaissa. Esineoikeudessa omistusoikeus määräytyy oikeuksien tasolla ja velvoiteoikeus puolestaan sääntelee niin velallisen kuin velkojan sekä sivullisen oikeudellisia asemia. Omistusoikeuteen vaikuttavat myös siviilioikeudelliset normistot ja omistusoikeutta tuleekin arvioida kokonaisvaltaisesti, tapauskohtaista harkintaa käyttäen silloin, kun kyseessä on keinotekkoisten varallisuusjärjestelyjen ja valeoikeustoimien mukainen tilanne. Valeoikeustoimien ollessa kyseessä ei todellista omistusoikeuden siirtymistä tapahdu, koska oikeustoimi on näennäinen. Takaisinsaantilain tunnusmerkistöjen täyttyessä voidaan todellinen oikeustoimi peräyttää. Keinotekoisiiin järjestelyihin nähden takaisinsaantilain ja valeoikeustoimia koskevan lainsäädännön soveltaminen on ensisijaista. Keinotekkoisen varallisuusjärjestelyn muodollisuus voi jäädä toteen näyttämättä, koska monimutkaisten valeoikeustoimia ja peräytettäviä oikeustoimia koskevien kokonaisuuksien arvioiminen sivuutettavaksi keinotekkoisina järjestelyinä on vaikeaa.

Keinotekkoisten varallisuusjärjestelyjen ja takaisinsaantilain yhteneväisyyksiä löytyy oikeustoimien näyttöön liittyvistä kysymyksistä sekä näyttöön kuuluvasta todistustaakasta. Ulosotossa on keinotekkoisissa järjestelyissä madallettu näyttökynnystä, ja näytön voi sivullinen kumota todennäköisyysnäytön avulla. Sivullinen voi osoittaa sen, ettei oikeustoimella ollut tarkoitus loukata velkojien etua. Oikeuskäytännössä pidetään tiukasti kiinni siitä, ettei ulosotolla loukata sivullisen todellista oikeutta. Rikosoikeudessa puolestaan syyttäjä kantaa näyttötaakkaa ja vastaajaa suojaa olettaen lähtökohtaisesta syyttömyydestä.

Takaisinsaantilain sisältämät läheisyyskriteerit ovat merkityksellisiä harkittaessa velallisen rikosten tai valeoikeustoimen rangaistuksia, sillä läheisyysuhde vaikuttaa aina oikeustoimien todellisen tarkoituksen selvittämisessä. Osapuolten todellisen tahdon selvittäminen on aina

ensisijainen toimi silloin, kun selvitetään keinotekoisen varallisuusjärjestelyn tai valeoikeustoimen todellista luonnetta. Todellista tahtoa oikeustoimen takana tarkastellaan lähestymällä asiaa sekä subjektiivisesti että objektiivisesti, arvioimalla muun muassa velkojille aiheutunutta vahinkoa asiassa tai ulkoisten olosuhteiden objektiivista merkitystä arvioimalla.

Oikeustoimen tekijöiden todellisen tahdon selvittämisellä ja määrittelemisellä on yhteys rikosoikeudelliseen arviointiin ja siihen liittyviin todennäköisyystahallisuuden ja tarkoitustahallisuuden näkökulmiin. Talousrikosten soveltamiskäytännössä vastaava kokonaisvaltainen objektiivinen arviointi on mahdollinen lähtökohta. Keinotekoisten varallisuusjärjestelyiden rikosoikeudelliseen arviointiin ovat verrattavissa valeoikeustoimen ja takaisinsaantilain objektiiviset tulkintasäännöt.

Velallisen epärehellisyyden ja velallisen petoksen tulkinta tehdään siviilioikeuden säännösten pohjalta, mutta oikeustoimia arvioidaan myös yhtiö- ja sopimusoikeuden näkökulmista. Velallisen rikoksissa tärkeä keskeinen lähtökohta on normaalin ja laittoman päätöksenteon välinen rajanveto ja toiminnan vertaaminen normaaliin liiketoimintaan. Velallisen petoksen tunnusmerkistöön liittyvät läheisesti ulosottokaaren tietojen hankintaa koskevat säännökset ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen ja kansalais- ja poliittisia sopimuksia koskevan yleissopimuksen määrittelemä itsekriminointisuoja. Velallisen epärehellisyyden ja velallisen petoksen välinen jaottelu perustuu pitkälti jakoon todellisen ja näennäisen omaisuuden luovutuksen välillä. Velallisen epärehellisyyden ja velallisen petoksen tunnusmerkistöjä ei sovelleta samanaikaisesti. Velallisten rikosten tunnusmerkistöjen soveltamiselle joudutaan hakemaan sisältöä rikoslain ulkopuolelta muiden normistojen käyttäytymissäännöistä.

Laillisuusperiaate rikosoikeudessa asettaa suuria vaatimuksia velallisen rikosten tunnusmerkistöjen soveltamiselle, ja sen vuoksi tunnusmerkistöt onkin laadittu laajalle soveltamisalalle sopiviksi. Tunnusmerkistöjen soveltamista vaikeuttavat ja vastakkainasettelua lisäävät oikeusuojaperiaate ja toisaalta tehokkuusvaatimus. Talousrikoksissa on muodostunut kehittämisen tarve tahallisuusarvioinnista. Objektiivisemmän tulkintatavan avulla on pyritty antamaan painoa aihetodistelulle ja kokonaisarvioinnille.

Yksityisoikeudellisten normien painoarvoa voidaan puntaroida rikosoikeudellisten tekojen arvioinnissa, vaikka perinteisen rikosoikeuden alalla siviili- ja rikosoikeudelliset säännökset tulkintoineen on pidetty toisistaan etäällä. Rikosoikeudellisten ja yksityisoikeudellisten käsitteiden välistä ristiriitaa pidetään kuitenkin ongelmana lain tulkinnan kannalta. Esimerkiksi Korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä on rikosoikeudellisten käsitteiden tulkintaa johdettu talouselämän käsitteistöstä. Oikeuskirjallisuudessa Koulu ja Lindfors ovat puoltaneet käsitteistön yhtenäistämistä. Olisi syytä yhtenäistää myös ulosottolainsäädännön ja konkurssilainsäädännön sekä muiden velallisen rikoksiin liittyviä tapauksia sääntelevien lakien käsitteitä.

Markkinatalouden toimijoiden velvollisuutta yksityisoikeudellisten lakien puitteissa toimimiseen on rikosvastuun arvioimisessa painotettu erityisesti. Tämä johtuu siitä, että vastuusta ei voi vapautua tosiasialliseen tietämättömyyteen vedoten.

Valeoikeustoimia, keinotekoisia varallisuusjärjestelyitä ja takaisinsaantisäännöksiä arvioidaan myös rikosoikeudellisesta näkökulmasta. Lisäksi niitä arvioidaan rikosoikeudellisen vastuun määräytymisen näkökulmasta. Rikosoikeudellinen vastuu ja tunnusmerkistönmukaisuus määräytyvät kokonaisarvioinnin ja keskeisten arviointikriteerien kautta. Niiden soveltamista käytetään lähinnä silloin, kun oikeustoimilla loukataan velkojien oikeuksia. Yksi tärkeä ulosotossa ja konkurssissa käytetty keinotekoisien varallisuusjärjestelyjen arviointiperuste on omistajan määräämisvaltaan verrattava harkintavalta, joka omaisuuteen kohdistuu. Toisinaan on vaikeaa tehdä jakoa todellisten ja näennäisten luovutusten välillä, joten jonkinasteinen velallisen epärehellisyyden ja velallisen petoksen välinen tunnusmerkistön kehittäminen ja selkiyttäminen tulevaisuudessa voisi olla tarpeen.

Erityisen vaikeaa on järjestelyjen keinotekoisuuden näyttäminen toteen tapauksissa, joissa omaisuutta siirretään puolisoiden tai lasten välillä. Omistusoikeuden siirrosta huolimatta määräysvalta saattaa säilyä luovuttajalla. Järjestelyn keinotekoisuuden selvittäminen kuuluu ulosottomiehen velvollisuuksiin, mutta lainkäytössä niiden soveltaminen on ollut hyvinkin varovaista. Keinotekoisien varallisuusjärjestelyiden arvioiminen jo asian ensiasteessa tuomioistuimessa saattaisi johtaa ankarampaan laintulkintaan.

Lähteet

Kirjallisuuslähteet

Havansi, Erkki 2007. Oikeudenkäynti ja pakkotäytäntö. Helsinki:Yliopistopaino.

Hupli, Tuomas 2006. Konkurssitakasinsaanti oikeudenkäyntinä. Helsinki:WSOYpro.

Husa, Jaakko 1995. Julkisoikeudellinen tutkimus. Jyväskylä:Gummerus.

Koulu, Risto 2009. Konkursioikeus. Helsinki:WsoyPro.

Koulu, Risto ja Lindfors, Heidi 2010. Maksukyvyttömyyden oikeudelliset ulottuvuudet. Helsinki:yliopistopaino.

Koulu, Risto ja Lindfors, Heidi 2013. Velkavastuun toteuttamien luottoyhteiskunnassa. Helsinki:yliopistopaino.

Kukkonen, Reima 2007. Keinotekoisista varallisuusjärjestelyistä ulosotossa ja velallisen rikoksissa. Tampere:Juvenes Print.

Lahti, Raimo ja Koponen, Pekka 2007. Talousrikokset. Vaajakoski:Gummerus.

Lindfors, Heidi 2008. Sivullisen asema ulosotossa. Helsinki:Edita.

Lindfors, Heidi 2012. Eurooppalaiset ulosottooperusteet. Hämeenlinna:Kariston kirjapaino.

Linna, Tuula 2012. Prosessioikeuden oppikirja. Helsinki:Talentum.

Mäkelä, Kaisa 2001. Talouselämän rikokset, rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka. Saarijärvi:Gummerus.

Sähköiset lähteet

Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011. Harmaa talous 2011. Viitattu 10.8.2013.
<http://www.vero.fi/download/noname/%7BD37002D2-152F-4D2B-8EF0-348C4EBC7258%7D/6901>

Kukkonen, Reima 2008. Defensor legis. Valeoikeustoimet, keinotekoiset järjestelyt ja takaisinsaannilla peräytyvät toimet, erot- ja oikeusvaikutukset. Viitattu 28.9.2013.
http://www.edilex.fi.nelli.laurea.fi/defensor_legis/5381.pdf

Lilja, Jenni 2007. Master's Thesis. Valeoikeustoimin velkojan ulottumattomiin saatetun omaisuuden takasinsaaminen- erityisesti valeoikeustoimien suhteesta rikosoikeuteen. Viitattu 24.9.2013. <http://www.edilex.fi.nelli.laurea.fi/opinnaytetyot/5552.pdf>

Marttila, Mikko 2006. Lakimies-lehti. Keintekoiset varallisuusjärjestelyt ja pakkotäytäntö-analyttinen suuntaus puntarissa. Viitattu 28.9.2013.
<http://www.edilex.fi.nelli.laurea.fi/lakimies/3762.pdf>

Myllymäki, Juha 2010. Pro Gradu-tutkielma. Keinotekoiset varallisuusjärjestelyt ja velallisen rikokset. Viitattu 15.10.2013. <http://www.edilex.fi.nelli.laurea.fi/opinnaytetyot/7169.pdf>

Niemi, Johanna 2012. Liian pieni pelastettavaksi? Yksityishenkilöt maksukyvyttömyyskriisissä. Viitattu 24.9.2013. <http://www.edilex.fi.nelli.laurea.fi/artikkelit/9199.pdf>

Oikeusministeriö 2007. Hyvää velkahallintaa ja maksuhäiriöiden hoitoa. Maksuhäiriöpolitiikan toimintaohjelma 2007-2011. Viitattu 16.10.2013.
http://oikeusministerio.fi/fi/index/julkaisut/julkaisuarkisto/1198084677117/Files/Hyvaa_velkahallintaa_ja_maksuhairioiden_hoitoa_S.pdf

Oikeusministeriö 2011. Maksuviivästystyöryhmän mietintö. Viitattu 1.10.2013.
http://www.edilex.fi.nelli.laurea.fi/ministerioiden_julkaisut/8459.pdf

Ovaska, Risto 2008. Defensor legis 4/2008. Velallisen petos ja pesähoitajan toiminta. Viitattu 27.1.2014. http://www.edilex.fi.nelli.laurea.fi/defensor_legis/5377.pdf

Pentikäinen, Laura 2012. Defensor Legis no.2. Itsekriminointisuoja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeena ja suhteessa vapaaseen todistusteoriaan. Viitattu 27.11.2013.
http://www.edilex.fi.nelli.laurea.fi/defensor_legis/8762.pdf

Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma 2011. Viitattu 25.9.2013.
<http://valtioneuvosto.fi/hallitus/hallitusohjelma/pdf/fi.pdf>

Pääministeri Paavo Lipposen hallituksen ohjelma 1999. Viitattu 26.9.2013.
<http://valtioneuvosto.fi/tietoa-valtioneuvostosta/hallitukset/hallitusohjelmat/vanhat/lipponenII/fi.jsp>

Pääministeri Matti Vanhasen hallituksen ohjelma 2003. Viitattu 26.9.2013.
<http://valtioneuvosto.fi/tiedostot/julkinen/vn/hallitus/vanhasen-hallitusohjelma-2003/fi.pdf>

Työ- ja elinkeinoministeriö 2013. Harmaan talouden torjunta. Viitattu 10.8.2013.
http://www.tem.fi/ajankohtaista/vireilla/strategiset_ohjelmat_ja_karkihankkeet/harmaan_talouden_torjunta

Valtakunnanvoudinvirasto 2010. Erikoisperinnän laajentamista valmistelleen työryhmän loppuraportti. Viitattu 30.10.2013.
http://www.valtakunnanvoudinvirasto.fi/material/attachments/vvv2/sisallonsiirto/65FTaxWCU/Erikoisperinnan_loppuraportti.pdf

Viranomaisyhteistyön kehittämisen selvityshankkeen väliraportti 1999. Viitattu 30.9.2013.
http://www.vm.fi/vm/fi/04_julkaisut_ja_asiakirjat/01_julkaisut/04_hallinnon_kehittaminen/8008_fi.pdf

Virallislähteet

Euroopan ihmisoikeussopimus 1999. Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perhevapauksien suojaamiseksi. Viitattu 20.12.2013. <http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1999/19990063>

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2011/7 kaupallisissa toimissa tapahtuvien maksuviivästysten torjumisesta 2011. Viitattu 20.12.2013. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:048:0001:0010:fi:PDF>

HE 183/1992. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi yksityishenkilön velkajärjestelystä.

HE 268/1993. Hallituksen esitys Eduskunnalle kätkemisrikosta, luottamusaseman väärinkäyttöä ja velallisen epärehellisyttä koskevien rikoslain säännöksiä muuttamisesta.

HE 145/1996. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi ulosottolain muuttamisesta.

HE 275/1998. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi ulosottolain muuttamisesta.

HE 44/2002. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

HE 53/2002. Hallituksen esitys Eduskunnalle eräiden rikoslain talousrikossäännösten ja eräiden niihin liittyvien lakien muuttamiseksi.

HE 26/2003. LaVM 6/2003. Hallituksen esitys ja lakivaliokunnan mietintö Eduskunnalle konkurssilainsäädännön uudistamiseksi.

HE 13/2005. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi ulosottolain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 86/2012. Hallituksen esitys Eduskunnalle konkurssilain sekä takaisinsaannista konkurssipesään annetun lain 24 §:n muuttamisesta.

HE 86/2012. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi konkurssilain sekä takaisinsaannista konkurssipesään annetun lain 24 §:n muuttamisesta.

Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva Kansainvälinen yleissopimus. Viitattu 20.12.2013. <http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1976/19760008>

LaVM 18/2002. Lakivaliokunnan mietintö eräiden rikoslain talousrikossäännösten ja eräiden niihin liittyvien lakien muuttamiseksi.

LaVM 12/2012. Lakivaliokunnan mietintö konkurssilain sekä takaisinsaannista konkurssipesään annetun lain 24 §:n muuttamisesta.

Valtioneuvoston periaatepäätös 17.12.2009 toimintaohjelmaksi talousrikollisuuden ja harmaan talouden vähentämiseksi vuosina 2010-2011. Viitattu 20.12.2013. <http://valtioneuvosto.fi/toiminta/periaatepaatokset/periaatepaatos/fi.jsp?oid=280688>

Oikeuskäytäntö

KKO:2013:3

KKO:2004:136

KKO:1986-II-81

KKO 2005:97

KKO:2007:24

KKO 2004:5

KKO:1997:161

KKO:1988:1

KKO: 2002:116

KKO 2004:89

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisu 21.4.2009 Marttinen v. Suomi.